

Михайло Рішчовський

П. Крат.

ПОСЛІДНЕ ХОЖДЕНІЄ

Бога по Землі.

або

Бог на Революції.

Гумористична повість.

Ціна 35д.

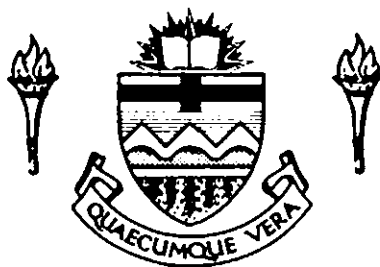

1915 р.

Видане „Робочого Народу“.

Емміпет, Ман.

EX LIBRIS
UNIVERSITATIS
ALBERTAENSIS

Right Level
BOOK BINDERY LTD.
10372 - 60 Ave., Edmonton
"THE HIGHEST LEVEL OF
CRAFTSMANSHIP"

**Бога нема дома, а сьвяті
роблять, що хочуть.**

Народна приказка.

Частина I.

„Бог у Москівщині.“

LIBRARY OF THE UNIVERSITY
OF ALBERTA

Хто встав раніш, сьпівай про волю,
Щоб втрусила ся радіюча брехня!

Замість передмови.

Після упадку революції 1905 року, переходуючись від царату у Львові, згрижений невдалим повстанем, я передумував причини тої невдачі. Лежала вона в головах народу (робітництва і селянства), котрий не попер нас, котрий не зрозумів нас, а, навпаки, дозволив своїм синам, вбраним в салдацькі мундури, нас рострілювати і зарізати велике діло визволу.

Царат і православна церква — се ті дві затулки, котрими були залуджені очі народа. Тоді у мене зродив ся в голові плян написати цілу серію популярних книжок, щоб, перечитавши їх, навіть ледвовміючий читати, виробив собі відповідний погляд на сьвіт, жите та політику.

Зараз приступити до писаня я не міг, бо сам чув в собі до того мало науки. Взяв ся до читаня і готував матеріял. Але в 1906 році в маю я знов мусів стати в активні ряди революції. Вернув на Наддніпрянщину, де готував зтоваришами збройне повстанє ціле те літо. Поліція викрила нашу криївку коло могили Шевченка, і я знов лишив Україну. Через Москівщину, Петербург, Фінляндію, Шведчину і Німеччину вернув до Львова і тут, записавшись на львівськїм університеті звичайним слухачем, почав писати се „Послїдне хожденіє Бога по-

II.

землі, або Бог на революції“.

Дві народні думки поклав я в основу сього твору. Народні, — щоб люд міг легко зрозуміти напрямок оповідання.

Наш простий нарід вірить і оповідає всілякі історії про те, як Бог, або Христос ходили по землі з св. Петром та Павлом.

В тих байках Бог є представлений, як найвища справедливість. Перебраний за діда, Бог приглядаєтє ся людському житю, карає злих, надгороджує добрих.

Але то було давно, давно, тоді коли колоски на пшениці були довгі на три ліктіа... Та люди вгнівали так Бога, що він одного разу хтів обсмикнути увесь колосок і знищити грішний рід голодом. Але хитрі апостоли вблагали Бога, щоб він лишив той недочімханий колос хоч про пса... Відтоді Бог вернув на небо і залишив ової мандрівки.

Дивлючись на ті всі муки і неправду, той пекельний утиск який наш нарід зазнає під царатом, а знаючи, що колиб Бог про те все знав, то порятував би своїх людей, люд виробив собі переконанє, що: „Бога нема лома, а сьвяті роблять, що хочуть“.

Вернути народови його „Бога“, покарати зрадливих „сьвятих“, випустити не по правді замкнених до „пекла“ праведників і вернути їх до „раю“, — се і лягло в основу „Хожденія“.

В зимі 1906 — 1907 року мені вдалось написати тільки першу частину „Хожденія“ — „Бог в Москівщині“.

Переслідуваний царатом і Потоцьким я був примушений тікати до Канади. А тут живе моє склалось вже так, що було не до писаня. Тай охоти не було писати. Пощо, коли не було грошей на виданє?..

Аж по п'ятьох роках побачила частина I. „Хожденія“

III.

світ на сторінках „Кадила”. Тоді я звернув ся до загалу помочи мені видати його окремою книжкою. Та то був „глас вопіючого в пустині”...

Аж на весні сего 1915р. „Хождєніє” дісталось до рук т. Миколи Гишки, з Кіцманя на Буковині, який, перечитавши його, так собі сподобав, що підняв ся труду видати нарешті „Хождєніє”.

Він порадив ся з своїми приятелями, гірниками з Naughton, Ont., і сі товариші: Олекса Одайський, Стефан Одайський, Іван Одайський, Тодор Завацький, Іван Томюк, Іван Сельський, Микола Гишка та Іван Гишка склали \$250, і завдяки їм „Хождєніє” іде тепер в світ. Знаю, що стріне воно в тім світі „жовті піски і чужі люди”, але може дістанеть ся і до рук замученого царатом, панами та попами народу, і теж причинять ся до повалєня царської сваволі та православної темряви.

Друга частина, „Хождєнія”—„БОГ НА УКРАЇНІ”... Щож про неї сказати? Може вона й цікавіша від першої, але чи дочекаєть ся вона таких щирих товаришів, як ті, що помогли видати сю першу?..

Автор.

Оглав.

	Стр.
Цар на молитві	1.
В канцеларії сьв. Микола	3.
Рай	6.
У Василя Великого	10.
На хмарі	13.
В Петербурзі	27.
В тюрмі	44.
Утеча	48.
У вагоні	61.
На петербурським шляху	74.
Погром	81.
Під Москвою	85.
У Москві	91.
Поміж безробітних	92.
В вочувацьким домі	98.
Плач Миколи-угодника	111.
Слідами революції	115.
На Москві-річці	120.
У Кремлі	123.
На Театровім майдані	128.
Скаране сьв. Миколи	130.
У Матильди	135.
Облога на Сокольниках	138.
На Україну	146.

Цар на молитві.

Надвірний льокай спустив фіранки на вікнах царської каплиці і палавше на сонці золото і дороге каміне образів враз пригасло. Суворі лиця святих насупились неваче ожили на іконостасі в своїх золотокованих, коштовних ризах. Огники в лампадках заярились і залопотіли. Льокай вийшов нечутно ступаючи по мягких килимах. Сталась та тишина канища, яка обгортає людську душу страхом і вірою в близьку присутність надземних сил.

Нагло розчинились двері, і безшумно ввійшло до модельні маленьке, низеньке воно; з облівлим чубом на голові, з мишачим острахом в очах, що глибоко позападали в ями жовтого, хоробливого облича. На вузеньких плечах, мов на патику, висів генеральський мундур з золотими еполетами, руки висіли в долину по військовому.

То був цар. Воно підійшло, хитаючись на тоненьких ніжках, і стало перед виложеним церлами образом святого Миколи. Сивий святий з євангелієм в руці усміхався до цара ситим рожевим лицем, хоч сиві очі грізно взирали з під насуплених брів.

Цар поглянув на всіх святих, мов вийшов робити їм військову параду, і загомонів до святого Миколи по французьки, бо по християнськи не вмів, себто почав молитись, писклявим, гнусявим голосом:

— Слухай Миколо! Чи ти не бачиш, що діється в нашім царстві? Заколот і зрада обхопили усю державу. Проти нас, помазанника божого, і проти вірних слуг наших збунтували люди лихі чернь робочу і міністри наші не знають вже, як раду собі дати з нею. Бунтується, податків не платить, а заграничні банкері не хочуть позичити нам більше грошей. Премієри цілком закрутили мою бідну голову своїми проектами засмирення... а ти знаєш, яка вона в мене слабенька на розум. Коли тато ще жив, то всі сиділи ще тихо, а тепер ані шибениці, ані кулемети — ніщо не помагає... Слухай, Миколо, поможи!

Вспокій і подави бунт в народі нашім, щоб знов усе стало по старому і спокій став, у державі нашій. Коли зробиш як прошу, то поставлю тебе в царстві нашім сьвятим над святими, навіть з самим Христом вирівнаю. Набудую тобі таких церков, яких ще сьвіт не бачив і храми твої храмуватиме уся земля наша дванайцять разів на рік від заходу аж до сходу. Тільки засмири бунт... А коли ні, коли не хочеш, то я всеж таки цар — писнуло воно, тупнуло ніжною і настановчилось — коли не вволиш волю нашу, то скину тебе в сьвятого і спогаду не лишу по тобі в державі нашій... Так зроби... Бо влада наша від бога, ви мали вже давно се зробити, не чекаючи аж, щоб я вас просив!..

Так молив ся цар, молилось воно, жадаючи небесного погрому на голову російського народу... Суворі образи сьвятих поважно слухали, Микола усміхав ся, золото і каміне поблискувало, мов займалось кривавим огнем від тремтячого сьвітла лямпад.

Воно молилось.

В канцелярії сьвятого Миколи.

Величезний покій переповнений сяєвом сонця і золота. Золото мерехтить і сліпить очі. Золоті рами вікон розчинені, і до вікон пнуть ся віти райських дерев, що квітчані пахучим білим та лелійовим цвіттом; чудові пахоці переповнили покій а тихий сьпів райських птахів лагіднить серце. Стіни канцелярії виложені червоними рубінами, що підведені попід стелею пасом блакітних шафірів. Сама стеля а кованого срібла, з котрої звисають бронзові канделябри електричних сьвічок. Усю передню стіну заступають три величезних образи: Бога Отця, Бога Сина і сьвятого Духа у тяжких діаментових рамах. Бога Отця уявлено, як окремого дідухана з грізно насупленими бровами і довгою сивою бородою; Бога Сина розп'ятого на хресті, і його сьвяте тіло скрутилось як шруба у тяжких муках; а Дух Сьвятий в образі голуба летить над безоднею.

Під образами на важкім золотім троні, на спинці котрого вибиті слова: „Во імя Отця і Сина і Сьвятого Духа“, в білій приздобленій дорогим камінем мітрі, в золотих ризах сидить за великим застеленим зеленим сукном столом угодник божий сьвятитель Микола, такий самий як намальовано його на всіх образах, до котрих молять ся правовірні христіяни.

Нині сьвятитель дуже занятий. Відбирає річне справоздане від свого приватного секретаря.

В кутку під вікнами аж шумить. Трійцятєро чорних рогатих чортів з бридкими як у цапів борідками, скребуть перами по виправлених для писаня шкірах

грішників, підводючи рахунки, а їхній атаман зашавши хвіст за пасок а перо за вухо, стоїть коло столу і відчитує сьвятому угодникови загальну суму з „Книги Слави”.

— Сьвічок спалено перед образами вашого преосьвященства, в протязі минушого року зівтора мільона фунтів. Порівнюючи з роком 1904 то прославлено вашу сьвятість 30 тисячами фунтів більше.

Сьвятитель слухає і в той час-же переглядає „Райський Вістник”, роблючи на нему свої замітки олівцем.

— Кажеш зівтора мільона. Жаден не перевисшив мене! Навіть колиб усі сьвяті Івани зложили до купи свої сьвічки, то не вирівналибсь зі мною. Навіть Христос того не має... Я і на воді ратую і на війні і в господарці помічний, тому не давно, що мене так шанують. Треба вміти себе проголосити, от що... Ну, ще що там?

— Церков в ім'я вашого преосьвященства побудовано минушого року 200, прочитав секретар і обмахнув з себе хвостом кусаючих його за голу шкіру оवादів.

— І тут я горою, потер в задоволеню угодник руки.

— Молебень до вашого преосьвященства було відправлено два мільони пять сот тисяч.

— Півтретя мільона? скрикнув св. Микола, се абсолютно за богато. Ті пони на землі цілковито не дбають про мій спокій. Півтретя мільона! Та де ж я годен задоволити стільки прохань?

Рогатий секретар дальше вичитував усю ту слау, що воздали сьв Миколі люди на землі. Рожеве пухко лице сьвятителя вкривалось усьміхом задоволення у тім випадку, коли його слава була найвисшою і чорніло і полотніло в заздроси коли чув, що котрому будь сьвятому капнуло хоч пару кропель більше оливи до лямки.

— Дзень.. дзень.. дзелень.. задзвонив на столі телефон.

Секретар стримавсь читати. Святий Микола приложив до вуха цівку телефон.

— Гал-ло! озвався святий: Хто говорить?.. А-га... І він довго слухав пильно, і його лице робилось усе похмурніше... Святи вуха його чули з землі молитву царя.

— Іди геть! відпустив угодник секретаря, а сам схилив голову на руки і обпер ся ліктями на стіл і задумався. В канцелярії тихо, тільки пера скребочуть по шкірах грішників, підраховуючи славу угодникову, та часом чути, як головний секретар врєпіжить якогось з своїх підручних хвостом по плечах за незауважену помилку.

— Як же я тобі голубчику пораджу? думає про царське прохане угодник: Велику ти мені славу обіцяєш, перевнесити мною Христа хочеш... Але що-ж як ви там усі дурні. Нащо було панщину касувати? Захтілось по європейському. Культури та цивілізації. От маєте. Занюхав мужик волі, тепер йому вже і землі захотілось, і вирівнятись з панамі хоче. Ох, ох, ох... А тепер ще я зроблю? Богато ворога є... Розпуєта в світі велика... Але твої вороги — наші вороги. Знищать тебе, знищать і нас. Повстане кодро робуче, і не стане спогаду на землі про нас і засніжить ся болотом чорним слава слава наша. Треба пійти порадитись з Василем Великим, може що й зробимо...

І угодник божий підвів ся з застоу, узяв важку грушєву гүзовату патерицю, на головці котрої, як вечірня зоря, блищав діамант і, давши пару вказівок секретарєви, вийшов на райську улицю.

Рогатий шофер з подібною до Японця мордою підкотив до сходів автомобілем і повіз святого Миколу райськими улицями до обієтя святого Василя Великого.

Рай.

Райські улиці, котрими їхав сьв. Микола були вимощені синіми шкляними плитами, по обидва боки були срібні хідники, над котрими вічно зелені, вквітчані дерева ровгортали свої стрункі віти. Замість ліхтарів скрізь були розстановлені золоті стовпи, на котрих було завішено по блискучій зірці. В морю цвѣту і листя потапали чудової роботи доми всіляких сьвятых угодників божих. Над брамами блещали діамантові таблиці з написами: Сьв. Великомученик Панько, Мучениця Варвара, Сьв. Іван Стопник і т. д.

Дідьки з вилами в руках вганяли по улицях за гурмами робітників і селян, примушуючи їх мити хідники, підтанати галузки на деревах, чистити улиці і подвіря сьвятых та їхні хати. Якраз на головній райській площі, зараз як виїдеш з улиці Розп'яття, проти величезних чорних забудовань Божого Двору, що стоїть з вибитим оком Проведіння над брамою і з повибиваними вікнами, так отам за рогом театру „вічної траге-комедії життя" примостив ся у маленькій хатчині рогатий і отворив „бюро праці". На вікнах написано: „Агенція і Бюро праці. Вирентовуємо з пекла грішників і грішниць для обслуги і забави".

Ідучи автомобілем сьв. Микола увесь час витавсь з угодниками, котрі повбيرانі в найліпші і найдорозші убраня послідної парижської моди, весело переїздили автомобілями, бавились на зелених площах в копаного мяча, літали аероплянами, або бавились сьпівом, музикою, танцями і... любовю.

—Гов! а се що таке?.. Чи такий рай?! крикне читач.

Правда, читач собі уявляє по старосьвітському рай цілковито внакше. Читач думав, що в раю-саді зеленому попід кущами сидять спасенники і молять ся день і ніч, а ангели обносять їх тричі на день шклянками води і просфорками, і Пан Віг ходить меж них, а мати божа пряде куделю разом з спасенницями

Так було в раю колись. Дуже давно за наших прапрадідів. Але світ поступає наперед, поступив і рай наперед.

Раніш було, що в раю була тільки божа фамілія, ангели та спасенники. А у пеклі царі, пави, урядники, попи, папи, єпископи, офіцери, лихварі та вчені книжники, усі ті, котрі не могли пролізти крізь ушко ігла.

Але то було давно за царя Гороха як було людий троха.

А сталась у раю відміна з того часу, як прибув туди св. Микола угодник божий. Як побав він морду гететикови Арієви на никійськїм соборі і вратував своїм кулаком честь Ісуса Христа, то з того став святим, і як прибула його душа по смерті до раю, то Пан Віг дуже полюбив свого угодника і вивершив його над апостола Петра і архистратига Михайла.

Та св. Миколі не подобалось вічно скєзувати молитви та живитись водою, коли виноградний сок і весела пісня, він знав з практики, були вартніщі.

— Волївби в пеклі смолу пити та в сірці вудитись, ніж оттут нудьгуватись, признавсь раз св. Микола св. цїсареви Константинови.

— Чоловіче! зітхнув св. Кость: Чи думаеш, я не баваю за тим житєм, що на землі мав? Моя жінка Олена зішла від сльє на жовтий опеньок; щодня плаче та нарікає на райські порядки; Той Бог і ангели життя нам не дають!

— Я-б волів на все вмерти, ніж тут ракувати! додав сьв. цар Давид.

— Та чого-ж ви терпите? скрикнув сьв. Микола: Робім порядок!

— Та як, а Бог? запитали сьвяті миропомазанники.

— Бога треба випхати з раю, щоб нам не перешкаджав. Його ідея аскетизму і простого хлопського життя противна нашим поглядам і вихованю. Треба старого Бога випхати звідси з його покірливими ангелами.

Так і сталось. Сьв. Микола підшвив ся раз до старенького Бога і нарадив йому лишити усі клопоти з людьми йому на руки, а ради спокою і поправи здоровля від'їхати на оглядини неокраеного сьвіту божого.

Бог згодив ся. Спакували усі манатки на одну хмару, відправили молебствіє на дорогу, і Бог поїхав в далеку мандрівку оглядати Сіріус, Юпітер та зорю Альфу. Від'їхали з Богом і всі його прибічні Серафими і Херувими, а решту ангелів разом з арх. Михайлом, зараз-же по від'їзді Цана Бога, сьв. Микола повигонив з раю. Захопивши владу над раєм і землею, сьв. Микола почав реформувати небо.

Покликав на авдієнцію Сатану і подали собі руки. Сатана випустив з пекла усю аристократію та інтелігенцію, а спасєнних робітників і хлопів, починаючи від Адама і Авеля, загнали чорти у пекло. Сатана, з дозволу сьв. Миколи, навіть перебрав ся у будинок „Правди Божої“ з цілим легіоном дідьків, котрі подіставали в раю посади цесарів, полїсманів, наганячів і т. д.

Пішли реформи за реформами.

Під гук чортячих начаїв робітники і селяни скоро спорядили були рай після вимог сучасної культури. Провели рівні улиці, були проведені рури з вином амброзію, так як за часів бога Юпітера та Перуна. Сьвяті ста-

ли гонорувались один перед другим своєю славою, яку вони полишили між людьми своїми ділами. А до раю впускали тільки тих, хто більше церков набудував, або чим иншим відкупив ся у святих від пекла. Взнавши про відміни на небі і римські папи і російські царі отворили торгівлю відпустом. Богачі перестали вже боятись богацтва, бо знали, що лиш добра офіра на церкву божу дасть їм певний доступ до раю.

Микола підібрав собі міністерство з хитріщих отців церкви і правив небом і землею „Во ім'я Отця і Сина і св. Духа“.

В раю навіть не хотіли згадувати, що десь є Бог. Божий Двір полишений пусткою, розвалив ся і той голуб, що в нему Боге пускав свого духа на землю, здох в голоду замкнений в клітці, бо про него всі забули.

Матер божа примушена була ходити в найми, щоб заробити на кавальчик просфори для еї каліки сина.

Оттак було в раю того ранку, коли св. Микола їхав до св. Василя Великого на нараду.

У Василя Великого

Пореїхавши майже через цілий рай, св. Микола підкотив до обістя св. Василя Великого, котрий повнив уряд міністра добродійности людської. „Голодного нагодуй. Голого збери“, так було написано над ворітьми. У св. Василя саме був величезний баль, з тої радости, що презбітеріянські попи в Канаді дали Бодрукови роздати межі руські фармері 96 фунтів старих лахів. Пили за здоровлячко новонародженої руської незалежної церкви, що малаб зправославити Англіків, в котрих Рай не мав жадних доходів.

У просторім покою, оздобленім золо том та оксамитом лежали по східному звичаю на різблених з слоневої кости софах угодники і угодниці божі в рожевих та блакитних, прозорих загортках з вінками рож на головах. Красні, майже голі грішниці обносили гостей вином, овочами і солодечю. В гостях у св. Василя були тоді саме російські царі: три Олександра з коханками, Микола Перший, пара генералів, пара московських єпископів, св. Марія єгипетська Роспутниця, св. Марія Магдалина і ще кілька угодників і угодниць, котрих сьвяткують в Росії; рамо-католицьких не було жадного, зглядно на ворожі відносини царів до пап. Уже усі гості були добре підчмілені небесною амброзією, а цар Микола Перший, як вояк, уже став зачіпати служаиць, — коли до покою веселоців увійшов стурбований Сьвятитель Микола.

— „Гура! Хай жеє Кольцьо!“ крикнули гості, побачивши свого старого товариша-гультілаку. Але Микола було не до нї не до веселости.

— „А йди Василю, сюди“, покликав Святий св. міністра народної добродії.

— „Чого?“ не хочучи вставати з софки, обізвав ся св. Василь, притискаючи собі до грудий пухку, білу рученьку Марії Магдалини.

— „Та йди, коли кажуть!.. Ти п'яницюго!“ вкпів угодник.

— „Гей, дівка, ану прохолодїть гнів премієра чарчиною амброзії!“ не боючись Миколового крику, закомендерував служницям св. Василь.

— „Я сама йому піднесу,“ закричала Марійка Єгипетська і, скочивши з софки, стала леститись коло угодника.

Той винив з мармурових ручок Марії, улагіднив ся, але знов таки став клякати Василя вставати.

— „Та чого тобі?“ підійшов нарешті до него св. Василь.

— „Гей, усі Романенки, ідїть теж сюди“, покликав св. Микола російських царів і вийшов до габінету св. Василя Великого; ті послухались. Там розповів їм Святий про молитву царя Миколи Другого. Почувши, в якій скрутї є його правнук, цар Микола I. почав попитати вздовж і поперек свого сина Олександра II. за скасоване ним паньщани.

— „Не лайтесь, а радьтесь“, просив їх св. Микола: „Щоб його голубчика поратувати, треба витлумити принаймні половину руського народу“.

— „Та чорт їх бери!.. Вимордуй їх хоч і всіх, лиш ратуї!“ кпів Микола I., дзвонючи острогами.

— „Але се вже не в нашій силі, се лише Бог може зробити,“ чїхаючи потилицю, пояснив св. Василь Великий.

— „Б-о-о-о-г!“ нагадали собі Бога зрадники

— „Треба просити Бога,” сказав Василь.

— „Але де його візьмеш?” почіхав собі карк і св. Микола: „Хто знає де він у безвісті волочить ся!”

— „Треба ж зараз же відшукати!.. Се чорт зна що!.. Які у вас злі порядки на небі! За мого царованя голку б мої жандарі відшукали, не те що Бога... Післати ж зараз по него регімент дільків!” розкричав ся цар Микола I.

— „Гов! Ваше величество! подумайте, що кажете? Та се не політичних злочинців вишукувати, але Бога... Його треба хитрощами підійти, а то згедзькаєть ся і нескочче нічого зробити. Я вже його добре характер знаю. Що ти скажеш, Василю?”

— „Нічого, Миколо, хіба лише те, що сідай на літака і леги шукати його Саваотське Величество, а я вже певний, що ти його зумієш підійти, і все буде добре... Але ходімо троха підкерпимось на дорогу.”

— „Але, отче Миколо, постарайтесь для нас. Ми ж усї дбали про вашу славу,” опали угодника царі.

— „Та мене вам просити не треба, усе зроблю, коби тільки його відшукати,” і вони вийшли з габінету до гостей.

Угодниці, і навіть служниці, були дуже цікаві знати, про що радились царі з св. Миколою. і вони вчепились до своїх кавалерів з розпитами. Ті розповіли їм по тай усю справу, і дами заспокоїлись.

Св. Микола перекинув пару киліхів райської заціканки і сівши на літак св. Василя Великого, відлетів шукати Бога. Веселе товариство виряджало його веселими криками та маханем хустинками. По дорозі св. Микола здібав тих ангелів, що повигонав з Раю, котрі як бідні пташки перебували на хмарах, і вони вказали йому напрямом, де шукати Бога.

На хмарі.

На великій білій хмарі, яка поволі плила в небесних безвістях, лежав обкладений подушками Господь Бог Саваоф і куняв. Архангели зеленими лопухами відгонили від його святаго лица мухи. Тихо і хороше. Над головами синіє безодня небесна, сонечко золотим колісцятком мерехтить, поблискує, обливаючи старенького Бога з його білими криластими прислужниками ясним, теплим світлом.

Кругом ані телень. Якраз проти хмари обгорнута тяжкою сірою мракою безшумно повертаєть ся величезна куля планети Юпітер.

Бог вже зовсім облишив тепер піклуватись землею. Все віддав на руки святим та угодникам своїм, а сам старощами своїми перебрав ся на сю хмару, ради відпочинку.

Один з архангелів, обганяючи від святаго божого лица мух, теж почав з притоми куняти і зачепив лопухом за святаго божого носа. Бог прокинувся і позіхнув, а потім таки добряче пчихнув, що аж загреміло по хмарах.

— На здоровлечко! Вувайте здорові! — в один голос крикнули архангели.

— Дякую! — відповів Бог, ще раз потягнув ся і заговорив до сивого, як і він сам, ангела, крила котрого були обідраці як у старої гуски:

— А памятаеш Серафиме, як мене Сатана носив щоб утопити, коли ми з ним землю творили?

— А якне, памятаю, Господи... і ще ви тоді і землею поблагодшловили, поки він ваш на уші штири кінця швіту носив, моря шукаючи.

— А що, хитро перехитрив Сатану? — задоволений собою, питав ся Бог. Він, як і усі старі герої, дуже любив поговорити про свої великі вчинки. Особливо Бог хвастив ся, що землю сотворив.

— Та якше не хитро Господи! Шатана ваш носить, щоб утопити, а ви нишком жемлю швятите. І як він не почув, як молитви читали? — перепитував хитрий Серафим.

— Хе, хе, хе, — розвеселив ся Господь.

— Слава тобі, Господи! слава тобі! — солодко заспівала в один голос архангели тріпаючи крилами.

Бог уже зовсім розвеселив ся.

— А пам'ятаєш, Серафиме, як ми звівірів диких, усяких птвць літаючих, усяких гадян повзаючих та риб водних в глини ліпили? —

— Пам'ятаю, Господи! І ще тоді у ваш глини на свку не виштарчило. —

— Слава тобі, Господи! слава тобі! — солодко возопіли архангели, тріпаючи крилами.

— А як ти думаєш Серафиме, чи не заходитись нам от тепер, та сотворити ще жите отут і на Юпітері, га? — розглядаючи через люнету величезну, вкриту мраковиною кулю Юпітера, питав ся Бог.

— Куди нам Господе, ж нашими старощами звірі виліплювати! — зашемотів дідусь Серафим: — Штарі ми вже штали, недочуваемо. Допить вже ж наш і тої жемлі, котру ніяк до ладу ні до порядку не можемо довести.

— Та я не думаю заходитись. Я лише тебе питаю чи в силі ми ще що нового сотворити? —

— Слава тобі, Господи! Слава і сила твоя! — возопіли на шестий глас архангели наоколо подушок, тріпаючи крилами.

Коли се, розпихаючи архангелів, біжить старий угодник божий Микола.

— Чого ти, каме, дороги не даеш! не бачиш хто йде? — штовхнувши під бік кулаком одного архангела, підбіг святий Микола до Господа Бога і впав на коліна. Він був тільки в одній реверенді і стулі, ризи десь видно потубив кваплючись по дорозі.

— Господи Боже! Вічна правдо і розуме не змірний! Пана сильних і царствующих! Гніве праведний і радосте чнящих волю твою!

— Ну, чого тобі? — спитав Бог святого Миколу.

Господи Боже! Споконвіку гріхами смерділа земля грішна і спокою не давала престолови твоему, і потопив ти єї потоном праведним...

— Згадую, згадую про се! — насупивши сиві брови, сказав Пан Біг.

— Господи Боже! Ти віддав нам святим угодникам твоїм доглядати землю та людьми твоїми, щоб чинили люди волю твою, правді та добру поклонялись, з тріхом первородним бороли ся і терпіли за його муки земні. —

Бог ще душе насупив ся, бо згадав як Адам з Евою будши ще молодими, покрали в него яблука з раю.

— Памятаеш Серафиме, як ти вигнав з раю Адама з Евою? — споглянувши на Серафима, спитав Бог.

— Ох! памятаю Господи... — тяжко зітхаючи відповів засмучений Серафим.

— Ти вічна правда і суд праведний! — завопіл архангела.

— Господи Боже! не покаяв ся люд грішний Содом і Гомори, не покаяв ся башти вавилонської, полону єгипетського, ига татарського і підвів ся знову проти правди твоєї святої. Восхотів рай на землі запровади-

ти. І речуть безумці устами своїми: „Несть Бога“! і вірних тобі гоненію продали, і мало вже вірних твоїх на землі руській християнській лишило ся. З Жидами свия твого від тебе ісходящого розпивателями і з сатанськими дїтьми соціалїстами звязали ся, і згонять правду твою з лица землі, вірних твоїх з свїту зводять. Увесь рай мучениками переповнений. Архистратиг Мін-Семеноволковський, великомученик князь Сергій Ціломудреннай, управителі і воеводи і тьма воїнства меньшого поліцейськими та жандарями варицаїмиго, і соглядатої від їхніх мечів всеї рай переповнений! — Тут святий Микола зірвав ся на ноги і став вишмикувати собі волосе, що росло двома білими кущами коло вух. І возопів святий Микола в гнїві гласом велїем з болю тяжкого: — Господи! ратуї вірних твоїх, ратуї землю свою, найкраще сотвориє своє! —

Бог тільки слуха та гнївно очима поводить. Видко як груди його святї гнївом наповняють ся, бо схилив він вуза свої до скарги Миколи святаго угодника свого. Микола знов гримнув на колїна:

— Побий Господи, громами своїми чернь люту по містах перебуваючу, що коло діявольських вигадок машин ходять, пролетарїями себе невірними прозивають. Побий їх Господи, бо незадовго повалять вони престїя твій, і возведуть трон Сатанї батькови своєму! —

— Так се знову робота тої мармизи рогатої? — гримнув Бог.

— Так Господи!

— Так ось я їх, тих перелїтаїв. Нич бісової віри діти!.. Ану хлопці, допоможіть менї встати! — сказав в гнїві Пан Бог і став підводитись з подушок. Архангели стоять сумні, крила попускали і слюзи їм на очи навер-

чулись; лише двоє взяли Бога під руки, одіж на нему випростовуючи. Микола скочив до стріл божих, щоб хутше подати. Ухопив ся за них, посіртав, посіртав, як мале пуденя лежачу вівцю, тай лишив, увесь зачервонілий не зрушивши з місця.

— Ну, і важкі бісової віри стріляв! Як то наш старий Бог їх піднесе? — повірнув недовірчаво на Бога Микола. А Бог глянув на архангелів і побачив їхні сльози:

— Чого ви нюні розпустили? — гримнув в гніві на них Саваоф.

Архангелів мов косою скосило, повалились до ніг божих і почалось таке ревеца, що за ним не чути було голосу божого. Тільки видно як він махав руками, стояючи між ними як дуб високий, а вони як гуси біленькі кругом него лежали. А угодник сьвятий Микола стоїть побіч, борідку собі посмакує, влями очима на архангелів позирає.

— Та замовчіть, щоб ви крізь землю провалились! — кричать Бог.

Ангели замовкли, вдарили поклоня, та так й лишились лежачи, притулені лобами до хмар. Один старий Серафим клячучи на колінах, простяг руки до Бога, і возмолив ся заливаючись сльозми. Сльози текли по зморщках поуз носа і ватікали до беззубого рота.

— Господи! Ти любов невиміряна! Ти сонце усім житє посилаюче! Ти батько живого, ти ворог смерті! Ти творець сьвіту з нічого. Ти тьму від сьвітла відділюючий! Ти сотворив землю і сьвіт веселий і населив його людьми, щоб впивались розкошами сьвіту твого і раділи радостію твоею!

— А коли вони такі гріхи роблять, що стерпіти не може дух мій! — буркнув Саваоф. А Серафим обхопив ноги сьвяті божі:

— Господи! Ти помилував грішний град Ненавію, бо там були малі діти. Тож було мале місто, а земля руська християнська кишить людом твоїм.

— Господи помилуй! Господи одверни гнів! — возопіли архангели, заливючись слезами, і простягли крила свої як голуби наоколо ніг божих.

— Та чого ви так його Саваофське величество опали? — підскочив до архангелів в великім гніві святий Микола, боючись, щоб вони не вблагали Бога: Чи вам гріхи людські миліщі правди божої? А ще архангелами зветесь! Я би з вами так не панькав ся.

— Ти й так нас з раю вигнав, що тепер довелось нам по хмарах мов тим горобцям перебувати, — позираючи з ненавистію на святого Миколу, відповів один молодий архангел.

— Господи! не слухай їх! Чини праведний суд свій! Вони се розрюмзались, бож їхній обовязок за людьми вступатись — сказав святий Микола.

Бог вступав до стріл. Архангели вчепились за його рясу, ноги, руки: Господи! Господи помилуй! розлягав ся їхній крик по небу. Господи помилуй, коли не людий, так хоч вас, бо за кожною одною людиною, має згинуть один ангел.

Бог не міг вже ворохнути ногою, так оточила його небесна сила. Пролетарів, що хочеш ти перебити на землі руській християнській е стільки, як піску морського, як зьвізд небесних. Подумай Господи, стільки то нас згине, коли ти їх в стан грішників переведеш, на виладиявольські настромиш.

Бог стояв позаручи то на архангелів, то на святого Миколу:

— Та невжеж їх так багато, що, Миколо? —

Та чогож ви собачі діти голову нашому панови мо-

рочите? Геть від його святих ніг! Правда рахунку не знає, гряди Господи, — відповів святий Микола.

Але Бог не міг посунутись, так його архангели оточили. крилами білими вкрили, а за співом їхнім жалібним не чути було гласу божого, крику Миколового.

— Та щож се? Та як ви сьмієте з його Сааофським величеством так поводитись! Геть, розступіть ся!.. А! Иродові діти! І в лютім гніві святий Микола почав товчи архангелів ногами і руками, а ті тільки й вопіють.

А бісової віри. . а бісової віри діти! так оттак!

Лице святаго Миколи зачервонілось, білі куццки волося коло вух настановились як рога, тільки видно як довгими руками вимахує наседаючи на небесну силу.

— Шож ти тут харцвзяко робиш? — захопив за обшавку розхоловшого ся Миколу архистратиг Михайло, котрий тоді саме ловив з десяткою ангелів кривого чорта, який тягнув до пекла праведну душу повішеного в Москві робітика.

— А твое яке собаче діло? — гримнув на архистратига святий Микола, тай замовк, тай враз прохолов, побачивши коло носа архистратигову шаблюку.

Архангели кинулись до архистратига Михайла:

— Михайле! Михайле! Він підбиває Пана Бога, щоб вони побии громами своїми нарід руський християнський робітників мучеників праведних.

— Що?.. стара собако! — підскочав Михайло до Миколи: Скільки тобі цар свічок настановив? Скільки міліонів карбоваців обіцяв, щоб ти поміг йому нарід руський християнський під ярмо урядницьке запхати?! Кажи! і Михайло замахнув ся на святаго угодника мечем. Меч блиснув як блискавка по небі, і громи загуркотіли по хмарах. Микола обхопив руками облича і

присів зі страху.

— Що таке?! — кинув ся Бог розбороняти Михайла та Миколу.

Михайло схилив меч до долу.

— Господи! Ти повірив вигадкам сього попа. Ти хотів люд свій громами побити, нас ангелів знищити. Ради чого? Ради того, щоб богатирі на землі веселились, бенкетували, в порфіру та висон вбирались, правду в темницях в зелізах тримали. А щоб ти нічого не взяв, отсим халамидникам, книпохапам патлатим, книжникам-фарисеям церкви будували, від гріхів своїх золотом відкуплялись... Що правду ховати! Попи на небі, попи на землі. Цілий рай царями нагачений. А хто вони такі? Розбійники людоди. В крові, в розпусті діле жите бабрались, а тепер в небі за сьвятах сидять! А княгинь всіляких, а пань, а управителів та воєводів, ділі зграї! Господи! надходить послідний час. Не чорти твоему престолови ніжкв підпилюють, ні. Отсі фарисеї твою правду приспали, в кайдани закували, твій люд з тобою, тебе з твоім людом розлучили. Господи я що дня на землі буваю і бачу що там діеть ся. Та спала душа твоя, і мовчав я. Дві тисячі літ мордують дукарі, цісарі та владики народ твій. Дві тисячі літ терпів він, думав, що ти з ним, що посилаеш ти їм муки земні ради раю небесного...

— На землі має бути рай мій — крикнув Бог.

-- Так Господи! Так робив ти... та осліпили очи твої, оглухли уха твої, а тим часом пекло на землі запровадили вороги правди твоеї, но ім'я твое зробили. І почув тепер народ, що нема тебе з ним, і гомонять міста і села: „Нема з нами Бога, нема його на землі нашій. Неправда землею опанувала. Підводьтесь усі на прислужників наймитів Н.“ І повстав тепер народ на

ворогів своїх і твоїх Господи, і кровю сполокана земля твоя. І кричить нарід твій гласом вопіючого в пустині: „Господи! Де ти? Поглянь оком своїм на найкраще сотворіне своє.”

Господи помилуй, Господи помилуй! — завопіла архангели, розстеляючи крила свої білі коло ніг божих.

— Господи... — хтів знов Микола заговорити до Бога і вже простяг був руки, але враз замовк, бо Михайло так на него гляпнув, що у сьвятого мурашки пона шкірою забігали.

— Шож мені робити? — розвів Бог руками позираючи то на архангелів то на Миколу.

Усі мовчать. Пійманий чорт між ангелами стоїть трусить ся, хвіст під себе підгорнув як побита собака, краву ногу трохи наперед виставив а побіч него душа повішеного робітника здивовано позирає на Бога, котрого вперше за життя побачила.

— Та снитай Господи душу отсю зацо Ії тіло повісили! — випхнув перед Бога архистратиг душу робітника: „Кажі Богови зацо тебе повісили?”

— Не було де заробити, не було що їсти, я скривь прохав роботи, а коли побачив що діти мої з голоду одно по другім почало вмерати, — я пішов з товаришами і розбив царський шинок забравши звідтам двацять карбованців. Мене зловлено і тоїж ночі повішено, засуджено військовим судом.

Душа була свідомого робітника, могла і з Богом поговорити: Господи! — сказала душа. — Ось ти руками розводиш, не знаєш що робити. Насамперед треба скинути царат, бо він лежить колодою на дорозі робочого люду а потім забрати у капіталістів їхні машини та землі і все зробити спільним громадським, як учив 2000 літ тому навад нас Син твій Ісус Христос.

—Добре! — каже Бог, — тільки що мені зробити?

— Господи, послухай на мене! — заговорив Серафим. Дві тисячі літ не був ти на землі, гряди Господи на землю руську христіянську, побач уше очима твоїми і знатимеш вше що робити.

Почувши се Бог схилив голову і задумав ся, бо нагадав йому Серафим ті часи, коли ходив він по землі руській навчаючи люд свій правді своєї. Згадав як хороше було по степах, кругом колисило ся жито мов море широке зелене, хвилі по нему сиві перебігали, жайворонки в небі звенять, небо синіє а біленькі хмари мов білі вівці по небу пасуть ся. Перепелиці підпідьомкають в шпеници а волошки голубенькими головками з збіжа визирають, а там над могилою орел чорний літає, плава широкими кругами, любі діти божі люди волами на возах їдуть. Защеміло серце боже і знова йому захотілось побачити руський край.

— Підемо на землю! — тупнув Бог ногою, підвів голову і взяв ся в боки і відразу наче помолодшав: Хай знають ще що є Бог! Що хлопці?

— Слава тобі Господи, слава тобі — радісно заспівали архангели літаючи навколо Бога...

— Утік! утік — закричав один ангел. Всі озирнулись. Понизше хмари на Миколовім літаку тікав кривий чорт, скориставши, ще про його забули.

— Лови! грімнув архистратиг Михайло блиснувши мечем. Десяток ангелів як орли розпустили крала і полетіли за втікачем.

Лови, лови, лови! громами перекочував ся по хмарах голос Михайла.

Ну, хай собі ловлять, сказав псвеселівший Бог, а тепер по старому звичаю, переберіть мене хлопці дідом. І йому прянесіть торби, вказуючи на Миколу.

Микола сумно схилив голову і мовчить, показує як сильно страждає дух його від неласки божої. Архангели розтворили скриню і видобули з неї старе дранте. Натягли на Бога полотняні штани, діраві чоботи, обдегчену чорну сорочку, вчепили з двох боків по торбі, дали два патики в руки, причепили з переду ліру а на голову наділи стару підрану шапку. Бог скулив ся і забренькав на лірі підспівуючи: „Дайте не мивайте, Як би ми очеса мали, Так миб вам доріжок не засідали.”

Ха, ха, ха, реготались архангели.

Ану, тепер вас, ваше преосвященство, одягайте торбу і ризи Лазарові, — глузуючи в сьвятого Миколая, підступили вбирати його архангели. Микола гримнув перед Богом на коліна:

— Господи! коли ти хочеш на правду йти на землю, то як же його в таких лахах перед людьми показатись, та нас до жадної порядної хати не пустять.

Ні, ні, по старому звичаю. „Голодний я був і ти не нагодували мене, голий я був і ви не вбрали мене, до хати просив ся я на віч і ви нацькували мене собаками” .. Перебирай ся коли я кажу.

Микола мусів підлягти архангелам.

Гуски задрипані! сячав угодник на слуг божих.

На Миколу теж вбрали підрані штани, вбрали в личаки, сірак увесь в дірках аж рудий. Сей сірак колись Петро апостол вбрав на хождєніє з Богом по землі. Начепили торбу в сухарами, при боку тикавку і теж ціпок в руки, а на голову підраний капелюх. Іди в сьвіт і не гріши, штовхнувши в плечі, кінчили архангели перебирати сьвятого. А тимчасом Бог далі робив собі аробу сьпіваючи і бренькаючи на лірі:

Як був собі старий Лазар,
Та я його знав,
Та була в його та стара свита,
Та й ту я украв.
Та був собі та старий Лазар
Премудрий стрілець,
Та вистріляв горнець масла
Й коробку яець...

Микола в розпучі оглянув начеплені на йому лахи і
гримнув на коліна перед Богом:

— Господи, освободи мене від сеї подорожі. Коли ти
повірив Михайлови, а в мені угодникови твоему зневі-
рив ся, то возьми собі кого иншого. Бо сумує дух мій
від немилости твоеї. Микола вдарив поклони, торба з
сухарями зсунулась і тарахнула угодника по голові, ка-
пелюх впав і сонечко заблищало на святій лисині, як
на ставочку.

— Не перебивай сьпівати; ти підеш! обізвав ся Бог
і далі сьпівав:

Як був собі та не мав собі,
Та узяв собі затесав собі
Нетесаного тесана...

— Миколо! підтягай, і почали в двох:

Ой зійшла зоря вечерняя
Над Почаевом стала,
Облягали Почаїв Татари
Як чорная хмара.
Турки з Татарами Почаїв облягають,
Хочуть зруйнувати,
Ратуй, ратуй божая мати,
Монастир пропадає.
Ой вийшла дїва Марія
Тай на хрестах стала,

Кулі стріли відвертала
Турків відганяла.

Тяглись довгі слова пісні, архангели слухали.
Сонце як величезна червона пательня, сховалось на
ніч за морями.

Ну, ходім! — сказав Бог і підвів ся на ноги.

Архангели притягнули довгу драбину і спустили її
з хмари на землю. Бог глянув на драбину і нагадав собі
як він одної ночі лазив по сій самій драбині битись з па-
тріярхом Йосилем і тоді йому ногу зломив.

Ну, пращайте хлопці!

— Щаслива путь. Вувайте здорові! закричали ар-
хангели помагаючи Богови влазити.

— Миколо! та йдиж бо, — чув ся з під хмари сьвятий
його голос.

Зараз, зараз. — крикнув Микола, але він не мав ча-
су, бо саме валивав свою злість і гнів на архангелів.

— Гуски задрипані, бісової віри стерво! — лаяв ся
як перекупка сьвятий Микола.

— Или, іди, Бог кличуть! — підганяли ангели угод-
ника до драбини. Іди, покажи вашу попівську роботу
правді божій.

— Чогож ви як собаки причепились, що я вам зро-
бив — відгризав ся угодник.

Іди, іди!

Микола поліз по драбині на землю а вже з низу долі-
тав голос божий:

— Миколо, Миколо, та чомуж ти не йдеш?! Злізай!

* * *
Уже пізно в вечері коли гості розходились з палацу
сьв. Василя Великого, пригнав на літаку до раю криво-
ногий чорт, тікаючи від рук арх. Михайла. Він розпо-
вів веселим гостям, що стало ся з Миколою, як він му-

сїв перебратьсь з Богом на землю. Ся вістка викликала в мешканцях раю велику веселість, ніхто собі не брав на серію нової мандрівки Вога, бо певні були, що по кількох годинах мандрівники вернуть ся умучені на небо.

На другий день навіть райський гумористичник „Пекельна Смола” вийшов з образком на першій сторінці, що уявляв єв. Миколу в образі діда, сидячого в Київській лаврі і прохаючого ялмужни.

Та кажуть, що хто сьмієть ся, то той буде плакати.

В Петербурзі.

Був мрачний осінній вечір, добряче темно, коли Бог з Миколою спустились з неба на одну з великих вулиць царської столиці Петербургу. По хідниках бігли йшли, поспішали нечислені юрби народу; мов річки текли вони поїд височезними мурами будинків, дахи котрих ховались в навислій мраці. Блискучі ліхтарі робили в низу день, а в горі висіло чорне склепінє неба. Улицею торохтіли дорожки, летіли рисака, котили кінні трамваї переповнені людьми. В місті гуло, стугоніло, гуркотіло так, що не тільки Богови, а й Миколі, що все-таки бачив за своє жите і стародавній Рим і Нікею, — стало моторошно серед вулиць нового Вавилону.

— „Чого поставали? Забрай ся!” грінув на них вартовий дозорець і став підступатись до них з такою страшною міною, що наші старенькі, трусячи торбами, побігли геть з середини вулиці до хідника. Їх двічі трохи не переїхав рисак, налякав автомобіль, ледво дістались до хідника, де й притулялись під стіною. То якраз було шкло великого магазину колонійного і гастрономічного краму. У вікні висіла ковбаса, риба, стояли маринади в бляшанках, цілий кіш винограду, червоні ябка так і усьміхались своїми рожевими бочками до переходів. А в магазині стояли богаті пані, і офіцери, купуючи всякі ласощі.

— „Господи! Ійже богу ковбаси!” уздрів зголоднілий Микола улюблену страву: „Тільки трохи грубші ніж ті, якими гостили нас колись кобіти на Руси. Господи, от би тепер повечеряти”. У Сьвятителя аж слина з рота покотилась, побачивши стільки присмак. Не встиг

Бог відповість своєму угодникови як явхась три обшарпаных парубка стало перед ними, а один з регітом сказав:

— Братці! дивіть ся, що се воно таке за опуда? Якісь на них торби?" А з магазину вибіг молоденький клерк і опав Бога з Миколою:

— "Чого поставали? Вікна від людей заступаєтє. Заберайтєсь звідє!"

— "Забірай ся ж, коли тобі кажуть," погяг по вуху парубок угодника, що той шкоребарть покотив ся по хіднику. Наші старці по такім витаню підхопили свої ціпки і швиденько подались вадовж тротуаром. Їх підхопила людська течія і гнала кудись все далі і далі...

— "Господи, ото і буди ті пролітарі, щоб їм усїм вивдихати", почав свої старі штуки Микола, знайшовши нагоду напомповувати Бога проти народу... А люди все йшли і вони йшли за людьми. Навколо були гурми панів, пань, блискали уніформи вояків, а поміж них чорні, скулені постаті робітників. З величезних шклянних стїн магазинів вилилось на улицю море сьвітла, взирав богатий крам, — а напі старці боялись вже спнятись, щоб на його подивитись...

Ось вулиця скінчилась і їх викануло на простий майдан.

Бог з сьв. Миколою спанились і не знали куди йти. Навколо них творилось безглузде, божевільне, чого вони ніяк не могли збагнути. Бог пригадав вже був собі свою хмару, подушки, ангельську обслугу і небесну тишу, і йому захтілось домів. Миколі було ще гірше серед вохкої мраки та гуркоту невідомого міста. Йому стало крутити в старих кістках.

— „Ви звідка будете?" підкотив ся до них когутом чорнявий парубок в синій чумарці, в чоботах з халявами

"фляпками".

— "Що?" перепитавсь Микола.

— „Ви певне будете з Хахлов?" допитував ся джигун: "Я теж із Хахлов, хотя уже совсьом призабув говорити по хахлацки. А ви чого сюда до нас у Пітер забрались? Чи не маєте якого прохання до Государственной Думи? Теперички дуже богато мужицького народу з-для сих ділов до нас заїздить," розиустив язика цікавий хлопець.

— „Скажи нам, голубчику, деб його нам переночувати?" бачучи, що хлопець вічливий, поспішив запитуючись його Микола.

Се ви відносно нічліжного дому? себто не маєте де спати?.. А от що зробіть, — бачите оту улицю?"

„Бачу," хитнув головою Микола.

— „Так ідіть туди і питайте де є гостинниця? А коли вам вкажуть, то просто і пакуй в двері, а там уже вам раду дадуть.“

— „Спасибі тобі, голубчику, хай тобі бог помагає," подякував Микола, і напі старці почимчикували через майдан.

— Просто до того високого будинку, а потім заверніть заріг," кричав їм на взлогін парубок.

— „Се видко християнська душа," сказав задоволений Микола. Бог мовчав та тільки розглядав ся навкруги, дивуючись, як відмінилось за ті 2.000 літ людське жите.

Підійшли до високого дому; то якраз було помешкане міністри внутрішних справ. Вздовж попід муром стояв шараг вартових поліцаїв, межи ними вітрили вбрані в сьвітські убраня шпиги.

— „Треба ще розпитатись отих воїнів," вказав Микола Богови на поліцаїв.

Підійшли.

— „Добрай вечір вам“, скинув шапку Микола перед поліцаями: „Скажіть хай буде ваша ласка, де туття гостинниця?“. Поліцаї обступили їх з усіх боків з наготованими рупницями. Підбіг якийсь „світський“ з чорною борідкою і закрученими до гора вусами.

— „А виж хто будете?“ грізно запитав ся околдок (поліцейська саржа).

— „Що?“ перепитав Микола.

— „Та чи маєте ви від?“

— „Ну а як же голубчику, щоб людина без виду була? Вид і у зьвірня є.

— „Та ти чого хаклацку гумористику розводиш? Чи пачпорти маєте?“ підскочив панок з козячою борідкою, вазраючи йому в обличчя. Один поліцай уже мацав руками по торбі.

— „Ій-же богу жадних пачпортів не маємо і не шукайте. самі сухарі“, забожив ся Микола.

— „Потрусити!“ як відрізає, скомендерував панок. Миколу і Бога схопили.

— „Голубчики! ій-же богу пікаторих пачпортів ми не крали“, кричав Микола.

— „Тихо, сучий сину!“ і величезний кулак поліцай торохнув сьв. Миколу в щелепи, повен рот набіг крові. А руки поліцаїв мадали скрізь: в кешенях, торбах за халлявами, в пазусі.

— „Отсей певно робітник“, вказуючи на Миколу шпиг: „А сьв, вказуючи на Бога, безумовно студент, і також безумовно, що його борода приліплена“, і шпиг так смикнув Бога за бороду, що в него аж сльози з очий покотилась.

— „Добре приліплена, я думав що лиця привязана. Ну та се ми в иншій пляцу визнаємо, з чого ви складає-

тесь." нахабно дивлючись в лице боже, сказав ппигун.

— „Ну, чи є бомби?" питає ся поліцаїв околородок, що вже скінчили обшукувати наших старців.

— „Нічого не знайшли ваше благородіє", відповів салютуючи, пикетий як сом поліцейський десятник.

— „Відставити їх на поліцію; там розберемо що се за птахи. Іванов! поклич двох фіякрів", скомендерував околородок.

— „Йй-же богу ми не птахи, а смиренні християни, милостею людською животиючі. Відпустіть Христа ради душі наші на покаяне!" Возмолив ся до поліцаїв св. угодник.

— „Та чого ти Хахла улаєш? Нащо Хахла відграваш? Тепер і Хахлови вірети не можна, крикнув шпиг.

— „Та які ми Хахли? Ми божі люди".

— „Мовчи", звелів потихенько Бог. Микола замовк, тільки стоїть та зітхає тяжко:

— „Треба було дідами перебиратись? от і приймають нас порядні люди, як якихсь гайдамаків!" нарікає святий.

Наших нещасливих мандрівників оточили з голими шаблями поліцаї, своїми страшними мармизами дух св. Миколі смутять,

Приїхали два звозчика (фіякри) дохлими шкапами. Підсаджуючи кулаками та колінами, поліцаї помогли Миколі з Богом сісти на візки. Бога посадили на одного звозчика, Миколу на другого, коло кожного по обох боках по два поліцаї.

— „Торкай!" скомендерував десятник, і візки застугоніли по бруку вулиці. Потяглись безконечні шереги будинків та ліхтарів, чорні пасми людей на хідниках і підбите кривавою загравою чорне склепине неба.

Повернувши раз другий улицями, де вже було мен-

ше народу, та переїхавши невеличкий майдан, звозчики спвинули свої коні перед похмурим будинком одного з петербурських „поліцейських участків”.

— Що, ще привезли?—завитав ся вартовий поліцай.

— „Поклич діжурного!”—крикнув десятник.

Вартовий зник в чорних дверях поліції... Незабаром вибіг низенький чоловік в чорній з золотими гузиками тужурці, простоволосий, махаючи від обурення руками.

— Ні! ні! ні!.. Везіть куди хочете!.. Нема пляцу! Усі нумера переповнені! Де завгодно! Я не приймаю!.. — І низенький панок гримнув за собою дверми.

— „Кудиж вас, чортів відпиродатьте? У Неву чи що? Переломати вам усі ребра, щоб знали, як онтакими ділами займатись!” гримав на Бога і Миколу десятник, соваючи їм попід ніс кулаки.

— Не псуй собі крови Іваничу, ми їм ще за сі клопоти подякуємо! — заспокоював свого начальника поліцай, що сидів проти Бога на полиці.

— „Вези у „Петропавловку,” — крикнув до звозчиків десятник, і дорожки заторохкотіли знов, і довго знов переїздили з одної улиці в другу. Туман усе осідав, холодний, пронизливий; ліхтарі блимали жовтими плямами у навислій мраці, поліцаї насторожили вуха, сподіючись зради або нападу. Микола так змерз в своїм дрантю, що звинув ся в клубок і сидів нерухомо, схиливши аж на коліна свою сиву голову та проклинаючи себе, що нехотячи підбив Бога їти на землю.

— Щоб ви ввздихали! прокляв святий угодник сам не знаючи кого.

Знов підїхали до чорних мурів і довго ждали, поки десятник ходив до середини. Нарешті він вийшов з двома надзирателями і начальником вязниці.

— „Кажу ж вам, що пляцу цілковито нема! От шіс-найцятий номер буде страчений вранці, тоді і опорожнить ся казня, але до того абсолютно не годен приймати“ — пояснював десятникови начальник.

— Та захчайте їх, ваше благородіє, тепер туди, хай перед смертю розвеселять його. Він певно попа не схоче, а сей довгобородий його по своєму посповідає. Не пустити ж їх нам... Нігде пляцу нема... А сі канали до помешканя його Превосходительства хтіли дістатись... Се не абн які злодії! — прохав десятник.

Вязничий довго думав, дивлючись на арештантів, потім махнув рукою:

— „Ну, хай їх чорт пірве!... Відвести до казні номер 16“

— „Вставайте!“ крикнув десятник.

— Пошевелівай ся! — підсаджуючи кулаками під боки, наглив поліцай Миколу вставати. Але съвятий угодник так був закляк від холоду, що поліцай мусіла стягати його з дрозжок за обшивку.

„А ти стервако! бойкотуеш чи що?“ і кулаки поліцай почали розгрівати замерзлого угодника.

Вог поспішив сам встати і обійшов ся без бійки.

Їх завели до в'язниці.

В коритарах блимали лампки, розліваючи по стінах і долівці червоно-жовте марево. Скрізь по всіх кутках і за виступам стін ховались і слались чорносірі тіни. А в стінах двері і двері, важкі овані залізем з засовами мов там позамикані слоні, або велити. В кождих дверях віконце, котре дивить ся на вас, мов око мерця. Вязниця нагадує склепине кладовища, моторошно стає в ній живій душі.

Ось і двері номер 16.

— Коридорний! відчини... — покликав начальник

діжурного.

— „Сюди не можна... Ще не порожня... На суд відвели.”

— Відчиняй без балачок!—вгніволось начальство.

Вартовий злякався і вхопився за двері. Заскрепіли важкі двері, і наших старців пхнули в малу казню з вікном трохи не під стелею та ліжком в кутку.

Гримнули за ними двері і почувся рип замка; здавалось, що замок гризе залізного ключа. Ліхтар над дверий розбивав сіру млу жовтим блиманем.

— „Миколо! щож се?” ставши перед угодником, крикнув Бог, насупивши грізно брови.

— Ох, Господи, страждає дух мій і болять тіло мое!... — і Микола упав на ліжку, що те аж застогнало.

— „Та ти кажи що се таке? яке право мали ті воїни над нами знущатись?! І чії прислужники вони? стискаючи угодника за плече, питався Бог. Микола лежав лицем в подушці і вже не плакав, а з усеї сили напивав мозок, як би так Богови набрехати, щоб і вовк був ситий і вівці цілі.

„Іде владитель дому свого творити суд управителям своїм.”

— „Та чогож ти нічого не кажеш?.. Миколо!” штовха Бог Миколу, а той все дума. Думки як блискавки, голову перелітають: „Багато Бог побачить такого на землі, що буде проти заповіді сина його... Треба усе так йому розтовкмачити, щоб чорне білим, а біле чорним здалося... І яке йому діло до нас?.. По божому так, а по нашому цілком инакше.. Лежавби собі на змарі та ангелам байки плів... Гуски задріпані!...А щож як тепер усе розбере?...”

— Ох, чи викручусь?! — крикнув голосно Микола і, скотившись з ліжка, впав перед Богом на коліна.

— „З чого викручуватись маеш?” питав його Бог.

— З темниці сієї, Господи! — обняв коліна божі угодник.

— „Встань, а то побачуть!” крикнув на него Бог; той підвів ся з долівки втираючи кулаками сльози.

— „Як сміли вони, знущатись над нани і хто вони затчивші нас у темницю сю? гримав Бог.

— Господи! то вірні слуги правди твоєї, — солодко возгласив угодник.

Як? чи правда моя в знущаню є?” скипів Бог.

— Господи! Лихі часи тепер. Прислужники діяволі на усякі способи до правди твоєї хочуть дістатись, і мусять стеречи її вірні слуги твої мечами і кайданами.

— „Любов і покірливість — служба моя!” рек Бог.

— Так, Господи, колиб не боронили правди твоєї мечем, давноб вбита була вона.

— „А нас за що тут замкнено? Чи неправда моя від мене?”

— А на що-ж було перебератись в одіж ворогів правди твоєї? пояснив Микола.

— „Від котрого-ж часу ся одіж стала одежою ворогів моїх, чи не завжди я вбрав її на ходженія мої? А прецінь ві разу не діставав ся до темниці.

— Господи! Відмінялись часи тепер. Рече апостол: „Прийдуть до вас льви в овечих шкірах”, от і нас половлено в страху, чи не льви ми, — крутив Микола як міг на всі боки.

— „Льви, вівці... Нічого не розумію. Треба більше роздивитись. Чує дух мій що тут щось то тее не тее. Ну та побачимо, що далі буде... Тепер відпочиньмо трохи.”

Бог скинув з себе торби і сів на ліжку.

— „Сідай Миколо!”

Микола простер руки до Бога.

— Господи! буде вже з нас, вертаймось на небо. —

— „Ні, доки всего не побачу очима своїми і не почую вухами своїми не верну на небеса... і не кажи“, втяв Бог; відтак взяв ліру і почав потихеньку бренькати „Про вдову, що мала трох синів.“

— Господи! господи! — зітхав Микола, а сам думав: „Требаб було царя з синодом повідомити, щоб Бога сподівались... Зігналиб вони своїх правдиво-руських до одного міста, вклонились би Богови, сказалиб йому, що їм добре поводить ся і відпровадилиб непроханого гостя назад до неба. А тепер що буде? Захотілось же тому дурникови, щоб Бог громами його нарід вилущив!... Мало гармат має?! Ох, що то буде, що то буде?... Микола схилив ся аж до колін своєю сивою, васмученою головою.

Бог бренькав на лірі...

Ось в коритарях почувалась хода богатьох ніг; все ближше і ближше, і ось за дверима ставсь гамір. Знов почав замок жвакувати ключа; рипнули двері і розчинились: за ними з'явились жаңдарі і тюремна сторожа. Вони випхали з поміж себе молодого блідого хлопця і випхнули до казні. З стогоном враз зачинились двері, мов камінь привалля до гробовища.

Хлопець стояв, потираючи руками чоло. Він нічого не бачив, не чув. Здавало ся, що він тільки що прокинувся і пригадує собі якийсь дуже його вразливий сон. Кучері русявого волося мов золотим вінком обвели його біде чорноброве личко. Великі блакітні очі дивились здивовано, і такі хорощі, такі дитячі.

— „Защож його будуть страчувати?“ думав Бог, дивлючись на тоненький, стрункий як у дівчини, стан хлопця, що був убраний в чорний піджак, синю сорочку і високі чоботи, Хлопець поточив ся трохи вперед і знову потер чоло рукою:

— Шибеницю відмінили... Розстріля... з ласки... ха, ха, ...Ласка!... — Йому повело губи нервовим параксизмом. А очі дивлять ся кудись двома блакитними зірками... крізь мур у вічність.

— Гей, що се з тобою?... Треба триматись до кінця, бо на те йшов. Не сором ся! Не тепер, так в четвер, а від смерти не втечеш... — і він помотав головою, і зробив руками пару рухів, щоб трохи себе заспокоїти. Тоді його погляд упав на сидячих на ліжку Бога та Миколу... Здивовано розчинив свої очі і став придивлятись.... І згадав він свою соняшну Україну, степ, перелogi і на шляху під дупляною вербою отаких самісіньких старців.

— Та чогож ви, діди, отут у тюрмі опинились? — підбіг до них.

— „А так як бачиш... Забрали, тай привезли сюди, синку,“ відповів Бог, позираючи любо на хороше лице парубка.

— З котрих же ви сторін, чи давно з України?— питав ся радісно.

— „Та з під Київа, з повіту Переяславського,“ відповів Микола.

— І я з Переяславщини, — зрадів хлопець.

„Так за щож тебе на смерть присудили?“ перебив його Бог.

— Ах, смерть!.. -- здригнув хлопець і враз замовк, схиливши голову.

— Знаете... — почав він казати, розтягаючи слова: Там у селі Іванівці живе моя мати, прозивають її люди Петринихою, а як будете коли в тих сторонах переходити, зайдіть до неї та вклоніть ся від мене. Скажіть їй, що любив я її і нікола не забував... та хай простить, що не міг я її старости доглядіти... „Хто возлюбить батька

або матір більше ніж мене несть ми достоен.“ Так кавав Христос... Я кладу душу свою за друзі свої... Та скажіть їй, щоб не плакала. А більше нема чого переказувати... Ага є ще там у мене собака Рябко, що любить він мене. Просіть матір, щоб доглядала його... Ото й усе....

— „Та за щож тебе стратити мають? спитав його знов Бог.

— Защо? і хлопець усміхнувся до Бога своїми блакитними очима повними сліз і обіймив його за плечі: Защо? За тебе, за тебе, любий народе! З горб, з лат, з драгтя отсего тебе хотів визволити, від злиднів вратувати... Покарав розпинателів твоїх, і розпинають мене. — Хлопець схилив голову на коліна божі. Бог гладив його русяву голову. Парубок плакав: йому так було хороше на колінах свого народу.

А Микола сірたав ся на місцю від злости. Навіть хотів було крикнути на хлопця: „Та як же ти сьміє руку піднести на владу від Господа настановлену?“ Та стримавсь се при Богови сказати, бо знав як Бог ненавидів римських імператорів, гонителів християнських. Знав, що послав він сина свого первородного сокрушити усяку владу на землі, і їх усіх сьвятими поробив, що помагали синози його в роботі його... Микола бачив, що не викрутить ся, що побачить Бог неправду усю від царів та панів походячу, нами сьнятими поперту.

— Ох, ох, ох!... — зітхав сьв. Микола, та непридивляв ся ще Господь до думок сьвятого угодника свого.

„А кому ти спадчину свою відпишеш?“ не втернів, спитав така Микола.

— Спадчина моя — тіло мое, хробакам віддам його, — усміхнувся парубок.

Замовкли, сталась тиша, і в сій тиші знов почувлось,

як став рещити замок. Розчинились двері, і до середини увійшов у чорній рясі, з гривною чорного волося борода-тий піп. Від бороди по широким грудях спадав аж до черевиків синій з білими хрестами попередник. На гру-дях на сріблїм ланцюзі лежав великий срібний хрест з розіп'ятим на нїм Ісусом, а в свитих руках держав невеликий хрест теж з заморлованим на нїм Христом. На пу-хких попових пальцях блищали дорогі золоті з діаманта-ми перстені. Маленькі очі його позирали зза залятих тов-щем вїй. Побачивши не одного, а трьох увязнених, піп нерішучо спанив ся, і острах з'явив ся на його лиці. Але швидко попівськя пиша знов вернулась до него, він ви-ступив наперед, розпустивши воскриля свої. Бог здиву-вав ся: йому здавалось, що бачить перед собою погань-ського жерця. А Микола крутив ся мов сидів на швілі.

Парубок підвів голову, і його очі грізньо блиснули:

— А, чорний круче, уже прилетів! — крикнув осу-джений на смерть.

Але піп заговорив голосом лисиці:

— „Сину мій! ти маєш зараз ставати перед суд бо-жий... Я прийшов приготувати тебе.“

— Заберайте ся геть з сею комелією! крикнув хло-пець: Я не вірую у вашого державного бога. Мій бог — тут на землі, а вашого схованого десь за хмарами мені не треба... Дайте мені спокій! —

Піп відмінив „тон“:

- „Вибачайте... Ви не дивіть ся на мене партійни-ми очима. Для нас, душпастирів, ви всі рівні і дорогі нам. Навіть заблудша вівця дорозша. Перейшовши муки смертної кари, тоді тільки ваша душа зможе мати на-дію на прощане на небі. Я мушу підтримати вас, щоб вратувати душу вашу від г'єни огненної...“

— Г'єни! шакалі! крокодилі! Ви кровопійці мого

народу! Жерці поганські! Жерці золотого Ваала!... Заберайтесь геть! Хай ідуть кати мордувати тіло мсе, але душі моєї я не дозволю мучити, не дозволю! — і збентежений хлопець зірвав ся з ліжка на череватого попа в кулаками... Той йойкнув і з прожогу вискочив з казні у коритар.

— Ууу-у! прокляті! Мало я вас видусив, мало! — кричав парубок, махаючи кулаками. В крику тім чулась розпука венагодованої помсти.

Потім стіх і знов сів побіч Бога.

— Оттак, дідусі! Поки будете давати оттим книшохапам собі очі лудити, не бачити вам доти сонця-правди. Не вірте їм про чудеса небесні, а творіть на землі рай собі! Бачите, який він відгодований, то з людської біди рознух він так.

„Господи! покиньте його! То той пролетар!.. зашепотів Микола Богови на ухо: Чуєте, як він про вас каже?“

„Так не віруеш в бога-отця вседержителя, творця неба і землі?“ грівно звернув ся Микола до парубка.

— „Ні, діду... В того бога, що попи нам проповідують, я не вірю, бо то не бог, а якийсь лютий самовладець, який тільки карати вміє. А коли щ добро тобі зробить, то аж потому, як за тебе принаймі пів сотки святих уступлять ся. А святи дурно не зроблять: кожному, за найменше діло хоч за копійку свічку трапеставити... Се ошука — нема такого бога! Я змалку вірив у доброго бога — а колиб такий був, то не давши він так страждати народови своєму. Виж бачили сами, як голодують селяни, як поневіряють ся робітники, як дохне без варібків та інтелігенція, — і як над усіма знущаєть ся кулак поліція, — з гнівом і болем казав парубок. Бог лиш хитав сивою бородою, а очі його свья-

ті сумом застелило. Миколу аж чорти поривали від злості, що хлопець своєю балаканиною божій правді очі розв'язує.

— „Так кажеш, що поганий у вас бог?“ спитав Бог парубка.

— А жадного нема! — втяв той, схилив голову і залетів думками за мури темниці, де страждав його народ.

Бога дуже зворушило усе те, що почув від парубка: — „Так виходить, Миколо таке, що і воїни і жерці, як були, так і є, як були у людей кроволюбні боги, так і зістались!... може і царі ще водять ся!“ крикнув до Миколи Бог... Та голос божий перебило брязкотіне штихів і тупотіне ніг за дверима. Двері розчинились і до середини увійшли дозорці, офіцер, начальник вязниці, прокурор, а в дверях було видко широкі, жовті, телячі пики салдатів-татар. Парубок глянув на катів своїх і враз зблід:

— Ага? уже!.. — загомонів він, встав і провів рукою по чолу: Так щож, я готовий... Ходім!... Прощайте діду... Не забудьтеж: село Іванівка, а моя мати Петринчиха... Я готовий!... і твердою ногою пішов на смерть, оточений з усіх боків катями. Знов зачинялись двері, і знов на хвилику стало тихо у вязниці.

Бог схилив сиву голову і думав про те, що довело ся йому чути і бачити тої ночі:

— „Довго, довго я не був на землі“, хитав він засмученою головою: „Земля та, та люди не ті, і одіж їхня і звичаї і усе не те. Тільки лихо з добром не покинули боротись. І ліктори, і воїни, і жерці, і уазища, і вертепи і стогнища вавілонські zostались такі як були...“ Бог глянув на сьв. Миколу, що куняв собі, спершись на бляце ліжка, і усміхнувся:

— Гей, гей!... А скільки разів мені отої угодник

висьпівував: „Спи, Господи, усе добре іде на землі твоїй“... Добре, бачу, що „добре“... „А той білоголовий просто сказав: „Нема бога!“ А хіба був? не було!.. Бог спав, не було бога!.. Цікаво, що неправда за мое спане на землі наробила? Гм!..“ хмарами насупились брови божі і глянув він знову остро на угодника свого, що той аж затрусив ся на місци у сні.

— „Так, кажеш, що „прислужники“ правди моєї заточили мене сюди?... Ох, щось лукавиш угоднику Микола!“ І зазернув Бог у думки угодника свого і побачив, як турбують ся вони в неспокою та в небезпеці, і брехнею чорніє душа сьвятого. І побачив Бог в самій глибині серця Миколиного щось маленьке, чорненьке, як дохла п'явка, і звав ся той хробак царем Миколюю, і ховав його сьв. Микола в серці своїм від ока божого, а золота корона блищала на головці п'явки тієї... Грізно насупив ся Саваоф і блискавками запалали очі його:

— „Зрада! Зраду баче дух мій! зашепотів він: Томуж то усе Микола благав мене вертатись на небо. Ні! Гряди по землі своїй судити живих і мертвих. Не верну на небо, не покину тебе люди мій, щоб не казав ти, що забув я тебе... А зраду твою, Микола, і прісних твоїх судиму судом вічним... Хай тільки роздивлюсь на діла валпі!“

Микола спав, розвернувшись на ліжку, не чуючи слів божих.

-- Трах, трах, трах!.. враз розбив тишу гук сальви, пройшовши з надвору крізь грубі мури в'язниці. Бог глянув, і побачили його сьвяті очі невеличке двориче оточене з усіх боків чорним муром і накрите чорною пеленою ночі, що вже починала сьвітити, бо благословилось на сьвіт. Там чотири дозорці сьвітили ліхтарями, стояло два переги салдатів, білий дим ще вив ся понад ними, на голові прокурора, блищав шовковий верх целіндра,

а серед дворища, як хрест на Голгофті, був вкопаний білий стовп, коло котрого на трох кільцях звисало на віривках тіло того парубка, запхане в довгий білий міх, на котрому чорніли криваві плями. Час від часу тіло ще дригас. За стовпом біліє купа вапна і чорніє під ногами убитого готова яма. Підійшли догорці, перетяли пшур і тіло полетіло в яму. Копачі стали її закидати. Коло ями крутився піп, благословляючи те душоубство в ім'я Того, що сказав: „Не убий!“ Офіцер скомендував, і „заприсяжені убійники“ вийшли з дворища, гримаючи зброєю, за ними лішли „представники власти,“ поплзавши копачам заборпати тіло уже безпечного ворога.

— „Он воно як!“ сказав Бог, встав і став ходити від дверей до стіни, і його тінь то збільшувалась, то зменьшувалась на сірім мурі. Микола спав далі, але уся вязниця ревла ревом! То вязні, хоч криком, хотіли висловити свій безсильний протест проти морду вчиненим катями над одним з їхніх товаришів.

В тюрмі.

В ранці Микола знов чіпляв ся до Бога, щоб вертатись до неба, або перебратись у панську одіж, бо старцями перебрані вони скрізь будуть тільки биті та уполсіджені.

— „Не викрутиш ся!“ тільки і відповів йому Бог, так Микола уже і не чіпляв ся з своїми порадами.

Просиділи так замкнені вже й до обіду, а ніхто більше не заглядав до них; вже й обід минув, і сірий вечір став зазирати у заґратковане віконце.

— Господи! їсти мені хочеть ся! з плачем в голосі заскиглив до Бога Микола.

— „Не одним хлібом буде жив чоловік“, відповів йому, усміхаючись Бог.

— Господи! не годен витримати, живіт болять! — стогнав сьв. угодник.

— „Попрохай прислужників правди моєї, може ті тебе нагодують“, закрив Бог.

— Вам усє жарти, а тут християнин від голоду погибає!

— Стривай, та у тебе в торбі сухарі є“, пригадав собі Бог.

— Сухарі? — протяг Микола і скривив ся. Розв'язав торбу і витяг з неї старого жатнього сухаря; здавалось, що зелена цвіль перейшла його наскрізь.

— „Се ті сухарі, що ми з Петром назбирали дві тисячі літ тому взад“, згадав Бог.

— Іх і собака їсти не буде! — шпурнув Микола сухарем в куток.

— „Про мене”, здвигнув плечима Бог.

Микола прятуював ся лицем до віконця в дверях і став пильнувати за дозорцями. Побачив одного, що йшов поуз дверей і крикнув:

— Папе! — але корітарний не звернув на него уваги і пішов собі далі.

Підійшов до дверей і Бог і побачив, як саме двох дозорців волочило понід пахи безпритомного робітника; кров текла з розбитої голови мученика; кров його була на тварах і руках катів його.

— „Кричи дужче, бо бачиш не чують . . . роботу мають”, сказав Миколі Бог.

Микола простояв так коло дверей цілу годину, аж уморив ся кликати. Ніхто не звернув на него уваги. Так стало і поночі. Ніч друга. Микола відступив ся від віконця і сів на ліжку. А темряви все гускли, і незабаром не вдало вже було ні Бога, ні Миколи. Коли се почув Микола, що хтось розмовляє за дверима.

— Добродію! . . Га? . . слухайте на мене! — крикнув у віконце угодник.

У віконці в’явилось сьвітло і чісьє лице.

„Хто тут?” спитавсь голос.

— Та ми ж бо! — крикнув Микола.

„Хто ви? У мене в сій казні нема нікого”, відповів дозорець.

— Та як нема, коли ми є! Нас же ще вчора тут замкнули, — здивував ся угодник.

„Значить ви не записані”, відповів нечуло надзиратель.

— Голубчику! чи записані ми, чи ні, їйже богу ціліснький день анї росини в роті не було. Дайте пропитування, тай засьвітїть — благов сьвятитель.

„Ви ще нічого не дістанете, бо ще не записані”,

відповів корітарний і пішов собі.

— Та як же! — крикнув Микола.

— „Не записані!“ почув він голос божий, що тремтів від сьміху.

Микола знов сів на ліжку. Сидів і проклинав нишком долю, а як згадав, що ще стільки йому доведеться намучитись з Богом у довгій мандрівці, то аж руками за голову схопився.

— „Не хапайся за голову. Будеш йти зі мною до кінця путі моєї“, сказав йому грізно Бог.

Щось зашамотіло над одвірком і вгорі блиснула лампа. Знов жовте світло заблимало по казні. Розчинились двері і увійшли дозорці. Надзиратель побачив торби і сказав:

„А ви і річи маєте . . . Ну беріть усе те, і ходім“.

Микола з Богом забрали торби, ліру і вийшли на коритар. Їх відвели до в'язничої канцелярії. Поставали перед начальником тюрми, що переглядав якусь грубу книгу. Один з дозорців розгорнув лвестр і почав записувати, позираючи на Миколу: „Росту середнього, сивий, очі сиві, особливі прикмети: лисина велика, аж по самі вуха“. Потім почав записувати Бога: „Зросту високого, волосе сіде гривкою, ніс орлячий, очі . . .“

Бог гостро дивився на него зпід насуплених брів.

„Очі — чортівські“, ванотував писар.

„Як твоя фамілія?“ спитав писар Миколу.

— У мене хвамелії нема, — відповів той.

„Як, то ти з „непомнячих родини“?“

— Еге . . . Нежонатий, — пояснив Микола.

„Що за неситиця?“ обізвався начальник за столом, почувши відповідь Миколи.

„Тебе питаємо фамілію, назвиско твоє?“

— Ага? . . . хвамелії не маю, бо нежонатий, а наз-

виско мое, Микола Барській, там мої — . . . тай замовк трохи не сказавши, що там у Барі лежать його моці.

— А ви хто? — спитали Бога.

— „А ми ніхто!“ втяв той.

„Ага, недаєте показній? Нічого, посидете в нас трохи довше, то ми будемо все знати, хто ви і відкіля,“ усьміхнув ся начальник: „Відвести їх назад у No. 16“

Іх відвели назад, позабравши від них усе, що лиш ті мали. Коли вели назад, то знов Бог бачив, як надирателі на руках несли якогось арештованого. На него страшно було глянути; ухо відірване і висіло на шкірочці, ніс розбитий до кістки, під вибитим оком чорний синець, на руці поломані пальці. І кров його на мучителях його.

— „Римське гонене на християн, тай тільки!“ думав Бог.

— „Ну досить з нас сего!“ сказав Бог, і сотворив чудо і вивів себе і угодника свого з темниці на вольний світ.

Утеча.

Над Петербургом висіла червонова пелена туману, кругом гуло і стугоніло. Без торб, без ціпків, (бо все засталося у вязниці,) у самому дранті, провизані холодною мракою, переходили наші старці улицю за улицею, поспішаючи геть від царської тюрми.

— Добре, що хоч шапки в казні були забули, як до канцелярії ходили, а то простоволосим довелося б шпацерувати, — радів Микола поспішаючи поперед Бога. Коли здибали ся з поліцаями, а їх скрізь було, як нерізаных собак, тоді наші старці обминали їх потихеньку, і коли поліція лишалась позаду, тоді зачинали від неї утікати.

Улиця раптово скінчилась і Бог з Миколою вийшов над берег закованої в граніт ріки. Грізно котились чорні, німі вали, ріка Нева несла свою широкую воду свобідно і гордо через столицю тирана. Геть виразу пересувались білосуваті огники парівців, а просто під берегом чорніли берлини. За річкою знов підводились величаві забудови. Був вже початок північної осени; Нева дихала холодом; з шклянним дзвенкотінням плало вже по ній кригове „сало”.

Моторошно стало Миколі, чуючи той дзвенкіт надходячої зими, і він трохи не з плачем звернув ся до Бога:

— Господи, коли вже воля твоя така, що хочеш ти оглянути землю свою, то ходім в теплі землі, близьче до Ірію, — бо пропадемо тут з голоду та холоду, — благов угодник.

— „Кажи, де найбільше бунтувались пролетарі ті?”
грізно підступив до Миколи Бог.

— У Москві-місті великий бунт був, — відповів сумно сьв. угодник.

— „Тули і підемо”, поклав Бог.

— Господи! невже піпки підемо? — злякав ся Микола.

— „По старому обичаю”, відповів Бог.

— Господи! не карай так тяжко ніг своїх! Се ж лісами та багнами, дорогою тяжкою йти треба . . . Далеко ми від Москви, міста сьвятого.

— „Так щож!.. Чи фараонову колесницю звелиш запрягати чи що?” усміхнув ся Бог.

— Тепер люде вигадали машинами їздити, такими возами, що пара їх тягне, поїдьмо і ми, Господи!.., благав Микола: Ми бо ніколи по сих північних безвістях не ходили, чужа і незнана нам земля ся, тільки по дурному блукати будемо.

— „Паньство машинами тими їздить.... Не поїду!..” пробубонів Саваоф.

— „Ні, Господи! Усякий люд їх уживає, бо роздільний є на три класі. Цани в першій їдуть, підпанки у другій, а недопанки та чернь у третій... Поїдьмо, Господи, хоч у третій, — пояснив угодник.

— „Хтож поділяв людей моїх на три череди, чи не рівність — був заповіт мій? Ану ходімо, подивлюсь на поділ той!” обурив ся Бог.

— Не знаю тільки, де вози ті стоять, почіхав собі потилицю угодник, бачучи в роспуці, що що не кров, то глибше і ширше стає прірва межв ним, а Богом.

— „Піди розпитай ся в тих воїнів, що тобі „гостяницю покавали”! глузував Бог.

— Вам тільки сьмішки! — обізвав ся сьвятитель, о-

глядаючись навкруги. І ось вони побачили, що якась людина підійшла над річку і впала на землю. Бог з Миколом підійшов до неї, — се лежала і плакала якась дівчина, простоволоса, у чорнім подертім плахитю. Микола потрусив їй за плече:

— Дівчино! дівчино! скажи, куди на Москву дорога? —

„Чого вам?.. відчепіть ся від мене нещасної!“ ховаючи голову між колінами, сердито в плач відповіла дівка.

— „Та чогож ти плачеш, голубко?“ спита її Бог, взявши за руку.

Дівчина підвела голову і, побачивши двох незвичайно вбраних дідів, перестала плакати. По хорому личку її ще котились сльози, запалені горячкою очі блищали не добрим огнем, кволе тіло її скулилось від студії і тремтіло.

„Чого вам?“ знов спиталась вона.

— Чого плачеш, голубко?“ спитав її Бог, котрому серце врялось від жалю, дивитись на людську дитину.

„Чого плачу?.. Жите остогидло!.. Досить наїлись вони тіла мого!.. Не можу більше! Пропаща я!.. Утопитись хочу, от що!“ сказала вона тремтячим голосом і знов заплакала.

— „Не плач, голубко!“ не знав Бог чим її порадити. А дівчина знов сховала голову межі коліна у свою брудну спідницю.

— „Не плач“, сказав її лагідно Батько усіх людей і взяв за голову. Дівчина змовкла і глянула в його добре лице.

„Пропаща я!“ сказала вона суворо.

— „Та з якої радости?“ спитав Бог.

„З жита роснутного! Коли було тіло, то і їли, а як

з'їли усю мене, пранцями, хробаками всякими надїлили, то тепер нікому я непотрібна, ніхто й шкірки з хліба не дасть посмоктати... Утоплю ся!..“ І в роспачу хтіла скочити у річку.

Бог схопив її за руку.

— Та скажи, дурна, куди на Москву дорога! — крикнув на неї вгніваний Микола, не люблячи бабського скиглобя.

„На Мос-кву? ростягла дівчина: Вам на залізницю, чи що“.

— Еге, на машину сїдати.

— А ген, бачите, чорніє міст... Перейдіть по нїм, а відтам проста дорога до двірця... Де вакзал, питайте“.

— Ну ходїмте! — потяг Микола Бога за рукав, та дівчина схопила Бога за другу руку і крикнула йому в лице:

„Не дав ти менї втопитись, старий хрїне! Та як не сьогодні, то завтра, а утоплюсь!..“ і дівчина з плачем побігла і зникла в пїтьмі близкої улиці. Бог сумно дивив ся їй вздогін; Микола сїртав його за рукав:

— Та ходїмте... Роспутяця то якась божевільна!..

Бог обурив ся:

— „Я бог страждучих і вправних!“ крикнув він в лице своему свьятителеви і пішов геть до мосту.

Угодник здвигнув плечима:

— Усе з своїм демократизмом пхаєть ся! Коли так ту голоту любиш, то йшов би собі справді у старці, або куди инде!.. А то демократ, а у боги лізе! — лютував Микола, поспїшаючи за Богом до мосту.

Перейшли міст і знов протяглась перед ними довга невідома улица.

— Колиб менї тебе з Петербургу витягнути, щоб хоч нічого про царя не довідав ся, — шепотїв Микола

радіючи в серцю, що так легко вдало ся йому знамовити Бога лишити столицю.

— Чи не блудимо ми Миколо? — зменшивши ходи, оглядав Бог улицу, де на зустріч сіяв їм безконечний перег ліхтарів.

Поспішали тругуарамв люди, а пелена ночи ховала від очий другий кінець улиці. Треба когось поспитати, пробубонів угодник.

Побіч з ними тою ж улицею ішов високий, з великою бородою, з торбиною на плечах якийсь майстровий. Микола підійшов до його:

— Добрий вечір!

— Чого? — не зрозумів майстровий, що Микола поздоровкав ся з ним.

— Скажи братику, куди його на вакзал, на чавунку? — запитав угодник.

— Ви їхати, чи що кудв хочете? — не спяняючись питав і йшов далі майстровий.

— Еге, нам до Москви дсбитись треба.

— Йдїть за мною, я теж до Москви іду, — ступав далі робїтник, і вони в трох пішли далі.

— Ви хахли, чи що? — оглядав їх рудий.

— Та хахли, як бачиш, — махнув далі рукою Микола.

— Коло вас і річий жадних нема? — роздивляв ся робїтник.

— Були, та обїктали нас, — брехав угодник.

— Ви щож, на відпуст, чв що . . . а може до царя на поклін занесли свої мужицькі голови? — не дивлючись на наших старців ідучв, питавсь далі робїтник.

— Який цар? — крикнув Бог.

— Та що ти маленькій, чи що, що не знаєш, що над нами імператор панує? — глипнув на Бога робї-

нивк.

— Може Деоклеціян? — шукав очима Бог Миколу. А той сховав ся від його ока сьвятого за плече майстрового.

— Не Деоклеціян, а Микола Людоїд, Кровоніець! Чи ти старий з неба впав, що не знаєш, що хто тепер царем у нас, що він з народом виробляє, скільки річок людської крови випустив, запахаючи нарід у своє царсько-шляхотське ярмо?

Бог полапав ся і відповів; Старий я сину, на печі лежу, просом пересипаю ся, нічого не знаю що на землі діє ся. Тільки мені здавало ся, що на землі правда царствує, а про царів то я вже думав, що їх давно вже нема.

— Ха, ха, ха, от хахол! — реготав ся рудий, а червона борода його хиталась на його груди: Правда, кажеш? Та яка тут правда! . . . Правда у в'язницях від віку до віку, у князів, панів та імператорів сидить на ланцуху, уся покалічена, синцями збита! . . . Не правда, а кати панують на землі над темним народом. Не було ще правди, і як революція не випустить з царської в'язниці, не бачити нам бідним її до кінця сьвіта.

— Стривай, стривай! . . . хапав Бог робітника за руку: Та я сам вже бачу що воно не так . . . а хиба Константин Великий як приймив християнство, невже він не зрік ся царованя? А щож се значить приймати християнство? „Хай не буде між нами ні рабів ні панів“ . . . Ну, а потім мені казали, що на землі руській поганство вже щезло, що всі люди поробились християнами.

— Знаєш що, — глянув на Бога остро робітник, — начитав ся ти вселякого дрантя: життя сьвятих, та дурецьких посланій, і верзеш тепер дурниці. Давби я тобі добру книжочку прочитати, та одна вона в мене; у

рідне село хочу її віднести, там теж тьма, нетри непролазими... Нема діду правди, нема! Поки народ спав, пани все в свої руки забрали, вони скрізь народом як худобою екзецерують, скрізь те віле халдейське народ глушпить, життя нема! . . Читав я, що і у вас під Києвом селяне рухають ся, дідичів палять. Хай, так їм і треба... Ну хлопці, тепер мовчіть. . . стація.

Перед брамою стації довгою низкою стояли звощики і як фараон, ходив поміж ними поліцай, в білих рукавичках. Фіакрами під'їздили до стації, пани з великими валізками і кошами, ставали з пихою, кидали нужденним звощикам срібного золотого, і проходили до стації, а пакеери з білими фартухами поханцем несли на своїх хребтах панські річи.

Робітник провів наших старців в простору галю третьої кляси. Там ще не було людей. Ояділа лише якась бабуся, загорнена в чорну велику, та в шкляних дверях стерчав високий як дуб жандарм в сірій шинелі. Крізь шибви дверей видко було як пересували ся вагони. Цілий двірць тряс ся від проїзджачих льокомотив. До галі увійшов молодий желізний служачий в ліхтарнею в руці.

— Скажіть товаришу, коли буде потяг на Москву? — спитав увійшовшого рудий майстровий.

Той витяг з кишені великий срібний zegарok на здоровому ланцущку: — Точно за годину, — відповів служачий і розчинив двері на перон. А там з перону сунула ціла лава народу. Прийшов потяг. Несли торби, валізки, кошики, мішки, дітий. Один п'яний хлопець награвав одною рукою на гармонії притуливши її до ноги, а другою обхопив за шию п'яного як і він сам жовніра. Галя наповнилася людьми, гаміром і димом мархотки.

Ну, хлопці, от що, я білета брати не буду, а ви як

вам заугодно, — сказав до наших старців рудий.

— А на що він нам здав ся, і ми не будемо — відповів Микола.

Бог роздивляв ся на переходячих людей. Один хорий блідий вузькогрудий хлопець упав біля дверей, несучи поперед себе велику скриню. Жандарм, котрий до того часу стояв нерухомо і спокійно пропускав попри себе людей, побачив, що йому тепер знайшла ся робота. Скочив до упавшого хлопця і торохнув його своїм кулаком по плечах. Хлопець ще дужше зблід і витяг ся своїми вузькими грудьми на своїй скрині.

— Так ти жабо, лежати тут думаєш? — жандарм ще раз штовхнув парубка.

Хлопець застогнав і став волочити свою скриню геть від дверей. З уст його капала кров на підлогу, а жандарм вже знов стояв рівний, нерухомий, перепускаючи своїми волячими очима переходячу поуз себе публику. Бог з сьвятим Миколою сіли на лавці під стіною, недалеко дверей. Майстровий поклав коло них свій клунок і кудись щез. Миколі було так погано на душі, невачеб то він наїв ся давучих груш. Бог на його все дивив ся. Протявний був йому угодник його. Чув сьвятий дух його як тріпоше душа Миколова з страху перед карою. Піду до кінця путі моєї і суд мій буде судом дїя твоїх, сказав Бог душі угодника і, насупивши брови дивив ся на метушню публику. Микола зблід, почувши слова божі, почув мов весь сьвіт валив ся під ним, і скривилось лице Миколове. Трохи не півтора тисячі лїт був він паном землі і неба, а тут повернув властитель з далекої подожі. Побачить він все і кару дістануть нещирі слуги його. Так довго просидїв Бог з Миколою. Прходили люди і сідали на лавках біля них. Теж мовчали або шепотїли. Декотрі грамолили ся

з своїми копаками та клунками. Поволи чорна маса відіжджаючих зросла. Уже не було де сидіти, богато стояло. Біля кас витяглись цілі низки подорожних щоб купувати білети. Там теж з'явилось двох жандармів. Безперестанно стугоніли приходячі поїзди. А Бог роздивлявся на пасажирів третьої класу. Темний, чорний люд. Нема радісних лиць. Коли ген у тої дівчини, що сидить на своїм кошику під грубою, з'явиться на блідім личку усміх від якоїсь думки, то очи тоді ще дужше відсвічують віковичним сумом.

— Ну, хлопці, треба нам в вагон! — мов виріс з під землі рудий майстровий.

Бог розбудив Миколу. Рудий скинув собі на плече клунок.

— Ідїть за мною, — сказав він, і розпихуючи людей, пішов до дверей на перон.

— Ваші білети — спинив їх в дверях кондуктор, а жандарм притримав рукою двері.

— Маємо білети... пускай! — пускай! — рвонув робітник рукою двері; жандарм скочив до него:

— Покажи білет!

— Та ти що, щоб я тобі білет показував? — зчипився майстровий з жандармом: Що се за порядки! Ще через тебе потяг спізню! —

— Як я відведу тебе куди треба, так ти не один а двадцять потягів спізниш! Мордо ти руда! Без білета вахтілось проїздитись...

— Ваш білет! — покинувши майстрового вчепився жандарм до баби міщанки, що несла поперед себе великий кіш. Та опинилась, застановила своїм кошом двері і стала розв'язувати хустку, добуваючи з неї свій білет. Люди перлись до дверей, кричали і нарікали на затримане в дверях. Жандарм ужив власти і баба з кошом ви-

летіла за двері.

— Ваш білет! — Показуйте панове свої білети! — викрикували кондуктор з жанцармом.

Майстровий геть відійшов від дверей, Бог з Миколою пішли за ним. Вони навчені раз поліцейськими, боялись навіть близько підійти до вратаря-воїна.

— Що маємо робити? — підступив Микола до робітника, котрий стояв і щось думав розставивши широко цєбаті ноги.

— Треба хлопці білети купити, інакше сі Фараони не пропустять, ходім у чергу станемо, — і робітник став розпахата публіку в напрямку каси.

— Та у нас голубчику гроший нема! Нема защо купити, — казав Микола йдучи за майстровим.

— Чи не бачив, що без білета не пускають? Значить не можна! відізвав ся робітник став в хвості низки і задевав в гору голову, заглядаючи чи довго ще йому ждуть. Микола обернув ся до Бога:

— Господи, гроший не маємо.

— Піди проси в імя мое, — сказав Господь.

— Слухаю Господи, але і ви йдіть на ровдобутки, бо хто знає, може ви щасливіші.

Бог потакнув головою і вони розійшлись. Микола скинув картуза і простягаючи руку, заскиглив між людьми:

— Дайте копійчку на шматочок хліба, ради душі спасеня, ради родителів ваших, ради мук вічних...

Якась тітка зжалілась і кинула йому три копійки. Інші подорожні тільки озвирались.

— В нас самих нічого нема, — бурчав дехто.

— І куда поліція дивить ся, що всілякі босяки в публичнім місці людей турбують? — обурювалась до своєї сусіди, повнолиця, чорноведа, гарно одягнена молоди-

ця, жінка дрібного купчика.

— Дайте ради Христа спасителя каліці убогому, на прощанечко, на пробуванечко, — простягав на всі боки Микола руку. Довго він ходить уже а всего лиш три копійки роздобув.

— А щоб ви всі вигоріли — лютує душа угодника: На прощій, на розпусту, то грошей не жалусте, а на душі спасеня, то не має. Підійшов Микола до купчихи:

— Дайте на дорогу далеку каліці неробочому!

Але ся скипіла, випяла став і туннула ногою:

— На дорогу тобі? На горівку ти жebraеш, пнянцюго, босяку ти один!

Збентежений Микола скоро від неї відступив ся.

А Бог тимчасом вийшов з галі III. кляси до галі що біля вихідної брами. Під кольонами, біля кошиків та валізок стояла висока струнка панночка в крисатім, синім капелюсі. Навкруги метушились пакеви. Враз підійшов до панночки жандармський офіцир з двома жовнірами і звелів розчинити валізку. Панночка зблідла. Жовніри силою роздерли валізку, звідки посипались набі і револьвери. Панночку схопили жандарми і поволокли.

Іще одна жертва, — зітхнув Бог.

Головною брамою входили пані проходячи до I. і II. кляси. І став придивляти ся Бог до очей того панства. І побачив що сьвітять вони привирством і зневагою до всіх і усього, що не полужене панскостю. „Тіло мое бог мій” виписано було на чорних думках дукарів тих. „Ми царі і краще сотворіне боже” думали свинковаті серця їхні а тіло пестило ся в дорогах сукнах та шовках. І йшла пиха та до II. і I. кляси під ноги собі не дивлючись.

— Знаю вас, — сказав Бог: Було вас багато за часів моїх, знаю ваші очі, і серце і душу знаю вапу, пявки

гидкі на тілі народу мого. Нерони, Патриції, поклонники Ваалова, поклонники телця золотого! Все по старому, зітхнув Бог: Праця сина мого пішла на марне: Раби двигаютъ скрині як колись на піраміди фараонівські... Одіж нині а все по старому.

— Мамо, подивись, який нещасний дідусь з білою бородою. Дай йому мама дзіньо... — почув Бог у себе за плечима діточий голос і обернув ся. За довгий сак високої повногрудої пишавої пані з рожевою гарною як троянда головою чіпляла ся вбрана в біле повненька як медведятко дівчинка. Пані відійшла трохи на бік, але бідна дитина кричала:

— Мамо, дай копійку!

Пані витягнула з кишені буракового кольору гаманець облішений перламутром і дала дитві мідяка. Але дитина кинула мідяком об землю.

— Дай білу копійку, — вирядувало паня.

Пані подала її срібний гривник.

— Велику дай! — не хоче брати гривника дитина.

— Ну, на тобі увесь гаманець, — засьміялась пані. Дівчинка сонучи, взяла гаманець, витягнула з него срібного карбованця і тоді віддала гаманець матері, потім пішла до Бога і вихнувши йому карбованця сама вернулась до матері.

— Всі ви гарні як малі, а що з тебе отсі карбованці зроблять як виростеш? --- сумно усміхнув ся Бог: Та я прийшов усіх вас, дїтий моїх визволити --- одних з нужди, других з богацтва...

Пані з донькою пішла до почекальні І. класи, дівчинка все чіплялась їй за убрانس, позираючи на Бога чорненькими оченятами, доки не зникла.

Бог пішов шукати Миколу. Недалеко від каси почув його голос:

„Дайте бідному каліці неробучому”. Бог підійшов до угодника:

--- Ну, що Миколо, багато напросив?

--- Три копійки, щоб вони виздыхали; а як вам пофортунило?

Бог дав йому карбованця.

--- Перший дзвінок на Москву! --- кричить і дзвонить в дверях Швайцар.

Микола шугнув до каси. Купував білет якийсь грубий купець, а за ним стояв вже наш майстровий.

--- На голубчику гроші... на нас двох... до Москви, турбував ся угодник.

--- Так би й давно... Тільки щож ти мені даєш одного карбованця?

— Та більше не маю. Щож його робити? — сполошив ся угодник.

— Я вам куплю до першої стації, а там їдьте вже „таншою тарифою”, шварцуйте...

— Три білета — схилив ся майстровий над віконцем каси, кажучи назвиско стації.

Грюкає машина, пробиваючи білети і наші подорожні знова пхають ся до дверей на перон, тримаючи кожний в руках зелені квітки. Швайцар дає другий дзвінок.

У вагоні.

Довга низка возів: сині, жовті, зелені. Дзвонять острогами, ходючи по перону жандарі, вилискують шляхи сапдатської патролі, що розставлена вздовж возів мов не рухомі слупки. В двері вагонів ІІІ. кляси преться публіка, давлючи один одного, аби захопити собі місце, бігає якийсь молодий панок в довгим пальті та циліндрі і кричить; „Носильщик! Но. 8 носильщик!... Чи ви не бачили носильщика Но. 8?“ питає він, спинюючи пакерів, що поспішають з речами до вагонів. Ті не звертають на його запити уваги. Котять ся з гуркотом тачки з багажом, бігає, чогось стурбоване залізничне начальство. Двоє паних учнів малярської школи волочуть попід пахи третого, пяного як ніч, свого товарища (видно Болгарина), котрий кричить: „Хай живе Болгарія!“ Зачувши той страшний виклик „хай живе“, жандарі сполошилися, як роздратовані ося і, сховивши болгарського патріоту, поволікли до буцигарні. Ня ганку вагона сховавшись в темрявах сіней, прощають ся, цілючись молоденькі гімназияст та гімназиястка, повільною ходою, дивлючись з призьрством на „чернь“; йдуть дуки до вагонів І. та ІІ кляси, Кондуктора стоять прь сходах вагонів, сьвітючи ліхтарями.

Майстровий в нашими старцями поліз був у новенький вагон ІІІ. Кляси.

-- „Для чистої публіка... Проходьте у передні вози“, завернув їх кондуктор.

Майстровий тяжко заляв на той поділ людей на „чистих“ та „нечистих“, але мусів відступитись. Пі-

пили до передних вагонів.

В освічених з середини вагонів видно як ходять, приміщують ся люди, всаджують свої річи на полиці, розбирають ся.

Вдарив третій дввінок. Майстровий скочив у близькій вагон ІІІ кляса, Бог з Миколою поспішили за ним. Угодник зашпортав ся на сходах і добряче торохнув ся коліном до дошки, на силу видрапав ся. Сюркають свиставки кондукторів, трубить машина і потяг поволи рушає. В вікнах мигають люди, ліхтарі. Колеса цокотять, машина додає ходи. „Ідїть сюди, туг е пляц“, махає рукою на Бога з Миколою майстровий.

Ті обережно як кожда людина що вперве їде машиною, беручи руками за полиці та лави, приходять до гукаючого на їх робітника. На одній лавці сидить сивий дрібний московський купець з великою білою бородою, а проти него його груба ще не дуже стара жімка. Купчиха хрестить ся, старий розвизус клунок і витягає з него бляшаний чайник, цукор та хлїб. Разом з ними сидить двох фабричних хлопців з гармоніями в руках. Один потихеньку награвает. На другій лавці супроти хлопців сидить блїда висока жінка, занята в велику жовту хустку, а коло неї хлопчина лїт дванацять її син, у старім батьківськїм пальті, що на него за велике. Решта лавки заставлена всілякими клунками та чемойдалами.

За передїлом, куди звав наших мандрівників майстровий, одна лавка була цілком зайва, а на другій розсілася ціла жидівська фамілія. Молодий Жид з невеликою русявою борідкою спер ся головою на лутку вікна, його блїда вбого убрана жінка тримає на своїх тоненьких сухих руках немовля, а двоє більших дітїй з кучерявими головками та великими чорними очима посїдали

по обох боках матері і сидять чемно. Посідали і наші подорожні. Свічки над дверима в ліхтарях блимають, ховають ся чорні нічки, а поїзд стугоняє, геть видераючись з Петербурга.

„Тепер от що, братці давайте мені ще по дному карбованцю, я пораджу ся з кондуктором, щоб, мовляв, доїхати нам до Москви не пересідаючи”, сказав майстровий.

— „Нащож до поради та грошей?” здивував ся Микола.

„Який бо ти дурний! Та білет ти маєш тільки до першої стації, а не до Москви. Коли кондуктора не підшмарувати, то зроблять нам висідку”, пояснював майстровий.

— Бачиш, голубчику, отсі три копійки. — Більше, ані шага не маємо, — витяг Микола з кишені мідяка.

„Ну, та нам з пересядками.” сказав рудий.

— Як се воно з пересядками,” сказав Микола.

„А так, що на одній стації сідає до вагона, а на другій в потилицю з вагона, виставлять”.

Микола похнюпив ся.

Жид тим часом прислухав ся про що радять наші подорожні.

— Приготуйте, панове, ваші білети!” почув ся викрик кондуктора в другій половині вагона. Незабаром двері розчинились і, увійшовши до переділу, кондуктор повторив:

— „Приготовте ваші білети!” Се він говорив так урочисто, мов принаймі за ним ішов який пророк, або губернатор, котрого він вішував.

Усі ползли до кишенів по білети. Увійшов високий, грубий оберкондуктор а другий кондуктор світить йому ліхтарем.

— Ваші білети давайте, панове — бубонять „о-

бер," махаючи сріблястими щипцями.

— Москва!...прибиває ними білет Жида.

— Вам зараз вставати, -- переглянувши білети наших подорожних, пояснив обер.

— Ваші білети, прошу!" чути вже запереділом його голос. Тріскають щипці.

-- Рязань... Пересідати в Москві, — бубонить далі оберкондуктор.

Майстровий підвівся і вийшов за кондукторами, Потяг летить в п'яті ночі.

Бога дивувалася їзда машинною, дивувався той вивід людський, чого йому і в голову не прийшло зробити під час творення світу.

„Мудримися поробились малпюки ті... Не дурно нажерлись яблук з дерева зрозуміння добра і зла," думав Бог. А Миколин мацьок почав нагадувати угодовники, що вже майже дві доби він нічого не їв. Як на Миколину злість Жид витяг з під лавки кошик з поживою і, добувши з него велику жовту булку, почав краяти.

— Дайте, хлопці, сюди мій вузлик. Я зниженою тарифою, мовляв... — сміється, вернув майстровий: А ви маєте зараз пересідати. Бувайте здорові. Узяв з Миколаних рук свій клунок і вийшов до другого вагона.

„Щож вам робити?" дивиться на Бога. Бог здвигнув плечима.

— Що вам робити? загомонів Жилок: У вас грошей чи що нема?

„Та як бачиш!" не хочучи заходити дуже в балачку з Жидом, відповів Микола.

— А вам куди їхати на Москву, чи що?... -- перепитував Юлей.

„А тож куди?... На Москву, еге."

— Знаєте, коли у вас немає білетів, то вам пораду: Залізьте отсюди під лавку, а ми вам ноги кошниками ватулимо. — Жидок нахилив ся і витяг з під лавки ще один кошник і поставив потім його під лавкою так, щоб ті, що переходять вагоном не зауважили, що під лавкою хтось лежить.

„Та як се туди лізти? Та як же воно?“ скривив ся угодник: І ще що скажеш?”

— Там собі ляжете тай виспитесь, радить Жидівка: Хоч воно і не на пиривах, зате завтра в Москві будете.

— Поліземо, буркнув Бог: Дотерпівший до кінця той спасен буде. Хоч виспимось.

— „Виспип ся коли вже два дні в роті аві крихтини не було!“ крикнув на увесь вагон угодник, позираючи заздрісними очима на жидівську булку.

— Що? Ви вже два дні нічого не їли? Нате пожалості... Беріть не церемоньтесь, бож ми земляки, — замитупив ся Жидок, подаючи Богови та Миколі по великому шматка булки.

— „Дякую“, подякував Бог, а Микола вже набив собі повну хавку булкою і тільки сопів.

— „А ви-ж звідка будете?“ поспитав Бог Жидка.

— О, дуже здалеку... Аж з Катеринославу.

— „А ми в Переяславу. „проказав кривь набитий булкою рот Микола, боючись, що Бог забув назвиска повітів на Україні.

— А се ідемо тай не знаємо куди, — сумно сказала Жидівка.

— „Як се!“ глянув на неї Бог.

— Бачите, нас вислали з Петербургу, бо не маємо права „жительства“. А тепер доїдемо до Москва, а й там не маємо права... А гроший уже не має. і заробити не дадуть. Знову далі гнати муть. — Жидівка запла-

кала.

— „Що за комедія?! крикнув Бог: Чому у вас того права немає?”

— А тому, що ми Жиди, додав Жидок.

— „Ну так щож що Жиди. Чиж ви не люде?” дивувався далі Бог.

— Колиб усі так думали, як ви, усміхнулась Жидівка: А то ось був погром у Катеринославі, розбивали Жидів значить. І нас побили. Мали ми крамничку з бакалією, усе хулігане викинули на улицу, понищили, собі позаносили... Його ножем у бік так дали, що, цілих два місяці відлежав...

— „Та зачож се вас розбивали?” — крикнув Бог.

Жидівка гойдала на руках свою тиху дитину, хлопчики її спали поклавши свої кучеряві голови в пелену матері. Жид сидів в кутку відхиливши голову до стіни. Микола вмивав булку. Жидівка говорила далі.

— За те кажу, що ми Жиди. Від начальства такий приказ був, що на три дні можна Жидів різати в уся Росія. Ото вони набігли і почали розбивати... А самооборона стріляє, а салдати стріляють на самооборона. Ох... — і її вервове тіло стріснуло ся згадавши усі ті пережиті страхи.

— Та як же так? Як те начальство сьміє гоненія такі робити?” — закинув гнівом Саваоф.

— А такий ми вже нещасний нарід жидівський. Кажуть, що бог розгнівався на нас і розсіяв нас по усій землі, і усі хто тільки не хоче, може над нами знущатись...

— „Та се вже брехня. Отсе вже неправда,“ скипів Бог: „Чи бог, бог любови і всепрощеня, чи він може відавати на муки людей своїх?”

— Так кажуть, і я так кажу, — відповіла в простоті серця свого Жидівка.

„Ціж Жида розіяли сина твого єдинородного,” зашепотів на ухо Микола, пролившись послідний кавалок жидівської булки.

„Вибач їм, отче, бо не розуміють що роблять,” згадав Бог слова свого Сина і здригнув, глянувши на лице сидівшого в кутку Жида. Воно так було подібне до образу Ісусового, таке сумне, таке змучене. І ще дужче противний став Богови Микола.

— „Так обрабували вас, а тепер і місяця-спокою не дають?” звернув ся знов Бог до Жидівки.

— Від погромів утекли ми до Петербургу. Думали як небудь перебути лихоліте; та тільки змучились по дурному. Усе від поліції ховались. Євн одно на руки, я друге, а третє ва спідницек волочить ся, і то що-вечера йдеш шукати по знайомах, деб переночувати. . Поки поліція не піймала і не вислала... Дитина заплакала, мати зачала гойдати. Потяг зменьшував ходу, свистала машина.

— Ну, коли думаете далі їкати, до лїзьте під лавку ...зараз уже стадія, порадив наших мандрівників Жидок.

— „Ну, лїзьмо, Миколо,” сказав Бог.

„Кращеб менї було бути свинопасом, а не угодником, коли маю отак поневірятись. — лїзучи під лавку і бючись головою об дошки, проклинав свою долю Микола. Угодник уместив ся під тією лавко де сиділа купчиха, а Бог під лавкою де були Жида. Затарахкотіло, загруселись вагони, минаючи, „стрілки”, пара вдарила по гальмах і потяг став. Загрюкали двері, заметушились пасажири.

— Піду та кипячу принесу, тунотять коло Миколо-

лового лица ноги старого купця.

„Вважай не снізани потягу,” чути голос старої.

Микола поклав під голову кулак і дивить ся на звисаючі з лавок ноги. Тягне вітром по долівці з розчинених дверей. Угодникови холодно. Коло Божого лица теж топчеть ся кількавайдцять ніг. Жвдя стелють ся спати. Прийшли ще чийсь ноги в високих чоботях, певно новий подорожний... Бе перший дзвінок. Купчиха турбуєть ся:

— Святителі-угодники! ще снізнить. —

„Мати моя пані,
Батько капітан,
Жінка моя рожа, —
А я шарлатан...”

Підспівує фабричний парубок, вторуючи собі на гармонії.

— „А що, дістав — окропу?..” — Три копійки вняли. Давай гербату, стара”. Старий лагодить гербату, купчиха рознаковує цілу крамницю усяких наїдків. Потяг знову рушав.

„Відцураймо ся сьвіту старого.

Злуймо порох його з наших ніг”, заводить фабричний парубок на голос „Ви жертвою в бою нерівнім лягли”. Його товариш стараєть ся йому помочи, та пофальшований мотив їм не даєть ся.

„Треба заснути” думає сьв. Микола і жмурить очи. Вагони гойдає, колеса відбивають якийсь марш.

Бог лежить під лавою, підобгавши ноги, дивить ся широко розчиненими очима на чорну дошку над собою. Гірко йому, гірко його сьвятій душі, баче вона, що муки Христові пропали на марно. що людодїство і сята неправда царюють в сьвітї, як і царювали... Пару день як

на землі він, а на кілько то неправди надивились його сьвяті очи.

— „Стривай! До коріня, до коріня дійти треба. Загнуждай гнів свій і спутай помсту свою”, радить сам собі Бог: „До вінця роздиви ся, і тоді буде зуд твій!”

Бліда жінка, що їде з сином, розмовляє з своїми сусідами на лавці, з кушцями:

— Бачите, бунти оті, каже вона: Чого вони хочуть? Відібрати в панів землю та роздати мужикам. А що таке мужик? Респуста сама. Я сама з мужицького стану і усе добре знаю. Було, як я ще була дівчиною, гербату пити. Поставиш у піч горщик з водою, щоб кипячу зробити. Та не гербатою запарюеш, а пахучою травою, котру сама в лісі і набиращеш. А тепер? Тепер давай мужикови і гербату, і цукор, і самовар, та не звичайний мідяний, а білий никильований. Не хоче мідяного пудувати, білий, каже, кращий. От і голод також. У нас в Рязані (рязанські ми) їздять хлопці до земства хліб фасувати. Та що їм з хліба, що їм з грошей? Усе що не дістануть, тут і пропють! Темний наш хлоп, дикий, задрісний. Завдрісно йому на панів дивитись. А пани що? Пан навчав ся, його голова тисячі коштує, не то що наші солом'яні мозлівниці.

— „Т.. так”, сьорбає гербату купець, він давно такого погляду на нарід.

„Се ви помяяетесь, втручаєть ся в розмову фабричний парубок: На чий шкірі пани такі мудрі стали?.. З вашої роботи, от що!”

— З вашої роботи? А хто вам ту роботу дає, хто проводить як робити? — заковпила губу поборниця панів.

„Вивчіть нас і ми інжинерами будемо! Правда Митре?” вдарив парубок долоною по коліні свого товари-

ша. І довго парубки сперечали ся з тою жінкою, як могли боронили нарід. Аж посварились і, помянувши пару разів її „маму”, полізли спати на горішні полиці. А обурена жінка збила свою алість на синові, що він спить, що ще малий і не годен оборонити матері.

Купці тим часом напились гербати. — Що, більше не хочеш? — питає купчиха чоловіка.

„Дякую”.

— Ну, так треба начине сполоскати. — Рука купчихи з'явилась під лавою і виклюпнула трохи ~~не~~ пів куклика киплячу, просто на лице спячому Миколі. Той зірвав ся, як скажений.

— Дай і твого куклика випорожню, говорить задоволенням від „чаєпиття” голосом купчиха. Не встиг Микола спам'ятатись, як знов з'явилась купчихина рука під лавкою і обпарила горячою гербатою лице голову угодника.

Угодник застогнав у тяжкім болю.

„Щоб тобі руки покрутило, щоб ти ніколи сьвітанця не побачила!”

— Ну, хвалити бога, напили ся гербатки, а теперки проминемо явих зо пять стацій і знову побіжу киплячу принести. Люблю я в дорозі гербату пити, — каже любенько до своєї жінки купець.

„Що, ще киплячу?!.. Та ви мене усею, як порося обпарите!” збенгежив ся Микола, почувши наряду купців.

„Господа, господи!..” звернув ся Микола, до Бога.

— „Чого!” спитав той.

„Ви спите?”

— „Ні”.

„Мені тут чогось душно... Можеб ви лягли на мое місце, а я на ваше”... хатрить угодник.

Вог пішов на Миколине місце, а той на боже. Ледво

розминулись в тісноті під лавами.

— „Чогож тут мокро!“ вмочив Бог руку в гербату.
„То я так впрів, господи“, збрехав сьв. угодник,
вмощуючись на новім місци.

Потяг котив все далі і далі через мочари та борв далекої півночі, мов якийсь птах, що тікає на зиму у соняшний Ірій. Незабаром всі пасажери вже спали, хто де примостив ся. Микола насвистував носом і пухкотів губами; йому снилось що він вернув до раю і грає з Великим Василем у хвилики. Тільки душа божа прокинулася, щоб вже більше не заснути. Бог сірвав ся на місци, його гриз нетерпець, не міг дочекатись дня, хтілось одразу побачити все і розпочати помсту над ворогами правди своєї. Але ще довго цокотіли колеса вагонів в пітьмі ночі, аж поки не благословилося на сьвіт.

Білосуватий день поборов жовте сьвітло ліхтарів. Заворушились подорожні, забігали по долівці ноги, прокинув ся старий купець і почав на голос молитись. Їрюкають двері, пасажери ходять вмивати ся. Хлопчика Жидівки за щось посварились і бють ся.

— Кіндер ша! — кричить на них мати.

Прийшов підмітач з мітлою, підмітає долівку. Вишпортуючи сьміте з під лавок, зачепив своєю брудною мітлою за превілебнай ніс спячого угодника.

„Чи тобі повлазило? Не бачиш, що тут люде спять, сучий сню!“ кричать схопившись Микола.

— Що там таке! — нахиляєть ся підмітач подивитись під лавку: Ти чого там лежиш? Виліжай!

— „Так тобі й вилізу! Ще чого захтів?“ не знає, що каже Микола.

— Коли не хочеш, то витягнемо! — і підмітач ухпив угодника за ногу. Той схопив ся за лавку руками.

— Ну, чорт тебе бери! почервонівши, кинув витя-

гати угодника підмітач: Зараз кондуктора покличу, — сказав він і вийшов. Збіглись цікаві, прийшли кондуктори, покликані підмітачем. По не довгій боротьбі Миколу витягли з під лавки. Його нужденна фігура викликала велику веселість публки.

— А ось братці, і тут один лежить! крикнула та жінка, що все проти мужиків казала. Примусили і Бога вилізати, та він і не пручав ся.

— Ваші білети? оточили їх кондуктори.

„Та виж у нас ще вчера у вечері забрали”, трусить ся Микола.

Кондуктори глянули один на другого, і один з них зловісно сказав:

— Ідїть за нами! —

Вийшли в сїнци.

— По карбованцю з рвякє! — насїв на Маколу кондуктор.

„У нас отсе тїльки три копїйки”, став благати угодник.

— Щож ви, хулїгани паршиві, без білетів та ще й дурно, га? — Пика кондуктора почервонїла, і він люто почав товкмасити угодника під боки. Микола не встигав духу перевести.

— Так йому! так! — регочуть ся кондуктори. Потяг зменьшує ходи; стація.

Кондуктори розчинили двері, і Микола вилетїв з ваза, як бомба, ще коли потяг був в руху. За ним випхали і Бога.

Обидва лежать під насипом, після того, як трохи не поломляли собі карків, перевернувшись пару разів коміть головою. Лежать і стогнуть. Потяг спинив ся коло невеличкої стації, де на стїні видно напис чорними буквами: „Клян”.

Небо синє, ясне. Над пожовклими лісами виходить золотєньке сонєчко. По долині хитаєть ся легєнька пєлєна туману. На високїй горобинї, оббїваючи червонї кєтяти ягїд, кричать шпаки. Бєг пїдвїв ся на ноги. Вєстав ї Микєла, обтираючи з лєця пїсок.

— „Перша перєсїдка!“ глузує Бог.

.... І злигав ся я з тобою на свою голову!“ кличє сьвятитєль.

Котить тягаровий потяг. Йде вїд стацїї юрба робїтників. Щоб з ними не здибатись, потягли нашї мандрївники гєть через треку до лєса.

На петербурьськiм шляху.

По великих горбах, що розтяглись на всi боки, стоять лiси. Чорнiють бори, сосни та ялини; жовтiють, червонiють березовi, осиковi гаї, струскуючи з себе золоте вмараюче ясте. А над лiсами пiдводять свої довгi шпiї, закуруючи димом блiдо-синє небо, димарі пiдмосковних фабрик. Мiж гаями, мов дороге сукно, постелились зеленi сiвожати. Рiдко коли трапить ся виорана нивка. Лiс не хоче вiдступити людвнi своїх правiчних прав, i де зо два роки не переходив плуг, там пiдводить ся вже буйний молодник освчини. З моху попiд лiсом виглядають рудi головки бiлого гриба, великi, як тарелi. мухомори виспались геть на долину своєю червоною ролиною, мов якесь паньство на прогульку. Де-неде пасеть ся святий рябий сементальскvй товар, i пастух з жовтою як солома бородою, в старих личаках, з кошиком в рудi на гриба бiгає з лiщиною, завертiючи коров. Осiннє сонце пiвночи горить над лiсами холодним огнем. Блiде марево його плаза по сiрому бруку петербурьського шляху, що лiг через горби мiж лiсами далекою камяною стьожкою.

Св. Миколi здаеть ся що i кiнця не має тому пляхови. Ось трохи не цiлий день йдуть вони по нему в Богом, минають горби за горбами, бори за гаями, а шлях усе бiжить i бiжить наперед них, мов хоче втечи вiд них, мов хоче замучити подорожних тою далечиною.

Високvй Бог виступає наперед рiвною ходою, ровбиваючи широкими грудьми повітре. Вiтер розмахав йому довгу бiлу бороду. Богови весело йти; святi очі йо-

го милують ся красою зеленого простору, груди гнавають ся сосновими пахощами.

Грубий угодник прястає, ледви шкандибає, злостить ся і буркоче:

— Яч цїбатий! кудя його так несе!.. До Москви! до Москви!.. І як його такими голоштаньцями туди прийти? Без грошви, без нічого!.. Босяки!.. Як босяків і ви-тають. Ні, коли вже засвербіло на землю, так треба було зробити по людському... Хоч в панській одежі... А то зробили по божому! По старосьвїдькому! Тьфу!.. сплю-нув свьятитель і став.

— Господи! не біжіть так, бо я з вами не поїтгну. в мене вже під колїнами спухло!

Бог спеняв ся. Перед ними вза дерева, просто над шляхом видко було високий одноповерховий будинок з червоним желїзним дахом. У великих горїшних вікнах відсвїчувалась жовто-горяча заграва заходу. В тіх будинку колись містелась поштова стація. Поки ще не була побудована николаєвська желїзниця, то царі їдучи кїньми в Петербургу до Москви, спинялись в тій стації, щоб відпочити і перебраться у свої „апарата” і далі вже їхати до Москви з усією царською пихою. Послїднім тут гостив цар Микола І... За його збудовано желїзницю між Петербургом і Москвою, і з того часу та стація стала не потрібна. Внісла її віддав уряд московському земству (соймону), яке переробило її на повітовий шпиталь. Багато хорих селян та підмосковного фабричного люду перебувало в тім шпиталі, приносячи туди на направи своє висмоктане капїталом тіло. Та послїдними часами став той шпиталь щось нелюбам московському губернаторови. З страхом дивилась московська поліція на те, що земство обсядило той шпиталь докторами, докторками і фальшерами, про котрих йшла слава, що вони соціяліс-

ти, багато в них були вчені за границею... А до шпиталю так багато вчашало робочого люду... Се було небезпечно для царського уряду.

Наші подорожні минули шпиталь і менші будинки обведені цегляним муром і пообидва боки мурованки побачили невеличке село Чорная Грязь, так хаток дванадцять. Хати усі роблені з круглих колод, здебільшого фарбовані на червоно, або на темносинє, неогороджені, приміщенє на худобу під одним дахом з людським житлом, — як скрізь по Московщині. Біля великого сірого заводу товчить ся народ. Стоять візки запряжені маленькими кінїми. В коршні повно людей.

— Господи! можеб ми тут де попрохались на ніч, оглядає Микола село.

— Ходім в оту найубошшу хату, що край села, сказав Бог.

Але, коли обминали коршму, в неї вибіг до них паний, в збитим набакір картузом, обдертий і не вмиваний, босяк охопив бога за плече і кричав:

„Заходьте! заходьте, хлопці!.. Горівкою частують... Весїдник буде говорити... Заходьте. тут самі наші православні.

— А ну, зайдімо, Микола, що се воно за бенкет у Кані галилейській, зацікавив ся Бог.

Зайшли. В просторій кімнаті нагачено людей, як оселедців до бочівки. Сидять за столами, на столах, стоять плече в плече. За одним столом видко високу. грубу постать якогось головаго, бородаго, патлатого, чорного як цвган купця, котрий частує людей в цілої „четвертини“, наливаючи горівку, в великий свній кухлик. Побіч него молодий хлопчина крає червону ковбасу, котрою заїдають почастовані. Тої ковбаси накрішена ціла миска.

„Підходьте, підходьте, рібята!.. реве басом купець.

Люде, все вбрані як фабричні робітники в піджаки, високі чоботи та пальта. підходять, мов до причестія, декотрі хрестять ся, гелять кухлик сивухи, обтирають ся рукавами, або полами, набивають писок ковбасою і геть відступають ся. На їх місце підступають до шкляного божка інші.

„До Гамзія Гамзіївсвичка проходьте! Пхає напих старців босяк: Гамзію Гамзіїввичу! ось іще нашого полку прибільшилось... А підниси їм.

Гамзіївнич милостиво на них споглянув, інші розступились.

— Босячки в Хитрового ринку! сказав якийсь селянин на вздогін сьв. Миколаєви.

Бог не схотів пити. А Микола в жадобу припав до кухляка, а потім до ковбаси, набравши її повні жмені.

Стали на бік.

Босяки далі причащались. Червоні ніки, опухлі очи. У декотрого тіло на руках було вчорніле від алькоголю, пальці трусились.

Присутні курили цигарки. Дим від тютюну сивим туманом висів над головами, поволи хитаючись.

Враз виліз на стілець якийсь панок в добрім чорнім пальті, кальошах і смушевій шалці. Наокколо кирпатого носа і чорних скорих очей, лютих і полохливих повела ся чорна кучерява борідка. Панок тримав в руках важку суковату палицю.

— Люде руські! християне православні! крикнув він і так махнув палицею, що вапно посипалось, збите нею в стелі, а слухачі в страху за свої голови розсочились на всі боки, полишивши „бесідника" на стільці серед хати: Чого терпимо? Доки насіне жидівське буде розпи-

нати неньку?! (бесідник спинився, наче щось проковтує, потім вкотивши баньки, заревів): Через кого ми програли війну з Японцями, через кого зрада страшна усю країну нашу обгорнула? Вони, вони підкупили генерала Куропаткіна, вони дали мільони грошей Мікаді, вони зжидовили нашу інтелігенцію, рівноправя собі жидівського домагають ся... Доки, доки терпіти їх будемо!..

„Смерть їм! Смерть! заремли з усіх боків вже задалегідь навчені босяки, магаючи 'кулаками над головами.

— Брати! що смерть?.. (і бесідник тарахнув себе кулаками в груди) коли їхньою отруєю уся наша земля переповнена. Перша дума (рос. парламент) була жидівська. Про Жилів тільки й бесіди було. Убють нашого православного, мовляв, поліція або губернатора, нашого рідного, — то думу се необхідно! А побили наші православні Жидів у Білостоці, чи Сідлеці — дума на дибки: не сьмії Жидів зачепати! Як же се воно? Де правда?

„Не треба, нам думи! Хай живе самодержавіє!“ крикнув хтось з юрби.

— Ура! ревуть з усіх кутків босяки.

— Ура! Ура! скавультить уся юрба, мов зграя вовків у марцю.

Оратор махає ломакою, щоб замовкли.

— І так щож?.. Студенти та інтелігенція та усякі зрадники запродались Жидам, Жидам нарід ваш руськаї продати хочуть, свободи жидівської домагають ся! Ми довго спали, ми довго терпіли! Але тепер нарід має скасти свое слово, мусить вратувати віру і трон. Має сказати зрадникам: „Годі! я руський; самодержавіє, православіє і народність—от те без чого я не можу жити!“ Еге, рус-

кий нарід мусить своїми власними руками приборкати жидівствующу інтелігенцію, стерти її в лиця землі. коли не покаєть ся. А мало її вчили?! Ні! все на щось надію покладаєсь, в потайні товариства гуртуєть ся, все готує бомби проти нашої руської свободи! Долів їх христо-продавців, долів!

— Долів! долів! — реве юрба, а бородатий купець махас за спиною оратора великим блискучим ножом, що краяли ним ковбасу.

Втихають. Бесідник каже далі:

— І так нарід мусить засмирить зрадливую інтелігенцію показати їй, що чесний руський робітник, що чесний руський селянин тільки на лоні царя-самодержавця, царя батюшки добачає своє щасте, свою національну, народну гордість. А вони, ті інтелігенти, ті гадюки підко-лодві підлещують ся до темного народу неможливими обіцянками, дають йому лиходійні писаня, книжки, відозви... Трутиною труять наш нарід!.. Ні, брати, годі тер-піти, годі!... От у Чорній Грязі теж заплодилось гаде... (бесідник простяг палицю в напрямку шпятаю). Там з того сьвятого діла врачеваня недуг вони собі вертеп влодійський зробили. Старий розпусник цілий гарем со-бі з докторок та няньок набрав... Особливо та, що з Швай-царії приїхала... І ширять зраду межі людьми на цілу околицю... Але ми прокинулись, нарід руський на страх врагам своїм має засмирить їх!..

— Смерть їм! Смерть їм! — реве босячвина.

— Покажіть їм, що живий ще нарід руський, що з нами бог! — і бесідник скочив з трибуни, чи то пак, з стільця.

— Ого! Стривай, не плутай мене туди! — крикнув обурений, Бог, але за гармідером паної юрби не чути було сьвятого окрику його. А сьв. Микола стоїть розжа-

рений, очи палають, кров від горівки кишить.

„Ура!“ репетує сьв. угодник враз з чорносотенцями.

На стілець витарабанилась величевна постать купця з ножем в руці.

От що, значить, ребята! За віру, царя і вітчину, як присяга значить... Громи їх, тудя їхню маму! Щоб в нашій Чорній Грясі та зрадники водились! Нестерплю! В імя боже і царське!

— Ура! Гамзійовичу! Правда! потакує чорна сотня.

— Значить повчити їх зрадників на инакше, звів ніж до гори купчина: Ходім!

Грюкнула долівка, як Гамзійович скочив з стільця.

— З нами бог розумійте, язиці, і покорайтесь, яко з нами бог! реве ведмежим басом купець; юрба висипалась на улицю і сунула в напрямку шпиталю.

Погром.

Натовп підійшов до шпиталю. Попереду величезний Гамзієвич, за ним бесідник з Москва, хлопчик з ваїзду, біжить простоволосий мужик з сокирою в руках, за ними сунеть ся темною хмарою чорна сотня. Крик, войк, стогін. Ноги тупотять по бруку. Кричуть: ур-ра!! Купець тягне своє „з нами бог“! Сонце золотить верховіте далекого бору. Похапцем ховаєть ся під землу, побачивши „стару байку“. Його останні проміні цілують ся з рожевими шибамн шпиталю. В вікнах першого поверху з'являють ся бліді облича хорих в білім убраню. Чорна сотня обскочила двері, які замкнені в серединн.

— Натискайте натискайте, хлопці! висаджує плечима Гамзієвич двері. Десятки рук та плечий в войком та криком натискають на двері, Решить стара брама, тріщать дошки і ось нападаючі провалились до середини разом з дверма. Чорна сотня пнеть ся до шпиталю.

— Панове! Стійте. тут хорі! не пускає їх низенького росту лікарка, ровіпнявпись руками на дверях коритаря. Купець її бе ножем в груди, хтось кулаком в плече, лікарка паде, десяток ніг копає її кволе маленьке тіло. Хулігани ревуть, з галасом, криком розбігають ся по кімнатах. Чути крик жінок, плач, проклони. На першім поверсі гоготить гомін юрби. В ннзу дехто тягне ліжники, подушки, всіляке плахите!

Труп вбитої лежить в дверях головою до одвірка, підтікаючи кровою. Купець з ватагою газдує на горі. Шіймала хвершала, убили обухом по голові. Двоє босяків знайшли четвєртку спірїтусу і вже заливають ся. Інші бють вікна. Кричуть хорі жінки, насилувані п'яними

хулїганами. Ось волочать двоє майстрових через коритар другу лїкарку молоду, повногруду, її кося розстріпались, очі перелякані, повоїкли до кїмнати між хорих. Там чути її крик. Босячня бігає з нарабованим шматем.

— Братя! — вискочивши на крісло, ренетує бесїдник до озвірілої ватаги: Ходїм самого їх головного! Купець махає ножом, усі збігають ся на долину. Лашається тїльки п'яний майстровий, що силує ся зїрвати з петель одну половину дверей. Микола скрізь поспїшає за купцем. Боже око дивить ся на роботу пекельних дїтий. Подались через подвіре до помешканя старого доктора. Він спочивав після важкої операції. Його сонного стягли з лїжка і вбили ломаками серед подвіря. Його сива ровбита окрївавлена голова лежить лицем в калюжі; передсмертне тремтїне порухує жовті старі пальці. Трупа скопили і повоїкли по подвірю. Купець регочесь. Сьвятитель Микола з десятком хулїганів газдуєть у докторськїм помешканю. Одні все бють, а внїші що тїльки можна вбирають на себе. Ось одан несе велику лампу і садить нею з цїлої сили серед кїмнати в підлогу. Черїпе, нафта летять на всі боки. Другий сатять кріслом по вікнах, сиплять ся шаби, летять рами. Микола з двома босячками розбили писарський стїл, відки посипавсь декільки срібних карбованців. Кинулись збирати, відпихаючи та бючи один одного. Миколї перепало щось три карбованці. Один хулїган натяг собі поверх пальта білу прасовану сэррчку. Побачивши се, сьвятий Микола подумав: „Треба й собі по людському вбратись“, і скопив е стїни чорне бавовняне пальто доктора. Воно було йому трохи задовге, але угодник глянув на себе у зеркалї і радісно усміхнув ся. Нарештї він був вбраний „по людському“. Не встиг угодник на себе надивитись, а вже один хулїган розторощив зеркало, кинувши в него мідя-

ним сьвічником. А шпиталь стогоном стогне: Летять в дзвоном з вікон послідні шибя. „З нами бог: розуміте, язичі, і покоряйте ся, яко з нами бог“! реве на першім поверсі Гамзіевич.

Трах-трах-трах! зацокотіли револьверові вистріли на дольні в шпиталю. З розбитих вікон, в переляканими пиками утікають хулігани і метушать ся по подвірю. Тікайте хлопці, тікайте! репетують вони..

Ттрах-трах-трах! чути вже стріли на першім поверсі. „Бий їх, бий!“ кричить чийсь жіночий давінкий голос. Один хуліган появляеть ся в вікні першого поверху.

Бмм! — розлягаеть ся за його плечима стріл і він сплеснувши руками летить трупом на подвіре. Хулігани лізуть через мур і тікають в поле.

Ви! бм! бм!.. гомонять револьвери. Микола вискочив на подвіре з докторського помешканя. Бог стоить в задумі над трупом лікара. Тр-р-ах! і куля шарнула сьвятителя по заді.

— Господи, тікаймо! поволік бога до муру: Убють, тікаймо! белькоче в переляді Микола.

Тільки встали вони видрпатись на мур, як з дверий вибіг Гамзіевич а за ним панночка з револьвером в руці.

„Бий їх!“ кричить вона ціляючи купця з бравнігу, але в нім нема вже куль і він не стріляє. Гамзіевич подав ся до муру. За панночкою вискочило з шпиталю двох студентів в уніформах. На вздсгін купцези засвистіли кулі. Одна зачіпила рукав сьв. Миколи і вирвала трохи вати з пальта. Сьвятитель упав за мур і побіг спотикаючись ногами об головки капусти. Бог біг за угодником. Та капуста не давала їм добре бічи. Її було цілий зелений лан. А за капустою хитав ся під вітром поживклий ліс. Микола біг до ліса. Бог за ним. Вибіг хазяїн капу-

стняка з друком в руці і шпурляючи його на вздогін утївачам згадує їхню маму вповдовж і поперек. Тимчасом купець лише встиг вилізти на мур, та там і завітів прощитий кулями. Ноги по один бік, руки і голова по другим. Хулігани роябіглись. На подвірю лишивсь труп доктора, панночка і два академіки. Панночка підійшла до трупа і присіла коло його голови. Паничі мовчки стояли над нею.

— Дорогий Петре Івановичу! Що вони з вами зробили? трохи заїкаючись, проказала потихо панночка. Підвелась на ноги, глянула на паничів і уста її затремтіли: Володю! тільки вимовила і з плачем впала на груди академікови. Другий панич витяг з кишені і наладовував револьвер дивлячись холоднокровно на темніюче небо, де над лісом золотим серпом пливав місяць. На мурі чорнів труп купця, з вікон шпиталю линув нийсь плач. Академик повів панночку з шпиталю на дорогу. Другий пішов за ним. Переходячи шпиталь, вони бачили як жінка несла коритарем труп лікарки, на сходах лежав убитий бесідник з Москви. Академіки посадили панночку на візок і відіхали в напрямку фільварку „Луньово“. А надїхали вони з стації Сходня, куди академик заїздив по свою сестру і по товариша. Тому вони із'явились пізньою помічю шпиталеви і карою на голови чорносотенців.

Знеможена дівчина притулилась до плеча брата. На капустнику стояв господар з буком в руці і позирав то на вибиті вікна шпиталю, то на потолочену капусту. Бога з Миколою не було вже видно. Сня холодна ніч насувалась зі сходу. Візок торохкотів вже десь далеко.

Під Москвою.

Тінями ночі повміє ліс. Гіле заплелось над головами чорним павутинем. Листе шелестить під ногами, наче хоче налякатись своїм невіривним шурхотінем непроханого нічного гостя. З тріпотінем вривають ся в гіляк сполошені рябчики і зникають в синіх темрявах. Чорні смереки підвелись, мов якісь велетні, що вийшли на нічну придорожню роботу. Чорні страхи безшумно перебігають від одного стовбура до другого. А ліс дихає холодним дихом осені.

Над моховатою полощиною виблискують в темно-синім небі золоті зірки. Шпалерами оточив полонину ліс і стежка перебігла її чорною стрічкою. Посеред половини бовваніють дві постаті: сьвятитель Микола стоїть навколїшках перед Богом, простягаючи до него руки. Бог сидить на старім моховатім леньку і своєю сьвятою рукою гладить вахкий мох.

— Господе! гнів твій смутить душу мою... стогнить Микола.

— А мені щож до того? дивить ся в простір Пав Бог.

— Господе! не відвертай лица свого від чтущих тебе...

— Сеж яких „чтущих“? чи не тих владіюг, що розбили увечері ппیتالъ?... І Бог відвернув ся до Микола спиною. Замовкля на хвилину.

— Господе! дай сказати тобі правду, загомонів знов угодник.

— Кажі!..

— Господе! не роздивив ся ще ти усього на землі і

гнівом неправдивим жеш вірних слуг своїх. Усе що ти бачив, уся кров та муки — сеж кров гонителів імя твого. Без сего не можна, не можна... Мечем зло від добра віють!...

Бог обурив ся:

— О, полово, вікчемна! о, уста лисичені! Чи мені треба почитателів іменя мого?... Хай гудять його, а хай чинять правду мою. Фарисею! чи той, що сьпівав: „З нами Бог!“ і обагрив руки свої кровію неповинною, чи ж він слуга мій?.. Ні, слуги мої ті, що покарали зваючих імя мое... Замокни, онімій ти, прислужнику, ворогів моїх, не влестиш душі моєї! Терплю тебе дотя, доки терплю неправду усю...

Бог підвів ся з пенька і пішов по стежці у ліс.

Микола, як побитий собака, почвалив за ним.

— Куди подінусь від лиця твого і від духа твого куди втечу?.. шепотів в роспуді угодник: Доле, доле! невжеж ти посьмієш ся наді мною, угодником великим? Ох, закрутив ся!.. мотав сьвятитель понурою головою.

А листе шелестить, глузує з смутку Миколиного. Під ногами кричать роздусені ілочки. Деревя присунулись до стежка і покрили її своїми вітами. Стежка біжить з горба вниз, а там вилискує чорним діамантом вода. Стежка завернула вбік. Йшли довго понад берегом вузької Клязми-річки. Що хвилі з криком та лопотінєм зривались з води табунці диких качок. На другім боці через долину розляглись лісові горби. В долині висіла сивою пеленою мрака. Стежка знов завернула до ліса, у старий чорний бір. Сосни стоять плече в плече, високі, рівні, як сьвічки. Темрява, нічого не видно, тільки під ногами чути стежку. Перейшла бір; на невеличкій половині під березовим ліском бовваніє хата поліщука. Бог спинив ся і сказав до Миколи:

— Іди, просись, щоб переночували нас.

Микола підійшов до вікна і став стукати, Довго стука, уже й не пальцем, а кулаком, а відповіді нема.

— Та чого ти там, лісовику, розступив ся?! обізвав ся, хтось, і в темнім вікні появилсь білосаве обличчє.

— Пустіть переночувати, ради Христа! відповів угодник, притулюючись до вікна. Обличчє, зникло і більше не являлось Довго ждали. Думали що пішли відчиняти двері. Ні. В хатчині панувала мертва тіша. Знов грюкає угодник кулаком в рями, довго грюкає... Хатина спить. Постаць сьвятого крутить ся навкожо хати в чсрнім пальті. Високий обшарпаний Бор, справді, як якийсь лісовик, стоїть, як дуб, серед полониня.

Так і не достукались; знов пішли лісами. Шурхотіне листя і тріскотіне хмизу під їхніми ногами геть розлягалось по нетрах.

Вийшли на прєстори сіножаті. Далеко перед ними палахтіла на небі білосувать заграва. Хмара, що звисала над нею, висіла уся жовта впід низу, а далекі ліси на крайоводі відбились чорними зубчиками дивовижних башт.

Там була Москва.

Йшли далі ланами, спотикаючись на кротовиня.

Душа угодника скамяніла. Не хтілось йому ні думати, ні марити; воги самі собою волочились. Хтілось йому заснути...

А очі божі все були втоплені в ту заграву І бачив він там велике місто. Місто спало повите сумом і кайдаками. І зачуло серце боже смуток той, і як магнесом потягло його духа до міста того вічного.

Перейшли биту дорогу. В ярку забовваніла межи купкою дерев чи загорода, чи хати. Зійшли у яр. Стоїть шось таке ні стодола, ні хата. Великі двері підперті кіл-

ком.

— Господи! можеб ми тут переночували? дозволяв ся Микола.

— Добре... згодив ся Бог.

Відтулили двері. Сарай був повний сіна. Угодник зрадів і поліз на сіно. Пахуче, м'ягеньке сегорішне сіно. Позакопувались в него і полягали. Микола загорнув ся з головою в докторське пальто і вже в півсні подумав: „А добре, що взяв собі сцю ватянку.”

* * *

*

Вранці напростував Бог з Миколою стопи свої на Москву.

Йшли чудовими околицями. Навкруга ліси і ліси... Під ногами стелить ся, аж горить зелена трава. То там, то тут визирають з неї сині головки волошок, жовтіють, червоніють всілякі квіточки. Тихий, ясний осінній день. Сонечко цілує землю холодними поцілунками. А жовте листе падає і падає золотими сльовами на землю. Інколи вийде з лісу в червоній хустці баба з кошиком або „лукошком” повним жовтогорячих рижиків. Проминуть дорогою майстрові в сірах передниках, зустрінеть ся „завідський“, або здожене наших старців якийсь пан рисаком на гумах. Скрізь по лісах видко „дачі” (літництва). Гарні домочки, кладені в сучільних цівок сосни, або ялини, здебільшого пофарбовані на жовто. Бальконики, гребіньчики, півники та коники додають краси їм. Перед кождим літництвом палісадник з квітками. Зеленіють великі куші джеорджини, гоїдають ся під вітром великі жовті, сині та червоні квітки її; красять клямба ріжнокольорої гвоздика. Панночка в попелястій сукні ходить поміж квіток з книжкою в руді—сама чудова осін-

ня квітка. В русяву косу її повплітались блідо-золоті промінні сонечка.

Траплялись цілі села „дач”. Перейшли залізницею. Потяг пролетів на Петербург, закурюючи білим димом верховіте берез.

А там пішли знов ліси, літництва, сіножаті, молодники, і високі димарі фабрик.

Вполудни вже були наші мандрівники поблизу Москви. Недалеко від дороги стояв чорнок стіною старий дубовий ліс, а попід ним зелена отава слалась дорогим килимом. Бог ішов потихеньку, в задумі. Микола вморив ся і ледви волочив ноги по дорозі.

- Господи! відпочаємо... благав угодник.

Невстиг Бог відповісти Миколі, як ось вискочив з лісу якийсь робітник і подав ся що-сили в поле. за ним другий, третій, якийсь студент, а там панночка, притримуючи одною рукою солом'яного бриля, повітого зеленим газом. Люде вибігали з лісу страшно валякані і розбігались. А в лісі гук і невиразний гамір.

— Що се з ними? здивував ся Бог дивлячись на переполох утікачів. Став і приглядав ся.

І ось, стоючи в сідлах, з магазинками за плечима вискочило з ліса п'ятеро донських козаків, женучи поперед себе якогось майстрового, хрещучи його вагаями. Витий паде, його топчуть коні. Розлючена козачня летить по сіножаті потягаючи утікачів вагаями по плечах. Козацькі зачісані до гори з під околиці кортуза чуби, як хвостики у качаря, розвіяв вітер, їхні очі палають. Увесь козак — дика звірюка... Та ось в лісі враз щось гуркнуло і задокотили стріли. Козаки враз спинились. Їхнє ухо відразу почуло що то стріляють не козацькі рушниці.

Уже нагаї за холявами, магазанки в руках і Донці летять до лісу. На зустріч їм вискочив з корчів осідла-

ний козацький кінь і подався по дорозі, шаленно мотаючи розстріленою, скривавленою мордою. Стрілянина в лісі шаліє! Не встигли Донці добічи до возліся, а з лісу вискочило десятеро козаків на конях; передній тримає через сідло трупа свого офіцера.

— Занертай! крикнув десятник на тих п'ятох, і козачня подалась по дорозі на Москву. Стріли в лісі враз змовкли. Точучись вийшов за дубів поліцай, держучись руками за пострілений живіт, упав і здох. Вибігла ще одна коняка.

Вийшло трох робітників, ховаючи за пазухи револьвери; взяли на руки потратованого ківськими копитами товариша і зникли в лісі.

Вийшла якась дівчина в рябенькій хустані, подивилась здовж дороги, чи нема, мовляв, ворога і пішла через гостинець, де стояли намі подорожні.

— Що то за баталія була, донечко? сиптав Бог.

— Нарід нараду потайну мав, а жозаки хтіли їх розігнати, відповіла та, і перейшовше гостинець, щезла в лісі.

І все те сталося так несподівано так раптовно, що здивованому Богові не хтілось вірити, що все те було насправжки.

Пішли далі. В полудне були вже в Москві.

У Москві.

Наших подорожніх обгорнув гамір великого міста. Гуркіт колес, свист машин, дзвінки трамваїв, тупіт коней, гра дзвонів, гомін соток тисяч народу. Тільки сонечко на невисокому небі дивилось спокійно на сю метушню, нечулі стояли величезні будинки та "городові" (поліцаї) змагазинками в руках на стогнучім бруку. Поліцаїв було надзвичайно скрізь багато: як стовпчики стоять вони розстановлені посеред улиці на чверть гоюу 'дин від одного. Стоять і крутять в руках з найженями багнетами рупниці, наче ждуть, коли ж таки можна буде закотити отому робітникови, що йде, або отій панночці, що поїхала з студентом на звозчику (фіякри) кулю в потилицю?

На величезнім базарі Сухарівці хмара народу. Насипані цілі гори яблук, моркни, ріпи, цибулі; носять на продаж чоботи, старі самоварі, кридене шмате, Висять в лтках ковбаси, сало; повні вози бараболі; торгують ломаною мідею. Скрізь чорнай робучий люд, голодний, напружений; очя його щось шукають, сумні, знесялені. Віга обшарпана босячня, краде, беть ся.

Гамір, крик, метушня... Дзвнять трамваї, пробиваючись кризь чорну масу напливлого люду.

Бог з Миколою потонули в тім морю людей.

Поміж безробітних.

День видав ся надзвичайно теплий, і в скверах Москви жовте листя зі зміцненим темпом злітало з дерев сумним летом. В одному з таких скверів, неподалеки від Старої Божедомки сидів на лавці білобородий Бог зі своїм угодником. Святитель Микола, розмарений теплом сонечка, схилив ся головою аж до колін, розставив свої в подертих личаках ноги і так собі куняє. Бога дивує, чого так багато в тім сквері людей. Усі лавки, усі штахетки пообсідали хлопці. Чорні моволяні руки, сумні зморені обличчя; видно, що усі чогось ждуть, давно ждуть, жданки переждали.

Тут яка хоч одіж, які хоч риси: робітничі чорні блузи, картузи, пальта, чоботи, патянки. Селяни з пилками та сокирами лежать просто на зеленій траві сквера, положившись на свої руді сіряки. Руки в багатьох тих людей випростовані вниз з плечима трохи наперед, як се буває у голодних.

І як великий сквер, скрізь чорніє постать похилена, пригноблена. Проти скверу на другім боці улиці поідовались камені з сірими від пороху дахами. Метуть ся звозчики, поспішають ціпаки, іде хлопець з повним "лотком" червонобоках яблук.

— Яблока коричневі! викрикує він.

Побіч Бога сидить молодий чорнобровий парубок в ботфортах та салдацкім картузі з червоною околицею; курить і спльовує по кожній затяжці.

Бог звернув ся до него:

— Скажіть, чого тут стільки народу, і чого вони чакують?

Хлопець повів очима по скверу і, спинивши свій погляд на ріжку свого чобота, кілька разів вдарив закаблуком об землю.

„Ждемо роботи...“ Безробітні значить...

— А тож як?

„А так, що значить роботи мало, а робітників більше ніж треба, от і поневіряють ся по улицах, поки кого одного з тисячі не візьмуть до роботи.

На заводах (фабриках) діла йдуть погано. Та тепер ніде роботи не знайдеш, по цілій Росії нема!“ махнув парубок рукою, витяг з кишені тютюн і знов почав крутити собі цигарку.

Се явище безробітя знов здивувало Бога. За його часів люде жили не журючись за роботою, радше старались її уникнути, встановляючи всілякі свята та празники.

— Чомуж то так? Що з тою роботою сталось? допитував ся Бог.

„Тепер її за тими розрухами ніде не знайдеш... Я, мовляв був на війні в Манджурії. Як нас відпускали з війська, то пропонували записуватись у поліцейські стражники, (сільська кінна поліція) 25 карбованців, мовляв, на місяць. Я записав ся на Орлівщану... Та нехай їм з їхньою поліцією, з їхніми стражниками... Нарід, мовляв, по селах бунтуєть ся: голодне усе, голе... От як і я сам; тож знаю, що не з добра кавають ся. Палять дідичів; що-ночі так заграва до ранку і світять. А там уже у котрогось пана і страйк зробили. А тут летить урядник в стан; якогось там князя мужика робивають, хліб забирають, худобу ріжуть. З коня так і не злазиш, так і вганяеш з одного села у друге „на усмирене“. А як їх заспокоїти, тай защо? Приїдеш у село, люде оточать стражників, харякають на нас, лають, проклинва-

ють, та все нахваляють ся... А одного разу застукали таки десяток стражників в ночі у березі коло річки, та кого вбили, а кого втопили... Подивив ся я, подивив ся, тай подумав собі: чи ж моя честь в сих собачниках служити?.. Поїхав я у Орел тай увяв роцот. У кого сумління нема, хай той іде в поліцію, а мені краще отут день-другий пересидіти неївши, та знати, що ти проти своєї душі не йдеш.

Парубок чиркнув сірником до холяви і запалив цигарку. Кинув сірник на стежку і довго дивив ся, як той курив ся білим димком. Потім загомонів далі:

— Хтїв було до Катеринославу поїхати. Я там служив перед війною у Нижне-Дніпровському на заводі. Та як їхав я до Орла, то їхав зі мною якийсь панич, видко соціяліст, бо дуже любезно зі мною розмовляв, так він мені сказав, що тепер ні в Катеринославі, ні в Миколаєві, а ні в Одесі, ніде роботи не знайдеш; скрізь нарід роцвтують... А потім і вніті мені те саме казали... І казав той панич, що коля де і був заробіток, так се в жнива; тай то тільки по тих селах, де дідичам люде страйки робили. Казав що на Поділю в жнива чоловік брав по три карбованці, а понад Дніпром сіно косили або споловини, або панови одну третину покинули, тай то, трафлялось, некошену... Хлопець усміхнувся і почав роскурювати пригасаючу цигарку.

— Ну а в Москві як, теж роботи не знайшов? спитав Бог.

— Та яка тут робота?! тупнув той об землю знакаблуком: Жадної! Дурний що сюди й приїхав... Бачите я сам з Лохвицького повіту, з села Безсалога, з Полтавщини. Та уже дванайцять літ я дома не був. Там і грунт мій є, і мати була, та вмерла, а тепер опікуном над матком мій дядько. Та не знаю, як він там опікує. Пи-

сав, щоб приїздив, що все в порядку.

А отсе кину таки тут босякувата, та мабуть поїду до дому. Я рymar, то скрізь по селах роботу знайду...

— А як же там у вашім повіті, спокійно?

— Та де там! махнув рукою парубок: Щоб у нас та тихо було?.. Усі ж голі, обідрані...

— То усі сі розрухи, то убогих проти богатирів? Доштанував ся Саваоф, уже своїм серцем відчуваючи правду на боці поневоленого бідацтва.

— Ну, а тож як? глипнув на Бога парубок; Проти дукарів та уряду, а найбільше проти лідичів, себто щоб землю від них забрати. Їсав мені мій дядько, що в нас торік перед Різдом, коли ото була загальна революція так отаке було... Є в нас один агроном Бедро. Він таки сам з мужицького роду. Ну, він навчав селян як і що, де правди шукати, казав, щоб гарнізувались добре... Та ще й наша лідичка Пренделиха йому помагала. Добра пані, хоч сама має 400 десятин землі. Та иньшим панам се дуже несподобалось... Є в нашім повіті найбогатші пани Русинови.

Коли ще люде перед ними поклони били, то вони не знати які добрі ло народу були; усе тільки й чути було, що Русинове і те й те людам зробити хочуть. А як загомонів нарід: „Давайте і нам однакове право в шляхтою! Давайте землю! Поділімось нею, щоб, мовляв, злиднів не було!” — то наших добродіїв народніх, тих Русинових так як відвернуло. Колись то школи, то телефони у повіті запроваджували, а то тільки знають козаків та поліцію то до того пана, то другого у губернатора просять. А потім Русинове заходились, щоб нашого Бедра арештувати. Ну, поліція нишком в ночі Бедрa арештувала, тай до Полтави відтарaxтарали. А там йому губернатор власноручно лице набив і мордували

у в'язниці, годуючи його самими солоними оселедцями; а води не давали... Та як почули люде по селах, що їхнього Бедра вкрадено, — враз цілий повіт до Лохвиці зіхав ся, принаймні 30 тисяч хлопів. Опали справника: „Верни Бедра, бо вбемо!..” А драгоцький офіцер звелів драгонам стріляти. Драгони стріляли і вбили зо шість чоловіків. Та нарід не порозбігав ся, але сунув на військи. Плакали тоді і драгони і їхні стрільби. А справник бачить смерть і післав телеграму до губернатора, щоб вертав мерці Бедра, бо біда. І вернули! Селяни сами трома вагонами по него їздили з Лихвиці до Ромодону.. Але потім нагнали на Лихвицю кілька полків війська, приїхав віце-губернатор, і брали усіх і панів і мужиків, членів „Селянського Союзу”, усіх кого вважали за бунтівника... Бедро задалегідь втік, і Пренделиха втекла... А хто не втік, тих усіх до Іванової хати з великими вікнами до Гадячу відпровадили.. Ні, і в нас в Лохвиці баталії були.. Та я як придивив ся до тих бунтів, — нагаями та кулями їх не втихомирить... Люде ж бо голодні... А он гляньте! “вказав хлопець рукою в напрямку улиці, де двох узброєних поліцаїв везли на фіякрі, взявши попід пахи, якогось молодого панича:

„І стак що день, і на кожній уллиці таке побачите. О, тут в Москві теж не спокійно“ ,закінчив парубок стежучи очима за поїхавшим звовчком, що повіз арештованого з поліцаями.

Тим часом Миколі обридло куняти навсидьки, а до того його пекли кусючі московські мухи. Він став прислухатись, що кавав хлопець.

— Знов собі професора здивав! взлостив ся угодник, почувши про що оповідає парубок.

— Може б ми вже десь пішли пошукали собі при-

тулку наніч? звернувся Микола до Бога, встаючи з лавки.

— Деб тут нам переночувати, порадь краще, голубчику? спитавсь угодник парубка.

— Та не инакше як в ночайжді. Ходімте, я вам покажу де то.

Був уже вечір. Сонце сховалось за обрій, Сині зморчки наповнили улиці Москви. Бог підвів ся і пішов з Миколою за парубком.

В ночувацькім домі.

Лямпа з закуреним шклом ледво блимає на стіні. Чорні стіни „ночліжки” насунились. Густі чорні тіні лягли по долівці, попідлазили попід „нари”, чорними плахтами хитають ся по кутках, лазять по стелі. На нарах спить, покотом поклав ся сірий, вбогий люд. Начаджено мархоткою, бе в голову тяжкий дух онуч і брудного тіла... Ночуваки хрупуть, сопуть, совгають ся, стогнуть, кричать ві сні. Он один блідий, тоненький хлопчина підвів ся з заплющеними очима, шаркає руками по стіні: „Кажеш, що нема хліба” — белькоче з просонку і знов кладеть ся. Так спить московська голота.

Угодник Микола спить скулившись побіч Бога, а Бог знайшов знов собі якогось русявого парубка і слушає його оповідає. На блідих лицях того хлопця горить червоними плямами сухітничий румянець.

— А що там в мене за історія? каже він: Батько мій служив чиновником (урядником) в Харкові; служив добре, щось зо шість тисячок мав річного доходу. А в него були тільки я та сестра. Вчились ми, як водить ся, в гімназіях, а потім сестра поїхала вчитись до Петербургу, а я зістав ся у Харкові на університеті. Почались студентські розрухи. Вигнали мене за участь в тих розрухах в харківського університету, поїхав я до Києва. Там теж козакі за ногу витягли мене в університету. Вискрутили ногу, поїхав направляти за кордон до Львова, потім до Відня. А тепер уже другий рік в Москві перебуваю. Сестру вбато в Петербурзі 9-го січня 1905 року, тоді як нарід ходив до царя прохати полекшаня...

Батько вмер з журби... А ось тепер в Москві заробітків нема, тай довелось другий місяць по босяцьких притулках нечисть годувати.

— Ну добре, а з чого ж усі ті бунти походять, не ради ж того щоб тільки бунтуватися; до чогось хочуть діло допровадити? спитавсь Бог.

— А тож як! усміхнув ся студент: Звичайно хочуть допровадити до того, щоб не було ні богатих, ні вбогих, щоб усі були рівні, щоб не було більше чути на землі ні стогону, ні плачу, ні нужди та злиднів...

— Так само, як Ісус проповідував! зрадів Бог, почувши любі його сьвятому серцю слова добра.

— Так самісінько, діду; соціялісти вьялись кінчити ту роботу, яку почав Ісус зперед девятнайцять соток літ.

— А чому ж ви соціялістами, чи як там, а не христіянами себе прозиваєте? Що се воно таке „соціяліст"... Чи се може Ісусовець?

Студент ще веселіше усміхнув ся, дивлючись на випитуюче, зацікавлене лице Боже.

— Тому діду, христіянами себе не звемо, бо опоганили се велике слово погані люде... Візьміть попа — він себе зве христіянином; поліцай, урядник, фабрикант, міністер, кат — вони всі себе звать христіянами, православними... Вони, побірники тьми та неволі, вони, що полощуть ся що дня в крові невинного люду, вони себе звать христіянами! Христіянство — се братерство, рівність і любов; а по їхньому христіянство — се неволя, тьма, муки, шибениці народови, гуляне, роспушта, неправда, душогубство їм — царям земним... Ні, опоганене се слово так, що й вичистити його не можна. Тож нові христіяне прозвали себе соціялістами. То колись було, давно, діду, христіяне жали братствами. Плакали

усі разом і радість була сьпільна... Тоді на них гоневя вдіймали імператори, царі римські, попи поганські, та усякі богатирі — дуки, що не хтіли поділитись своїм добром з усім народом, роздати його убогим таї підти за Христом... Велитенську борню звели тоді християне з сьвітом людожерства... Та колиб ті мученики підвелись тепер з домовин та побачили, що сотворили з землею їхні нащадки погані, — ой, заплакалиб усі ті Варвари, Цецілії, Пантелеймони мученика слізьми кривавими, що пропали їхні муки-стражданя подурному! І повбивалиб вони себе вдруге, щоб не бачитя, що виробляють я темним людом новітні вовки, що „християнами” мають претенсію себе звати.

—”Так воно, так! Бачу я се, добре вже бачу! вдарив Бог кулаком об нари: Подурному, подурному, уся кров і робота пропала! Потоптаний змії якомсь знов віджив і потиху, непомітно опанував сьвітом, оповив неправдою та идольством землю... І коли ж се воно сталось, що ніхто й не чув ся: і християнами себе зуть і поганями лишили ся? розвів Бог руками в глибокім здивованю і втонив свої сьвяті очі в скуйовдане бородасте обличе сплячого угодника свого. Угодник совгав ся у сні, чіхачись від кусаючої його нужди.

А студент казав далі:

— Правдиві християне боролись дуже, діду, та не прийшов ще був їхній час, і вони були поборені. Гроші та роскоші, жите неголодне, сила дукарська, тьма рабська на дві тисячі літ затримали прихід соціялістичного, або старо-християнського раю... Та він, діду прийде, бо кров наша підточила вже каміне дукарських дворців, слъови народа залють трон гонителя!..

Блищучи запаленими, замріяними очима, пророкував хлопець, мов бачив то все перед собою.

Бог дивився на него і теж огнем займався дух його.
— Виж, діду, з села, виж знаєте кривду селянську. Хай розділять усю землю між народом рівно, хай хоч по три десятини (6 моргів) на кожду душу дадуть. Та хібаж з того надовго полекшаня буде? Нарід росте. Приватна власність з міст зробить свій вплив і на села. Помучить ся, помучить селянин, тай скаже: Годі! Тай візьмуть ся убогі та голодні селяне і зідвають ся з мійським фабричним робітником, тай стане „ніщо” усім! Тай скасують вони приватну власність на засоби виробу, а зроблять то усе громадською власностею, цілому народови будуть належати усі ґрунта, машини, усе з чого та чим добро робить ся... Тільки ми, діду, здобудемо, вернемо собі своє добро боем, озброєною рукою, а не тихо — згідливо, як вчив Ісус. Бо за згідливість набе нам дукарство щелени і ліві і праві, розіпнуть нас і потопчуть і сліду нашого не стане.

— "Та промене! Силою — то силою! рек Бог, грізно насуплюючи сиві брови, і в тій хвплі бог гніву і кари, єгова, воскрес у нім!

А студента кортіло далі агітувати.

— Бачите, коли Ісус виступив з проповідею, щоб люде відцурались свого маєтку, а щоб усе зробили спільнам, то тоді ще не було діду, сили на землі, якаб допомогла Христови здійснити його науку... А тепер, діду, є та сила, є робітник з молотом в могутній руці, що заніс його важкого над коронами та мечами. І потовче він ним ті причандали поработителів і розвалить мурі вязниць і увесь нарід виведе на веселий просторий світ гордою рукою. Кайдани і царат, вертепи і попівські кадила, усіх прислужників телюка золотого, усе поховає його могутній молот під руїнами старого ладу!

— "А так, а так! так кажеш! Все розвалити, все зме-

сти! Щоб не смерділа земля дукарями-золотюбцями, щоб не брязпали калитки їхні брязкотінем червонців — стогоном рабів. Усім людям земля і море, і гори і небо і рівно добро усе! Займив ся дух божий, згадав він молодчі літа свої, як во дні они боров ся він з людожерством дукарів, як полов він неправду в людях і ірвонуло його знов у борню, в лютий бій з непобореним ворогом.

— І кажеш е сила? І встануть местники на чинячих лихе? схопив він студента за руку.

— А хіба вам мало доказу торішнього загального страйку та розрухи, хіба вам мало московських баррикад? Є сила, прокинулась вона і не приспить її вже ворог ні ножами, ні кулями, а ні брехнею влестивою.

— Ну, а от же була тут в Москві баталія і не вистояли?

— Треба знати чому, сказав студент.

— А чому? спитав Бог.

— Я діду, як почалось в Москві, як і скінчилось усе на власні очі бачив... Виспавсь нарід на улиці, як хмель з бочки! Люде валять телеграфічні стовпи, зривають залізні ворота, зносять на купу на серед улиці огради, бочки, столи, витягають меблі з домів, дротом улиці перегороджують. За одну залізну ограду вчепив ся десяток хлонців, та ніяк не годні відірвати. Їм на поміч приходить „дворник” (дозорець) з сокирою. Гремить обух, і ось вже ограда серед улиці. А он ті полізли на спижеві стовпи зривають трамвайові дроти, збивають перехрестя. Обсипали то все снігом, обіляли водою — і стали баррикади, ждучи ворога...

А там люде йдуть до жовнірів, нагадують їм, що вона діти народа, щоб йшли вони йому на підмогу. І коли начальство сказало вдарити на нарід, то трицять тисяч

війська відмовилось проляти кров братів своїх Жовніри стоять по казармах і вагають ся; душа кричить: „Ставай враз з людом на баррикади за землю і волю!” А військова карність облутала їм ноги і в серце холодними пазурами впялась; держе, не пускає чорна мара.

А там вже над Москвою цокотять стріли, — то миргородські драгони зрадили варід. На баррикади лізуть дурні Миргородці, пнуть ся розкидати їх, і самі валять ся на брук покривавлені, розкидавши свої руки і ноги, а їхні картузи з білими околицями котить, як покоться, холодний вітер вздовж вулиці.

— Битись! битись до останнього! гукають громадяне Москви.

І робітник, доктор, студент, і дворник, льокай, половий, приказчик, семинарист, інженір, учитель, писар — усі стали проти царату, усіх поїдали баррикади. І десь і піч, в мороз та вітер, без сону, без їжі, під співом куль боронять баррикади „боеві дружини”. То бють царівців, то самі лягають трупами.

Жінки, які жвавіші, взяли карабіни, і їхні груди теж дїрять садацькі кулі. Інші подають поміч, черввають вразки раненим.

Малі діти, хлопчики, і ті метушать ся, виглядають, стежать ворога, вказують санітарним відділам, де лежать ранені, а революціонерам, — де краще зайти драгонів, де треба наглої підмоги.

Уся Москва прокинулась, підвелась на ноги і в завмиранем серця дивить ся, що далі буде.

Поліція поховалась по своїх будцгарнях, боїть ся носа випнути на улицю. А повстанці оточуть який „участок” (поліційну стацію) і зранку до ночі і усю ніч до рання частують „фараонів” гарячими кулями.

Господарюють революціонери по великому місту.

Ворог скрізь відступивсь... Та якийсь сум вляв ся в душу Москви...

Цар з Петербургу до Дубасова:

— Як у вас?

— Війска не маю! відповідає генерал-губернатор.

Біжить цар до свого гарду, до Семенівського полку: „Братці, діти мої любі! яж вап тато, ви ж коло мене роскошуете, яж вас, як панів у сукна дорогі повбирав, у злоті ходите... Яж вам батько, а ви мої найдорожчі діти, заспокойте дупечки царівнам моім, верніть Москву царевичови моему.

— Ура! ревуть пляні Семенівці... І заливали їх винами царськими, запихали наїдками дорогими, і вирушили вони з Петербургу на душогубство. Та не схотів жадний машиніст везти їх до Москви. Тоді сам міністер зеліаниць став за машиніста. І потяг смерти полетів до Москви, лишаючи позад себе чорне пасмо диму... Кінець тобі, воленько народна!...

А тим часом борці наробили, діду, помилок та небачности. Насамперед, баррикад настановили тисячі, а ніхто не додумав ся займати Кремля. Повстанцям бракло зброї, а там арсенал, тисячі гармат, хоч і старі, але для революції і такіб були добрі. Там високі каменіці та товстелезні мури; сама стіна Кремля така широка, що кінями можна на ній обвертатись. А друге,— як розпорозились „дружини“ (відділи революціонерів) по місту, так і сполука між ними счезла: одна дружина не знала, що друга робить. Не обібрали собі на той час такого штабу, щоб усім рухом кермував. За метушню повилітали їм з голови усі ті пляни, які перед повстанєм собі повкладали. А третє не потягли за собою усього народу, не приложили усіх старань, щоб перетягтв на свій бік усіх тих 30.000 салдатів, які вагались виступити

проти революціонерів... Панькались з поліцейськими і часто-густо живими їх з своїх рук пускали... А з тим військом, що вигонило його начальство на уледі розпочинали бійку, непробуючи приїднати їх словом правди до діла революції.. Ображені салдати підлягли намові офіцерів, і от полк за полком пішов штурмувати баррикади...

Дружиняки позасідали в каменцях. Вижене їх військо з одного дому, переходять у другий. Було так, що одна дружина мала зібратись у „парку” трамвайових возів. Невстигло ще прийти і десять дружинників, як вже опало „парк” військо з гаківницями. Отаман повстанців бачить, що не встояти, що на обміх мало має людей, а відчинити ворота і піддатись, то всіх до ноги вибють. Боротись до кінця, поклав він. Там мур цеглові, грубезні. Поставив він увесь свій десяток попри вікна і звелів смалити скорим огнем. Відтак один за другим почали забиратись. Перший стріляє, та від вікна і в пільмі ночі геть з „парку”, за ним другий, третій і так усі повибтікали, zostались тільки двох: отаман дружини та його товариш... А військо знай гате тай гате гранатами об стіну парку, аж увесь будинок стогне. А ті два, що позістались, перебрались у повотяники, кожухи та шапки вартових парку тай полягали у ту яму, де вози повертають... Військо стріляло, стріляло, потім пішло до штурму. Вдерлись до парку; нема нікого! Потім знайшли тих двох, перебраних за вартових. Ті вдають, що налякані: трусять оя, плачуть. Офіцер подумав, що то справді вартові; тільки звелів жовнірам дати їм пару разів позауха; так і лишились вони живі.

Або, була одна баррикада зроблена з залізних воріт. На ній прославив ся один соціаліст-революціонер Волода, височезного зросту хлопака. Він було візьме, виско-

чить зза тих воріт і стріляє до солдатів. Ті обсипають баррикаду роем куль. А він байдуже собі. Покрутить ся перед баррикадою тай сховасть єя знов за ворота, — так жадна й непоцілила його через увесь час... Се той Володя, що потяг з московського банку мільон карбованців. Білянцева в Швайцарії в звязку з тою справою арештовано, може чули?.. Довго той Володя потім ховав ся по лісах Підомосковя. Та не обачний був... Одного разу пішов відвідати свою маму у Москві. Там його й заплала поліція. А якраз на той час Столипін запровадив воєнно полеві суди. І той суд його першого скарав шибенцею...

Хлопець замовк, наче щось згадував. Бог слухав в задумі... Перед очима студента слалась улица заметена снігом, сціплена морозом:

Доми з вибитими шибамн, виглядають пустками. Сіра валка солдатів топчить ся на однім місци; жовніри міряють, схилять ся на бік, стріляють туди, де чорніють навскоси поставлені з грубої бляхи ворота і де вітер над ними хитає червоним прапором. По при жовнірів стоять двоє офіцирів і курять сигаретки з голими шаблями в руках. Жовніри працюють: Сірі хребти посхияні, моволяні руки совгають замки магазинок. Летять на бік, курючись білим димком, вистріляні гильзи... Баррикада відновідає мляво. Час від часу зявять ся над нею чорна шапка або памаха, пахне димок, і салдати вже волочуть за ноги з проміж себе поваленого товариша. Студент стріпнув ся і знов загомонів:

— Якраз тоді прибув до Москва „запас” (резерва) з японської війни: піхота, матрози та козаки. Козаки стали на царський бік. Але піхота і матрози сунули в бій за народ проти царівців. Особливо матрози еславились боєм з козаками коло рязанського колійового двір-

ця... Вістка про повстанє в Москві розлилась по всій Росії, і аж в Кавказу прикотив сюди подяг в трома сотками Грузинів. Ото завзяті! аж скавчали, лізучи в бій, з запаленими очима, як твґри. Допік їх царат до живих печінок. Селяне, і ті заворушились під Москвою; і їхні юрбя сунули до міста на поміч братам на баррикадах. На підмосковних фабриках нарід почав зброїтись. Заворушилась Тверь... Та було занізно! Вже над Москвою били громами 12 цалеві канони, шпурляючі з Воробйових гір свої страшні кулі в найбільш залюднені кутки міста. Гримала гармата по всіх улицях, цокотіла кулемети, тріскотіли сальви. Дубасов звелів підпалити місто, і величезні червоні язика полумня плигали і хвилювали ся попід небом повище усіх церков. Огонь і кров оповили стару Москву. І там в огні скаженіє Семенівський полк. Поліція повилазила з своїх крайбок і з звірячою злобою мстила ся над полоненими борцями. Знесиленій нарід відступає, кладучи головами . . .

Гримнула в останній раз 12 цалева канона, завалюючи обхоплені полумнем фабрики на Прієні і . . . скінчалось . . . Нарід внав. . . Та внав він не від куль Семенівського полку, не від гармати з Воробйових гір, — його поломела його власна незорганізованість. Він відступив, щоб незабаром вдарити на царат знову, та щоб вже не відступати.

Заніміли на салдацьких штиках послідні борці, що не хтіли пережити упадку революції, і, топчучи ногами їхні, трупи, салдати взялись розкидати осиротілі барикади. Здіплені снігом та кровю вони і без борців ще довго не давались ворогам. Нарешті їх порозкидали.

Почали розброкувати нарід.

Пяна патруля з пняним офіциром здирала на улиці

якогось робітника. „Руки догори!” кричить, ледво тримаючись на ногах, ратмістер. Той підіймає руки. Салдати обшукують його усього від шапки до чобіт. Один жовнір пхає собі до кишені гаманець з грішми, другий обриває годинник з ланцужком, а третій витягає у робітника за пояса револьвер і подає офіцерови.

— Ссс-е що таке? точить ся перед робітником паний ротмістер. Робітник спід лоба дивить ся на него. Офіцар притулив револьвер робітникови до грудей, і той з простріленим серцем простяг са на бруку. Офіцар іде далі точучись і махаючи відібраним в робітника револьвером. Салдати ловлять студенти, обшукують, обкрадають і він застрілений сіренькою купкою лежить недалеко від трупа робітника і сніг пада на їхні сполотнілі облича. . .

Або ось. . . Пристав прийшов до одного свого приятеля будівничого інжініра.

— Чи ви маєте зброю? питає, невитаючись.

Інжінір виносить йому своє свідощтво на право ношення зброї (вафен-пас) і револьвер.

Пристав бере з його рук свідощтво і револьвер і закочує кулю просто межі очі своєму приятелеви. На стріла грюк упавшого тіла вбігає збентежена інжінірова і кричить несамовито в лице поліцає:

— За що?! за що?!

Той, усміхаючись, галантно їй салютує і геть забираєт ся з хати з своїми „городовими”, щоб далі вдовити жінок та сиротити дітей. А з розчинених лверий летить зойк нещасної кобіти.

Отак розбрюковали Москву.

Еге, діду, нарід програва. . . Та не задавили його, Є сила і вона повстане, і вона поборе, і вона довершить діло. . . Підведуть ся і села і міста! Обстане уся Росія.

Повстанемо усі разом, що в ката не вистарчить петель, сокир, штиків на наші голови, на наші груди!..

Замовк і сидів скилавши голову, потім підвів ся і потягаючись сказав:

— Мабуть лягаймо спати.

Пішов до свого плячу і, положив ся, позакидавши руки за голову.

Бог ліг побіч своєю угодника. Оповідане студента кривавим копмаром стиснуло його думки. Він тільки ще більше переконав ся, що сьвіт лашив ся таким же людожерцем, як і був за часів Вавилону та Риму.

Добро було потоптане злом, християнства сліду не було на землі. . .

Тим часом велика червона блощиця, дуже подібна на поліцейського „окологка“, вилізла на сволок і, прицілвшись, хляпнула просто на лисину св. Миколаєви, вплясав в голову і жерла його. Микола став совгаться по нарах. Йому снилось, що він дістав ся до пекла і чорти роблять йому в голові дірки свердликом. Нарешті угодник мацнув рукою по лисині і піймав свого „тяжкого“ ворога. В люті роздусив він напасника, і сморід від блощиці пішов від його пальців.

— Ой, не витримаю! крикнув Микола, сівши на нарах. Його скривь кусало. Чіхав ся і стогнав.

— „Не витримаєш? усміхнув ся Бог: То тобі вже загато сих пару лень, а як тому народови, що мучить ся тут на землі не дні, а сотки літ, ба, тисячелітя? А ви мої угодники, сховали від мене дійсний стан річей на землі. Тепер я бачу, мені розповів. . .

Микола ввловив ся:

— Що ви бачите? Нічого ви не бачите! Який з вас бог, коли ви дасте себе напампувати кождому босякови?! Не можна роздивлятися усі річи з ідеалістичного або

сантиментального боку. Подивіть ся на ліс: там одні дерева ростуть буйно, а другі, заглушені більшими, схнуть і гинуть. Підіть вчіть ще дерево, щоб і воно однаково росло, другого не глушило. Та виж самі встановили в природі право борні за істноване. Ліпші живуть слабші гинуть, Так і між людьми:

Міцним та мудрим — жите; дурним та плохим — смерть.

— „Так он куди ти гнеш? А що як би тобі довелось належати до тих, що ти їм призначуеш погибель як нездарам, якої би ти толі засьпівав, голубчику? Спитав Бог Миколу. Угодник не знав, що відповісти, а Бог додав:

— Я встановив в природі право боротьби за істноване, але до него додав я ще й взаємну поміч, спілну. Тим, котрими ти гордуеш і кого сказав на смерть, їм бракне тільки розуміня сцолуки, а як зрозуміють вони те, то й стануть з дурних розумними, з плохих міцними. Не рівняй, Миколо, дітей моїх з патичем лісоним! Сі слова божі заткали пссок Миколі і, немаючи що до балачки, він скинув з себе сорочку і почав збивати свою злість на білих „пішаках”, котрі, великі як зерно пшенвці, скривьлазили по угодниковім шматю.

Плач Миколи-угодника.

Коли вранці Бог з Миколою вийшли з ночувацького дому і переходили з одної улиці Москви у другу, враз над їхніми головами бовкнув дзвін.

— Що се таке? зливував ся Бог, дивлючись на величезний фасад мурованої церкви з широкою брамою та високими кам'яними колюнами: Чи не буде се капище якого поганського бога? спитавсь свого угодника Саваоф, чуючи своїм св'ятим серцем знов якусь сховану від него зраду.

У Миколи поза плечима покотив ся як горох зимний піт.

Над брамою висів образ св. Миколая і свідчив сам за все.

— Се, госпoде, церква твоя, загикучись, нарешті, промовив св'ятий.

— Моя? А хто ж звелів будувати мені рукотворні храми? Чи ж не сказав я по зруйнованю храму ерусалимського вклонити ся мені тільки в душі та істині? Чи не зробили ви з мене якого Озириса або Зевеса?.. А чого твій портрет висить гeн над брамою?

— Се, то тее, як його... загикував ся угодник: Себто сей храм присвячений іменю моему, сірич моїй пам'яті... з повага людської...

— А ходім до середини, і Бог перестунив поріг церкви.

Якийсь панок, сухірлявий з влістним жовтавим лицем, пильно молив ся, стояч зараз коло порогу. Побачивши, що Бог не скидає шапки, він збив йому шапку

з голови і знов почав щиро молитись. Микола, як побитий собака йшов за Богом.

Освічені сотками палаючих свічок суворо дивляться з іконостасу темні лица святих. Хор тягне довгі, довгі молитви. Діакон махас кадилом перед царською брамою, у віттарі бубонить піп. Зо три десятки парафіян молять ся, стоючи попід стінами та посеред просторої церкви. Декотрі клячуть перед образами, декотрі ставлять свічки.

Угодник став в темний кут. Потяг носом пахучий дим кадила, і наглий сум обгорнув його душу, жаль мов кліщами злавив гірлянку. Сумно, сумно дивитись святих, як піп в золотих ризах виступає з коштовним келіхом в руках, не може знести угодник співу благоліпного.

— Слава тобі Господи... Пом'яни Господи... Алілуя, алілуя, алілуя, виспівує чудовими голосами лівий клирос.

— Що се! Та сеж єгипецьке калище! криквує дух Божий!

Але на іконостасі побачив Бог великий образ Сина свого Ісуса.

— Що за підступ? Як сьміє поганьство підшиватись під імя Сина мого? в неокраєнім гніві тремотів Саваоф.

А хор співав.

— Кому, кому молятьесь? Кому на небо молитви свої посилаєте?! стогнить угодник: пусто там за хмарами, ніхто вас не почує, ніхто ваших молитов не скаже до книги прохань записати. Я, святий Микола, тут на землі, як шарпак мізерний, поневіряюсь, а Бог ваш в босячнюю злигав ся. Пропав наш Бог, на марно пішла наша робота!.. Знову свої старі паливодства згадав..

Бог дивить ся на вбраного в золоті ризи попа, як

той то руки задирає до неба, то з келіха пє, то книгу величезну виносить, показує людям і, не пояснюючи П, ховає геть від темних голів.

— Господи помилуй! тягне дяк.

Угодник бетъ ся головою об стїнку.

— Ой, не молїть ся так, не молїть ся! Нема вже в нас Бога. А скїлько праці доложили, щоб дійсного, справжнього бога з него зробити. І запровадили вже було так, як у людей. У величі спочивав, як богови належить ся, і тьми слуг і ми його свьятителї, угодники, та мученики по рангу та чину до його стїп приступали. Став, здавалось, уже справжнім богом.

— Свьятий угоднику, Миколаю, моли бога за нас! засьнївав піп, махаючи золотям кадиллом перед образом свь. Микола.

Не міг вже більше стерпіти свьятитель. Сльози ринули йому з очей потоками, і, скопившись руками за лице, він гримнув в кутї на колїна :

— Ой, який ж бо я тепер угодник!.. Не роздирайте душі моєї, не вражайте так тяжко серця мого... Пропала вже наша сила, пропадає панованє наше... Там з чернею гадкою повстане він проти нас, і зруйнує чернь та рукою сліпою оздобу храмів наших, подруть ризи злотокованї і в печах будуть палити образами нашими чудотворними. Все пропадає... все... Ох, не славте, не славте так душі моєї! Полигаєть ся Бог з роспусницями та хулителями неба нашого...

А піп далї правив молебїнь до свь. Микола.

Бог став шукати очима Миколу. Побачив, як той окулений хлївав під стїною. Підійшов до угодника і шепотїв, глузуючи:

— Чи не чуєш, як прохають? Поможиж їм, не дай довго себе благати.

— Ой, сего вже мені загато! скричав Микола і вірвавшись на ноги подав ся геть в церкву.

На хілнику схопив його за рукав високий, обшарпаний, п'явий як ніч босяк з фляшкою горінки в руці.

— Ходім пити вино! харчав він до угодника.

— Ходімо! застогнав Микола, і обидва подались геть вадовж улиці, потягаючи по черзі з фляшки.

— Благовірного імператора нашого Николая Александровича, сьпівав хор.

— Добре, добре, я вже про него не забуду, казав Бог виходючи з церкви. Бачив, як геть далеко Микола з босяком переходили улицю. Бог дивив ся йому в слід і дусьміхав ся.

— А ви що тут поробляєте? спитавсь Бога той студент, з котрим він розмовляв в ночі в захоронці

— Та вашу Москву оглядаю.

— Ходіте я вам її докладніше покажу, хтів прислужатись землякови студент, гадаючи вляти (по його думці) в селянина як найбільше духа протесту.

Слідами революції.

— Отсе дім Золотарського перед нами, зменьшуючи ходи, вказав бувший студент Богови на високу червону кам'яницю, що виступала боком на Долгоруковську вулицю: Тут біля воріт ще мож було стояти, але отой дім, супроти нас, бачите як подіравлений кулями?

Улицею гонили вови електричного трамваю; сичав розіпятий над головами дріт.

— Сей дріт, отсі стовпи, хоч вони й снижеві, усі були повалені повстанцями... А там була одна баррикада, зараз за Золотарського будинком, а там, студент обернув ся і вказав рукою вподовж В. Дмитровка: Там багато їх було... Але ходіте відкіль салдати стріляли. Яких вісім будинків пониже каменіці Золотарського Долгоруківську перетинала инша улица, котрою теж йшов трамвай, брєнів над бруком дріт.

Трое поліцейських, двое з магазинками, один з шаблею, стоять на перехрестю улиць в чорних шенелях та білих рукавичках. Якийсь п'яний робітник підійшов до них, салютує по військовому, нахилиючись щось роспитує, потім обертаєть ся на одній нозі і йде через ульдю, рівно ставлючи, не згинаючи ноги, як ходять офіцери.

Поліцаї сьміють ся... Просто на розі біля залізних воріт ступає салдат в рудавій шинелі, з жовтими еполетами, тягаючи за собою кріс, як патик ложкою по землі. А еза гратчатої брами визирає другий жовнір у картузі з жовтою околицею і розмовляє з тим що ходє. Йде поуз них офіцер. Вартові не звертають на него уваги.

— Бачите, яка тепер у нас військова карність, небаром офіцери будуть жовнірам салютувати, усьмі-

хнув ся студент.

По обох боках воріт цеглова ограда, а зза неї витинають ся верхи дерев і білі мури в'язниці.

— Звідтіль салдати й пекли по всіх улицях. Хто на Долгоруковській зявить ся, — зараз на него з вікна в'язниці і бухка, розповідав студент, спививипись на другім розі проти в'язниці: А дружинники (повстанці) ходили перестрілюватись звідтіль, де ми стоїмо, з залогою, що тримала тюрму. Один лисий інжін'р старав ся тут дуже; поки й не вбили... А тепер ходітьте до того трамвайового парку, що я вам вчора розповідав, як в него дружинники повивтікали війську попід самим носом.

Завернули за ріг і пішли вздовж тюремної огради... Зараз проти в'язниці і „парк“. Червоні мури. То там, то тут біля одвірків, біля вікон цегла вибита гранатами. Щербини жовтіють на червонім зафарбованю. Обійшли навколо.

Великі вікна в депо вибиті, більша частина пибок висипалась. З протилежного боку мур геть помолочений в гармати.

— Отсе, діду так царське війське здобувало десятюх революціонерів! А, подумайте, кільки морок мало воно вазнати з тими, яких було принаймні сотня, та котрі не хтіли вступитись?... Он бачите дім з чорним віном в стіні без рям, сама дірка на усю стіну?

Вони стояли серед якогось пустира; навкруги підводились каменіці. Вог хитнув головою.

— В оте вікно один офіцир усе вділяв гранатами... Тут, де ми стоїмо, теж були доми та спалені... А ондечки двохповерховий будинок за тим парком на пустирі. Там було повно спокійних мешканців, переважно діди та жінки, і його розбили в гармати!..

Отам крику та плачу було!.. А ген там в тій каме-

ниці червона цегла латками в мурах. Ото позароблювані дірки від гранат... Тепер майже усе поцідашували та позаліплювали. Трупи пхнули під землю, живих в склепіня в'язниць, весна зміла дощами кров з улиць, — тепер здаєть ся начеб то нічого тут не було. Москва начеб подарувала катам свої муки і стерла сум з своєю личка...

Вийли знов на Долгоруківську і замотались в корбі йдучого хідниками народу.

— Сею улицею, діду, під час баррикад ішла скадрона драгонів, а попереду вигравав на конику молодий, повновидний офіцер в білім башляці на шні... Я дивився на його пласкате чоло і тоді був подумав: от куди добре вціляти. І не встиг він до тієї монастирської огради доїхав, — куля просто в лоб, так і скрутив ся з коня...

Підійшли до огради Страсного Монастира. Поуз ограду пішла вузьенька улличка, коло неї спинивсь електричний трамвай; дальше не йшов; сходилив пасажири. Знизу торохтів, йшов кінний трамвай, котрий тягли трое коней.

— Отам, діду, відкіль іде "конка", теж була баррикада. Пригнали булв туди "роту" піхоти. Тільки почали булв салдати лагодитись, щоб стріляти, як з рядів вискочив молоденький однорочняк і крикнув до жовнірів:

— Товариші! не стріляйте... Ходім до народу! і побіг до барикади. Піхота дала в него сальву, та жаден не влучив... Той однорочняк довго боров ся на тій баррикаді.. І тепер десь живий за границею... Один салдат Татарин з страшним завзятем ліз на баррикаду. Однорочняк дав в него дванайцять куль... Татарин упав, на колінах не міг стояти, а все стріляв на повстаців... Коля піхоту відбили, то наші санітети казали, що той Тата-

рин був подіравлений кулями, як решето... А бачите отсю дзвіницю навпроти нас?— се Страсний монастирь...

Підійшли ближче. Уличка вийшла на просторий майдан, над котрим заносилась логора чимала дзвіниця. Люде, що йшли поуз неї спинялись, скидали шапки і хрестились. Особливо старались пани... З простих—кіба хто з жінок; робітники минали, відвертаючи лиця геть від брами, коло котрої сиділи громади старців. Підкотив на парі вороних, як змії, „рвсаках” ігумен. Його висадили по підпах черці і повели через браму до монастира. Сите, біле випещене тіло ігумена хиталось під чорною рясою. Якась паві підбігла щоб поцілувати його в руку. Бог не міг витримати, дивлючись на ту гидоту. А студент показував йому рукою за дзвіницю:

— Там на дзвіниці коло кожного вікна були поставлені кулемети (машинові кріси), і саддати сіяли смерть і по сій площі, і он по Садовій улиці, і в цю уличку, і в Тверську; скрізь, деб кого не побачили, — уже й цокотіли лекельні машини. Що тут того невинного люду пропало! А найбільше наймишок погинуло. Пани дома сидять, а дівчат вранці ви купном посилають. Жовніри і їх убивали. Десятьох підо, одна жива вернеть ся... Може зайдемо, подивимось на монастирські скарби?

Бог митнув головою:

— Ні, хай воно завалить ся се капише! з огидою глянули його сьвяті очі на прокляту дзвіницю.

Пішли геть від дзвіниці через майдан на Садову уличку.

— Не дурно і "страсним" те капище проєвали, гірко усміхнув ся Бог.

Ліворуч, як якийсь вавилонський вертеп, починає Садову театр Оммон, дім де зієдить ся московське дукарство та людодство на нічняні скаженія. Там за-

сивають червоними винами і заїдають дівочим тілом...

Садова пішла трохи вниз.

— Бачите, вказав студент на другий бік ulиці, де світючи решетінсм, наче ребрами, стояв одноповерховий дім; цегла з него обсипалась, вікна і двері висаджені і запальовані з середини дошками.

Плалиці попробовані наскрізь граватами. Наче голий шкилет стоїть той дім на Садовій.

— Його розбили, вже добре не знаю защо, чи за те, що в нему була зробила засідку бойова дружина, чи здаєть ся властителька сих кувалень (купальні то були) чимсь допомогла революціонерам.

Студент спинив ся і вказав Богови рукою трохи вбік від розбитого будинку. Там в куточку між двома сквериками біля воріт "городовий" (поліцай) з молодим парубком дозорцем каменниці опали в двох низенького бородатого робітника у старім рудавім пальті. Робітник не даєть ся, щоб його обшукували. На хіднику стоїть яквись чорнявий парубок і, полотніючи, дивить ся на те насильство.

Ось "дворник" скинув собі з рук рукавиці і затопив кулаком по голові робітника; той присів, потім скочив поуз ноги поліцай і побіг на уллицю. Городовик і дозорець подались за ним... Коли поліцай вибіг за штахеток на хідник, блідий хлопець, що стояв там втяг руку за пазухи, і по Садовій гримнув стріля... Поліцай спинив ся, затримав ся хвилинку, потім звернув см на бік і покотив ся трупом під штахетки... Дозорець з розгону впав на хлопця і схопив го за руки. Хлопець стріляв, кулі летіли в гору. На поміч дозорцеви набігалось кілька поліцаїв та шпіцлїв.

— Хай живе революція! кричав арештований, а йому на голову сипались удари кулаків.

На Москві -- річці.

В глибокім з рівненько-обтесаними берегами яру несе свою каламутну, тиху воду Москва-ріка. Скрізь через той яр перекинуті мости. Місто наче нарочито відступилось від яру, щоб просторіш їй було бічи в тихім спокою. Водюю пливе якесь зело; солуть на річці манесенькі парівці. А трохи на горбу вздовж берегу розставив свої боки Кремль: високі попільасті зубчасті мури, а на них круглі башта заносять вгору свої шпичасті верхи. На їхніх круганках чорніють коло гармат постаті вортових. А зза муру один над одним підводять ся кремлівські двірці, поблискують золотом бань церкви з монастирями.

Стоїть Кремль, старе кублице московських царів. І моторошно і люто стає, дивлючись на него: там в нему кувались кайдани на нашу волю, які ми рвемо перервати не можемо, до кісток нам руки — ноги поперетирали! Там в нему вродилась наша невся, та брехня — неправда люта, що оповила нарід наш, залудила йому очі „царем — батюшкою“, у тьмі — злиднях притримала, в муках провадила літа — віки.

Тепер пустіє Кремль: старі упирі поздыхали і лежать в гробовищах у важких домовинах, а жива павучня вибралась до Петербургу. Там спокійніше, там не чути так того стогону, прокльонів рабів їхніх. . . Звідтіль, що до чого, то й тікати недалеко. . . Ще цар Петро зробив з Петербургу „вікно“ до Європи. . . на усякий случай. . .

Колиб вібрати усю ту кров, що виточали в грудей

наших оті царі, колись вібрати усі слози, що вилелись з очей народу нашого, то стала ся б нова потопа, і там, де тепер Росія, загралоб червоне море і вітер покотив би піяві хвилі. . .

Студент стояв з Богом на мості і вказував рукою на полудневий захід вгору по річці, де далеко над великим містом, над тисячами тисяч його дахів синіли відкриті лісами Воробйови гори.

— А бачите оті гори, діду?.. Щоб вигнати революціонерів з тих кутів міста, звідкіль не могло їх виперти військо, були поставлені величезні канони і закидали місто такими кулями, що від одного стрілу розлітались на кусні найбільші кмяниці. Отак відтіль голомшили робітниче передмісте — Прісню. Від гуку канонів котились понад містом громи. Москва запалала підпалена царськими оприятками і обхоплена полумнем стояла, як мученик на огнищу. Полумне хиталось над містом високими стовпами, червоняло хмари і усе небо здавалось, що горить від краю в край... А тоді намісили людського мяса. Бомби не дивились кого бють. Неповинний люд пропадав сотками під цеглою повалених стін. Діти, жінки, старі, убогі, богатвірі — усі полягли під тим судом сліпої зброї. А найбільше погинуло тих, хто не пристав до повстаня і вважав себе вірним цареві. . . Отак, діду, царат повернув від свої коліни повставшу Москву. . .

Бог дивив ся на далекі гори, спершивсь грудями на поручі моста.

— А теж самі винні, додав трохи зголом студент: Треба було післати одну дружину на ті гори раніш нїм їх посіло військо... Тай Кремль треба було захопити в народні руки. Повернувшись лицями до Кремля, і студент доводив Богови як би можна було добре повстанцям відбивати штурм війська з мурів та вікон того ва-

мяного кублиця.

Полицейний „пристав” стояв на мості, дивлючись на річку, а коло него крутився молодий хлопчак з великими соковитими грушам в папіровій торбанці. Їв їх і все біля пристава тер ся. Начальству видко дуже сподобались груші, він щось сказав хлопцеві, і той з великою охотою і радісним обличчям наділив „фараона” жовто-золотими грушками. Потім поквапно пішов собі геть, полишивши пристава заїдати пахучі овочі. Видко солодкі, смашні були „дулі”, бо аж очі змурились та їв.

Уже бувший студент з Богом хтіли геть йти з мосту, коли вдріли, що пристав почав чогось точитись, внаві і товк ся головою та ногами об міст. Підійшов кінний трамвай. Коні стали над вонаючим і жахливо фукають. Збіглись люде; поліцай уже дивився на них своїми мертвими, викоченими як у рака баньками.

А хлопчак, що нагодував його грушам геть здимів.

У Кремлі.

Через браму башти увійшли на подвірє Кремля.

— Що то за хрестик? побачив Бог серед площі хрест за штахетками і вказав на него студентови.

Той усміхнув ся :

— Отам, діду, під кариту царського дядька Сергія ренолюціонер Каляїв кинув бомбу. Карету рознесло на тріски, а князя на шматочки... Каляєва арештували і повісили.. А цар на тім місци, де його дядько пропав хреста встромив, щоб насадував, щоб і під него не забули бомби, підкотити.

— А що ж то за князь був? зацікавив ся Бог.

— Що за князь? Коли князь, — то вже не людина, а сей був вовкулаком між князями. Тільки й кричав: бийте, ріжте, вішайте хамів! Свободи їм хочеть ся? землі? голодні вони?.. Годуй їх кулями! переселяй на той сьвіт державним коштом та наділяй по три ступня землі!.. Ще й другий є князь Ладимир, котрий 9-го січня вирізав чотирі тисячі робітників у Петербурзі... Бачите, діду, ті князі та княжата великих роскошів за царатом заживають. Смерть царатова — їхня смерть. Вони се розуміють і готові вибити увесь наш нарід до ноги, ніж відступатись від своїх прав... Багато їх там є! Ціле кублице враз з царем... махнув студент рукою.

Підійшли до якоїсь каплички, де між кольонами під дахом стояла величечна спижева постать царя Олександра II. Суворо позарас на майдан той імператор своїми великими викоченими як у пса-бульдога баньками, кярпатий ніс, бакн на щелепах, важке металю-

ве убране...

— А се ж що за идол? спинились божі очі на імператорі.

— Справді, идол! зареготав ся студент: Се цар Олександр другий „ослобонитель"... Себто його вихваляють, що нарід з кріпацтва увільнив. І нарід вірить і молить ся за сего упря. Пустив він селян на волю, се правда; себто підписав папір, що — „тепер уже не пан, а я з вас котитиму по три шкіри, податок здираючи; тепер уже я та мое начальство будемо парити вас нагаями, а не пан; мої козаки та салдати будуть гвалтувати ваших жінок та дочок, а не паничі; воля ваша, — се з голоду здихати, се найбільша воля ваша... А отсе вам, щоб „вільніще" жилось пачпорти, а отсе „мужицький статут", а отсе вам „земські начальники", мирові посередники, окремих сільський суд, пристава, урядники і кождей чиновник (урядник), який тільки не схоче на вас їздити. Вам зборщика, податні інспектори, щоб у ваших кешенях гроші були лічені, — отсе вам моя царська воля"!.. Глянте, діду, на своє дранте, — отажий увесь нарід, облунув його отсей „ослобонитель" з своїми нащадками!

Бог глянув на свою дряну сірачину і серце йому зашеміло: уявив бо собі бідний нарід свій.

— Се, се римських імператорів, його прапрадідів, робота, хтів відловісти стулентови; та глянув на царську постать і сказав поволя:

— І Нерон собі болвани ставив, щоб їм вкланяли ся...

— Ну, до цієї погані ще ніхто не приходив бити поклонів. Наці царі ставлять собі зелізані опудала на страх, а не на поклонене.

Пішли далі.

Під промінем сонця огнем палає золота баня височезної дзвіниці Івана Великого, а за нею мерехтять бавьки Спаського Собору. Внизу під дзвіницею, як чимала повітка, стоїть дзвін „Цар-колокол”, один бік дзвону вищерблений і та щерблина виглядає як двері до тої чудернацької повітки. „Серце“ лежить коло дзвону на землі, таке велике, що заледво потяглиб його четверо волів. Геть трохи вбік на подвірю обстановленім тисячами стародавніх канон роззявила пашу „Цар-пушка“. Се дві найзнакомітші дива московської культури: дзвін, в котрий не дзвонять і гармата, що не отрїляє.

Стали перед брамою Спаського Собору (катедри).

— В сьому соборі коронують царів; помазують їх на царство . . . Ось ходїмте, подивитесь, як там влаштовано.

— „Знаю, знаю, посишав Бог за студентом: Колись і єгипецьких фараонів мастили олїем на пановане . . .

Увійшли в собор. Катедра була не така вже велика. Посередині чотари грубевні кольони, розмальовані згори донизу лицями та постатями свьятих тримають на собі усю будову. Коли вїйти до собору, то зараз впадає до очей на колюмні архистратиг Михайло в червонім римськїм убраню з мечем в долонї. Між кольонами помост, а над помостом розїпято балдахин.

В катедрі майже нікого не було, Підійшли до помосту.

— От на сїм помостї ставлять трони. Цар з царицею на їх сїдають, кругом усе їхне кубло стає, а попиматрополити усю кумедїю відіправляють в злотї та пїсі. . .

Обїйшли кольони. Попід стїнами Бог зауважив величезні оловяні скринї.

— А тут в сих домовинах перші царі лежать, вдаряв студент кулаком об одну з них; труна сердито затула: Сердить ся?... Нічого, ось ми незабаром вас звідціль повивідаємо, штовхнув ще раз студент ногою труну.

В темній закутині закольонами вгледів Бог лице свого сина відбите на рушнику. (Попи гварантували, що то був той самий рушник, котрим втирався Христос і, втираючись полишив на нему свій образ.) Перед образом висіли, панікадила, палахкотіли віскові сьвічки і стояла уся в чорному маненька бабуся; щось шепотіла беззубим ротом, позираючи на обличчє Спасителя своїми діцько — найвними очима. Вона щось просила, і видно було, що безмежно вірить, що Христос вволить її проханю... Маленьке, бліденьке, сухоньке личко...

Бог спрожогу підійшов до образу і остовпів: з обвішаної рушниками ряма, зза злота та самоцьвітів дивились на него сумві очі його дитини -- мучиника. Бог затремтів:

-- О, поганці! замучили тебе, уродали, а тепер торжеще з мук твоїх зробили! . . Сину мій, сину мій, зашто ти терпів, зашто ганьбою вкривають вони тебе й дося? З лиця твого идола собі зробили, — тиж супроти идолів виступав; сьвічки перед тобою сьвітять, а темряви від себе роспускають! . . І в тяжкій роспуді припав Бог до лиця сина свого і сьвічки поспадали з ставника і погасли.

— Що, ви молитесь? взяв Бога за плече студент.

— Ні, відповів Бог, відступаючи від образа: Важко мені тільки, що вороги правди його у болвана собі його перевернули.

Цішла геть з собору. Коли були близько брами, побачив Бог на іконостасі образ Миколи угодника свого в

злоточених ризах, у єпископській митрі, з євангелем в руці, з поважним видом (задоволеної усім оточуючим її світом людяни).

— Стривай! стривай!, грізно повів Саваоф своїм сьвятим оком по образу угодника.

Вийшли в Кремля.

На Театровім майдані.

В повітрі ставала відміна. З півночі тяг студенний вітер і небо вкривала білосувата снігова хмара.

Геть від Кремлю в глибині простарого майдану стоїть кольонада Великого Театру: на її даху звелась на дьбки чвірка снижевих коней; страшні копита занесені над улицею; грави щетиною; коні гризуть гнздекчки. . . Вітер котить через майдан куряву. Людей мало, тільки де неде видко їх на хідниках. Через майдан гонять на конях шість козаків, гарцюючи по обох боках запряженої буланями рисаками колісниці. Їхала якась „велика риба”. І ось та колісниця вже недалеко тієї улиці, де на розі височезний готель і стоять один за одним звозчики. . . Бог з студентом були серед майдану, коли скоїлось щось надзвичайного. Де була колісниця там стала хмара жовтого диму; гогохнув страшний грім; одно колесо загурчало над головою Бога, засвистіло каміне, поспались шиби в готелю; поз Бога пролетів козак на коні; кінь його несе, а з його черева висять тельбухи. Вітер хитнув димом від вибуху і відтулив місце катастрофи: коло готелю лежали кавалки колісниці і чієсь трупа, двє коней і четверо козаків; а булані носили вже фірмана геть аж коло десятої улиці який якимсь дивом зіставсь на відірваних передніх колесах.

Переякані коні звозчиків гонили в усіх напрямках по площі. На гук вибуху вбігавсь з усіх боків люде. Пробіг поз Бога якийсь хлопчина і кричав:

— Генерал — губернатора забито!..

— Ходімо геть звідся, сказав Богови студент: Бо

зараз сюди назлітаєть ся поліція та військо, будуть до кожного чіплятись .. Пішла геть і, завернувши за ріг театру, зайшли на спокійнішу вулицю. Була вже яка четверта година по полудни. Студент кулив ся в своїх лахах від пронизливого вітру.

— Але зимно стає, казав ховаючи руки в подерті рукава. Жалко було Богови дивитись на того доброго, замученого злиднями молодика.

А в студента в той час краялось серце, дивлючись на Бога, котрого він уважав за якогось дідуся з України, котрого занесла на старість недоля в чужі чужини.

— Можеб я вам, лідусю, десь притуловище знайшов: або роботу? загомонів він до Бога.

— Та ти-ж сам того потребуєш, обізвав ся Бог.

— Я що иншого, я молодий, але ви немощні... Ходіте, я маю на Сокольниках одну приятельку, може вона вас у себе притулить. Студент порахував скільки в його було мідяків; сіли на „конку” і поїхали.

Кінчив ся короткий московський день, ставали помраки вечера. Північний вітер перейшов у добрячий шторм, зривав з дерев решту неопавшого листя, і те місце, як якийсь дивовижний рій, летіло над дахами Москви.

Скаране сьв. Миколи.

Геть, вже на передмістях Москви, де скидані з будь-чого хатки і величезні гори змінили каменці центра, на березі в напів замуленій „росшаві” чути було крик пняних голосів. То московська босячня справляла в своїм „клубі” учту. На старих бочівках спід смоли сиділо кільканадцять босяків, той російський „люмпен-пролетаріат”, „дно” — гробовище царату.

Обдерті, кострюбати, брудні, ніколи невмивані, сталі мешканці помийних каналів та всіляких льохів і склепінь, недотепи, потративші всіляку надію на краще, потративші мету і охоту до боротьби, відпадки людства, промисловці дрібного грабунку і злодійства — тут були воно - те „дно”.

За столом з якихсь дверей положених на бочки сидів кременний з чорною бородою і голими оброслими грудями в подертій шапчині і розхристаній сорочці отаман ватаги і їв з ринки, яку йому принесла його полюбовниця, яких літ 17 молоденька, хороша лицем, як ангол, загорнута в подерте лахміте боска. Решта ватаги курила, голосно розмовляла; по руках ходила фляшка „очищеної”.

— За твое здоровле, ваше „превосходительство”, пе один обдріпанний батяр до другого.

Двері розчинились і, волочучи сьв. Миколу за рукав, з'явив ся той босяк, з котрим угодник втік від Бога.

— Мое найнижше чесній кумнанті! сказав новоприбувший: А от маем честь познайомити Хакол-полтавска-галушка в товариство охоту має вступити.

Угодник уже наливав ся подорожі і тепер був „веселий”. Босяки оглянули його, як цигани коні, а ватаг сказав:

— Хай живе.

— Хай живе! потакнули босяки.

— Щож, має почастувати? сказав ватаг, догризаючи кістку.

— Має почастувати! сказала босячня.

— Щож, чи маєш що чесній компанії піднести? спитав Миколу його приятель.

Той полапав в кешені свого пальта і намацав ті срібні карбованці, що цотяг з докторського помешканя під час погрому.

— Машко! скоч принеси дві з червоними головками, сказав ватаг своїй любці, і та враз щезла на загад.

Босяки мало звертали уваги на Миколу. Машка принесла дві фляшки, і знов мали чим заливатись.

Микола прислухував ся, що всі босяки величали себе всілякими титулами: „височество”, „величество”, „сіятельство”, „превосходительство” і т. д. Він штовхнув свого сусіду і спитав, чого та голота так себе величає?

— Хтож нас пошанує, як ми самі себе не пошануємо?

У віконце баржі зазирали темряви вечера. Засвітили стеориновій недогарок.

— А тебе як величати? звернувся до Миколи один з босяків, плаючи до рук фляшку.

— Я великий угодник божій святий Микола, відповів той.

— Го! го! ха-ха-ха! зареготалась босячня.

— Не вірете? пнесть ся до них святий.

— Впадїть на вколюшки і вклонїть ся менї, і я зараз зроблю вас царями світа сего!

— Ха-ха-ха! Що се за блазень? сьміють ся батяри.

— Не вірите? О, голого нікчемна! зараз усі мені навколюшки, інакше скажу слово, і всіх вас глутне Москва - ріка враз з сим ковчом!

Отаман лежав в кутку, обіймившись з своєю любкою, але, почувши Миколині крики, встав, підійшов до угодника, взяв його за петелька і торохнув своїм важким кулаком просто в святі щелепи. З зубів святителя посипались гискри; і не встиг він опам'ятатись, як лежав уже за бортом „росшиви“.

Чорва ніч була навкруги. Холодний вітер гонив через річку важкі, сердиті хвилі.

Угодник зірвав ся на ноги. В „росшиві“ реготались босяки, і крізь щелини блищало сьвітло. Микола опам'ятав ся. Подивив ся на таке своє пониженє і усе склав на Бога.

— Досить мені того! Що я тако? Хто я такий? Коли здурів, або хочеш удавати дурного, то волочись сам собі по сьвіту, а мені досить того! Я маю обовязки. Там без мене в раю може незнати що наробитись... та й у цілім сьвітї. А хтоб за се відповів? Я! А як тобі хочеть ся межа голотою нолочитись з босяками та остатніми драбами, то волочись! А мені досить! досить! досить! Викрикував п'яний угодник, посишаючи геть з Москви.

Трафив за міст у якусь темну балку; трохи відсапав ся. Погім підвів голову до гори і крикнув в чорне похмарене небо:

— Гей, хлопці! а ну лишень спускайте драбину.

Довго він кричав, але чорна хмара була німа і мов свинцева ляда новолї сунулась по небу.

— „Хто там? нарешті обізвавсь чийсь голос зза хмари.

— Та чи не чуєш, разсучий сину, що се я! грим-

нув угодник, набираючись куражу, що має вже на кого кричати.

— „Чи се не ваше разперепреосвященство угодниче божий святителю Миколо?“ знов обізвав ся глузуючи, хтось з неба.

— Ти, ледацюго криласта! Поледащіли там без мене! Давай сюди ту драбину, що снілась патріярхови Якови, та мерщі, бо мені треба раз-два до неба!—

— „А пан Бог з вами?“ спитав знов голос.

— Ой, ти мені вкоротиш віку своїми дурними запитами! — крикнув угодник: Іхне саваофське величество післали мене поробити деякі порядки на небі, а потім я знов маю йти до них на землю!

— „А маєте від Бога пачпорт? невгавав голос.

— Який пачпорт? здурів ти! Досить тобі, що я — я. Давай драбину. Небо не є цлова комора.

— „Господи! що скажеш?“ помолив ся ангол.

І почули святі уха божі запят ангола і побачили очі всевидючі, як у яру, в ночі, в пітьмі задвразе Микола голову свою п'яну, брехливу, до раю хочучи знов дістатись.

І рек Бог:

— „Спустіть йому той шнур, на котрім повісив ся Юда, і хай він лізе по нему до неба, і хай той кавалок шнуру, що він пролізе, віднадає тай приточує ся до шнуру згори. І хай лізе й лізо і хай кінця тому nebude. І коли він схоче одною рукою пустити шнур, то хай друга прикипає до шнура, щоб не міг він ніколи урватись і впасти. Та не пустіть його до раю, але в ту дірку, що в „Молочанім пляху“. І хай зависне він так в безоднях вебесних навіки і віки, як кінця і початку не має світови моему. Амінь! Припичатав амінем Бог вирок погібелі найбільшому угодникови своєму.

Амінь!

Анголи винули Миколі кінець Юдиного шнуру.

— Що, ви подуріли, чи що?! Давайте драбину, сибіряки кляті! заgrimав знов Микола.

— „Чіпляйтесь за шнура, бо в драбині шаблі порозсіпались, нема часу ладнати“.

— Повістесь усі на нему! крикнув взлощений Микола і сірпнув в гніві рукою за шнур.

Ераз його рука прикипіла до шнура. Анголи підхопали його до гори поваще дзвіниці Івана Великого тай так кинули в небі. І поліз святий Микола шнуром до неба. І як до кінця шнуру долізе, то вривається до йому та частина, що вже проліз тай приточується до горішнього кінця.. І так він телепається десь в безвістях світу божого і буде телепатись по віки і віки за зраду і ошуку волі і правди божої. Амінь.

У Матильди.

Студент провів Бога якимсь темним коритарем і за-
пукав.

— Увійдіть, відповів дзвінкий жіночий голос.

Увійшли. В невеличкій кімнаті, стіни котрої були обвішані почтівками та портретами славетних письменників, сиділа за столиком панночка і читала книжку. На столі освітлюлась велика лампа з білою умброю, і горіла друга спірітусова, на котрій панночка готувала собі гербату. Окрім ординарного ліжка, застеленого рожевим ліжником, та куфра і двох крісел та полички з книжками в кімнаті більше нічого не було. Копиці книжок лежали також на столі.

— Здорові були, Петре! радісно привитала вона обдертого хлопаку, протягаючи йому свою білу, пухку руку. Пасми її білявого волося були скручені в одну ко-су; кругле рожеве личко, криватий ніс, великі карі очі, жваві і гострі.

— Добре що ви прийшли, Петре; вас на сьогодні треба. Сідайте, будемо пити гербату...

— „Та я в одній справі до вас, товаришко Матильдо... крутючи в руках кортуза, кавав Петро, котрому було ніяково стояти перед дівчиною обдертому і знещасливому: Вачите, Матильдо... отсей дідусь, мій земляк з України. Чи не притулилиб ви де їх, а може й яку роботу знайшли?”

— Сам без даху над головою, а про других піклується, подумав Бог даваючись, що далі буде.

Дівчина глянула на бога і, вставши, попресила його

сісти, а потім, закусивши губу блискучими як перли зубами, щось собі загадалась. Вона була висока, вбрана в темну простеньку сукню, на круглях плечах мала сиву теплу хустку, кінці котрої спадали на її високі груди.

— Та сідайте ж Петре! Вас треба вічно просити, звернулась раптовно до студента, завваживши, що він ще стоїть.

Той сів незграбно на кріслі з другого кінця столу.

— Добре, сказала Матильда: На сю ніч я притулю їх в нашого „дворника“, а потім побачимо... Тепер приймо гербату. Вона здіймила воду з лямпки, робила гербату, наливала до склянок.

— Як же вам, Петре, поводить ся? Я вже вас більше двох тижнів не бачила...

— „Мені, як завжди, дуже добре, жваво відповів студент, ховаючи під столом дівраві лікті свої з сивого сукна тужурки.

Та глянула на него сумним повним жалю і болю поглядом. Знала, що гірко йому.

— Чому ви?.. Той не докінчила; сльоза блиснула їй в оді. Але стрималась; махнула безнадійно рукою і тільки проказала:

— Вас не направити!

Вони обое належали до революційної організації. Вона була акушерка. Він ховав ся від поліції під прибраним імям і чужим пачпортом. Кохали один одного але ніколи не казали се собі до очей. Вони були офіри революції, того кривавого повору, що відбрав у свої олуг все: маєток, батьків, родинне щасте...

Вона замирала від жалю, дивлючись на свого найдорожчого. Хтіла йому помочи, але він горло ніс свій хрест без скарги, ховаючи всі свої чуття глибоко в собі, не бажав ні від кого помочи.

Напились гербати. Потім Матильда ходила до дозорця тої камениці, де мешкала, і просила приймати на ніч якогось діда Хакля, що привів Ій Петро.

— Вія не е „свідомий”. От собі добрий сільський старушок. То ви з ним, Іаврю, про наші партійні справи богато нерозбалакуйтесь, упереджала Матильда дозорця, котрий був теж „свій.”

Доворець узяв Бога і поклав спати у себе в кімнатці під сходами, а Матильда перебраншись, за покоївку, пішла з Петром до партійної „фабрики бомб”, щоб помочи їх повиносити звідтіля та поровсилати, де треба. Та „фабрика” містилась недалеко за рогом сусідної улици в камениці якраз проти Сокильничого парку.

Облога на Сокольниках.

Сокольничай парк ростопірчив в похмуре небо ночі свое обшарпане осенею гіле і тихо в пільмі шамотить верховітем. Вітрець граєть ся опавшим листем, мете і воте його по стежках. Чути, як лесь на гостинцю сичить дріт від пішовшого трамваю, — як ворущать ся коло велізнячого двірця постяги.

Там біля воріт парку, де уличка повертає на ліво, де з одного боку стоять плече в плече високі сосни, цілий ліс їх, а з другого довга низка каменниць обгорнута темними тінями бору, — там поза стовбурами коваєть ся двох людей. Вони все придивляють ся до горішних віков великого одноповерхового сірого дому. Дім стоїть, мов величезний німий камінь. У вікнах темно; двері щільно приперті. А побіч него плачуть вічно шумливі, вічно смутні ялиці.

Один' що таїв ся за стовбуром, вказав рукою другому на трете вікно з краю над дверима; там попри лутку блищала манісінька золота смужка.

Шпігуни пошепотіли щось поміж собою, і один хутко пішов геть з парку.

В просторій кімнаті того дому освітленій великою лампкою було четверо молодиків. Двох з них сиділо за столом в самих камісельках; їхні студентські тужурки, кинуті в кут, виблискують позолоченими гудзиками. Знайомий нам Петро читає, схилившись край столу біля лампи, а другий вигинає з блихи пушку. Стіл застановлено усякою всячиною. Стоїть на нім півтора десятка пляшчок, лежать обценьки, розсипана сілітра, підмочена роз-

ляток) з збитої шклянки якоюсь синявою водою; маленькі тиски прикручені до краечку столу; пуделка, бляха, бутелі з різними квасами. У чималім слоїку жовтіє білосуватий пікрил. На спирітусовій лямпочці розпикається обхоплений синеньким огнем невеличкий мідяний паяльник. Двох других парубків лежать на ліжку і курять папіроски; вони повбирані в сині „рубахи“; їхні лиця і руки зачорнені сажою, — видно по них, що майстрові. Робили цілий день і просто з роботи зайшли помочи ввнести з „фабрики“ ладунок „померанців“. Чекають поки Матильда в бічній кімнаті споковує їх з „головним хеміком“ у кошики.

Раптово двері з тої кімнати розчинились і вбігла стурбована Матильда, а за нею увійшов бородатий, старший студент („хемік“) в чорних окулярах:

— Товариші! у двері хтось пукає. Погасіть мерщій лампу!

Петро дмухнув, і лампа згазла; світилась тільки опірітусова слабенькою синьою плямкою; Петро псгасив і її.

— „Хто стукає? питались молодики, оточивши Матильду, котра світила на них електричним кешеньковим ліхтарем.

— Каже, що телеграму крияніс...

— „Телеграму?.. Се по наші душі... сказав від столу флегматично Петро.

— Товариші! що ж робити? Чи піддавати ся нам, чи поставити опір? спитав „хемік“ грубам, рівким голосом, в котрім чулась снага загартованого борця.

— „Нас усе 'дно перевішають... Краще вмерти чесно!.. сказав один майстровий.

— І я так кажу, подав голос другий.

— „Мені краще буля, ніж петелька, криянув знер-

бованим голосом той біленькій, що кравав бляху.

Гуркіт у двері чув ся виразно.

— Зараз, зараз, матері вашій ковінька! обізвав ся в напрямку дверей Петро.

— До зброї ж, товариші!.. Але пам'ятайте, коли відібемо перший напад, зараз котрийсь має вивести геть Матильду, закомендував гостро „хемік“.

— „Я умру враз з вами! запротестувала дівчина, вимахуючи револьвером в руці: Несіть стола і робіть баррикаду в снігах.

Стія поклали боком пару кроків від дверей і усі поприклякали за ним.

— „Хто там? підійшла Матильда до дверей.

— Телеграма... відповів з натиском голос.

— „Зараз, голубчику, відчиню... Ніяк ключа не годна знайти... Чи то не від Коля буде?

— Не знаю... запечатана...

— „От уже і є ключ... Панове! чи ви готові? звернулась вона потиху до своїх товаришів.

— Готові, сказав „хемік“.

— „Давайте їх сюди, Матильдо! зашепотів Петро.

Дзень-дзень... бринька замок; двері розчинились настіж, і в коритарі затупотіло багато ніг.

Матильда, стоячи з боку, натиснула гудзик свого електричного ліхтаря, і осліплююче світло електричества посліпило очі відділови поліцаїв, що був в дверях.

— Бум! гримнуло зза столу півдесятка бравнінгів, і поліцаїв як косою зкосило. В дверях лежала, совгаючись і стогнучи, купа постріляних.

— Вперед! реве „хемік“ перескакуючи трупи; Матильда світить; решта біжить за проводирем. Двох поліцаїв, що лишилися живими, просто котились вниз сходами. Петро пігнав ся за ними і постріляв вже аж коло

дверей. На улиці чути 'тупотіне багатьох ніг'. В двері стріляють сальвами в маґазинок.

— Ну, наші обставини не з красних... Їх там багато... Не пробемось... Каже задиханий Петро, вибігаючи на сходи: Треба їх бомбою з вікна почастувати! і побіг до кімнат.

— Що ж далі нам робити? радить ся проводир... Вудинком струсило, і грім вибуху загуркотів над Сокольниками.

— Ха-ха-ха! регочеть ся в кімнатах Петро.

— „Щоб тебе! підвів ся з підлога біленькай збитий з ніг вибухом.

— Товариші! Їх як нерізаних собак!.. Козаки здалеку оточили дім! Поліція побита... Але в дверей нам не вийти... вбіг Петро.

— Трах! Дзень! і град куль вибив усі шибби в горішніх вікнах.

— Товариші! на горіще... Там через вікна в даху може хоч Матильду вратуємо.

— Я умру з вами! твердо відповіла та.

Забрали кошики з амуніцією і вийшли сходами на горіще. Повилазли на дах... Козаки почули лопотіне бляхи і кулі засвєстїли їм над головами. Попритулювались за коминами:

— А матері вашій! розлютив ся Петро, коли куля відбила кавалок цегли в него над головою: Натєж вам! і схопивши „померанча" з кошека, що тримала коло него Матильда, шпурнув внапрямку козаків... Забрячали шибби,вилїтаючи з вікон поблизьких каменїць, а козацькі коні пованосили геть в переляці своїх верховнів. Стрілянина на час спинилась.

„Хемік" звернувся до Петра:

— Слушайте, Петре! ось вам лянва. Ми спустимо

вас з Матильдою. Зробіть так, щоб вона зісталась живою.

Петро замотав головою.

— „Може хто вийнший... Мені ще гут не обридло.

— Усі товариші сказали, щоб ви, ватискає „хемік“.

— „Мене не питали, я не піду! упирав ся Петро. Підійшли вийнші і казали те саме; Матильда кричить теж, що не ліде...

„Хемік“ сказав з притиском:

— Товаришу, Петре, і ви, Матильдо! Ми віremo, що кождий з нас готовий чесно вмерти, алеж котромусь треба зістатись живому, щоб передати нашу роботу і справоздане партії... Тож ви підете, Матильдо; а ви Петре, як найзвиннійший від усіх нас, маєте її відпровадити і охоронити... А що до смерти, то її стільки ж е там вниву, як і тут ва даху...

Мусіли згодитись.

Перейшли на дах сумежного дому, котрий був трохи вичий. Козаки не зауважили їхнього маневру і знов почали обстрілювати перший дах. Робітники присилили ливву одним кінцем до димаря, а другим обвязали Петра і підійшли над край. На вузенькім подвірю було поночі; просто під ними бовванів дашок ганку.

— Отуди всадіть мені Матильду і кинете ливву, а я вже спуцу її на землю... А ви атакуйте їх бомбами... Нарід збігаєть ся на гук... В метушні якось її введу.

Пращались, цілувались. Серце краялось... Послідне лобзаніє...

Петра спустили на дашок ганку, за ним — Матильду. З ганку спустив її на землю, а потім і сам скочив.

— Прощайте, товариші! — „Ідіть геть!..” відповіль їм в даху... Вибух бомби заглушив їхні голоси.

З дому вибігла якась баба і несамовито кричала.

— Чого кричиш, бабо? спитав її Петро.

— Лебедоньку мій! Чуєш, чи не баррикади ті знову?..

— Гуррр! здвигнулась нова бомба.

— Сьвят,сьвят,сьвят! Сьвятителі-угодники, рятуйте! і баба полізла в страху у порожню пачку від фляшок.

Люде бігають в переполосі, один одного не пізнає, вибігають на улицю і кричать.

Петро здер з голови якоїсь переляканої кухарки хустку, кинув на голову Матильди і вибіг з нею на улицю. Геть під парком стояла сотня козаків і стріляла, ціляючи в комени тої каменниці, в котрої вони злізла. Йшла „рота“ піхоти,тяжко грюкаючи чобітьми...На хідниках та улиці вже були тисячі народу.

— Я не підуді!.. стрималась Матильда.

— Ходім!.. Думаєш у мене серце не тріскає?.. Взяв її за руку і, замотавшись поміж люде, швиденько пішли, де Боевська Школа чорніла своїма мурами в самотній улиці.

Сокольники прокинулись: з усіх кутків, як на пожежу біг нарід. Люде спинювали Петра з Матильдою, питали, де стріляють, і бігли туди. І вже було вони коло Боевської Школи, а сальви за сальвами гострим лопотінем драли тишу ночі. Цокіт револьверів і вибух бомб був відповідек нападаючому війську: звідтам чув ся гомін юрба так як в якийсь армарок...

Петро з Матильдою спинились і прислухувались; можно було чути, як в них колотились в грудях серця.

— Ще держуть ся, шепотів Петро.

— „Ходім назад!.. схопила його за руку Матильда. Той важко зітхнув і повів її далі.

А там, де сірі шерехи піхоти обстрілкують дім, хвилюють ся чорне море людських голов. Усі дивлять ся на

дах, де за димарями час від часу поблискує огник сигарки; часом той огник перебігає від комина до комина. З дахів чомусь заперестали стріляти, але військо не жадує набойв.

Ось в півсотню козаків підкотив поліцмайстер. Виліз в колісниці, побачив юрбу і звелів її розігнати.

— Роступись! заревли козаки і коні насіли на людей, хропаючи їм в обличчя; а нагаї збивають з голов шапки, вибивають очі, лишають на плечах страшні смуги. Юрба відступилась. Поліцмайстер проїхав наперед, а натовп з невизначним гоміном сердитого моря знов присутувавсь ближче і став муром. І ось над краєм даху появилась постать „хеміка“:

— Горожане! крикнув він: Горожане! Чого ви стоєте як вівці? Як можете ви допустити, щоб царська опріччина полювала на ваших очах як на куропатву, на кращих синів твоїх, народе!?

Три моїх товариша лежать тут на даху коло мене уже вбиті! Зараз убють і мене... Але катам не вбити волі! Вона в серцях ваших! Вона примусить ваші руки взятись завтра за ту справу, за яку ми сьогодні гнемо!..

— Плі! несамовито кричить офіцер. Салдати повертають ся як машинки:

— Гуррр!..

І, склавшись головою до ніг, мов перерубаний, труп борця вірвався з даху і тяжко торохнувся об камінь бруну.

Юрба не витримала!

— Долів! Долів царат! заготіло по Сокольниках.

Коменда. Топіт коней. Козаки і нарід счипились мов люті зв'їрі; колють ножами коней під животи, по десять поначіплювались на кожного козака, стягають в кульбаків, топчуть ногами. Козаки погодили шаблі, піхота пішла на багнети... Косовиця на усю улицю! Юр-

ба затремтіла, йойкнула, розбігаєть ся... А за півгодини над улицею тільки стогнали смереки та відділ поліції лавив по дахах, сьвітючи ліхтарями.

На Україну.

Холодний вітер мете куряву по вузьких порожніх улицах великого міста. Ліхтарі блимають, трохи не гаснуть від шалених нальотів вітру. Ніде нікого нема, навіть поліцаї і ті деś поховались. Тільки часом перейде хідником жіноча постать, та звочки сидять нерухомо на своїх візках, мов сплять враз з своїми кіньми... А над дахами сунуть низькі снігові хмари; раз пов раз вони трусять з себе снігом. Сніг підхоплює вітер і враз з порохом жене в улиці в улицю.

Бог іде геть з Москви. Вітер розмахав сиву бороду його; а очі божі палають страшним огнем, груди високо підносять ся, наче в них шаліла також хуртовина, яка була тоді і в природі...

Він бачив масакру на Сокольниках... Йому досить було Москви! Привиджав собі млини на горі, біленькі хатки села в вишневих садках, високі тополі, як зелені вежі, над ними...

— Щож зробили кати з тобою, люде мій? Дух його летів мерці на Україну.

.....

З етогоном, в танцях шалю, хмар женучи неокраїні зграї, студінню стелючи мертві лани, з півночі вихор бушує.

Ніч осіння, широка, як море весь крайовид затопила собою.

На горах сосни плачуть і гнуть ся в пітьмі; шумом віт переповнено морок.

А внизу, в заграві жовтого сьвітла столиця лежить. Рудим ретязем мури її обхопили в гадючих обіймах. Чорні башти голови в вихрі купають. Дзвіниці білють сотнями сотень усюди; а бані церков тепер бовваніють в півмроці.

Місто розбіглось безкраю чорною масою чорних дахів, свої береги поховало у темрявах ночі.

Річка, мов та розколина-прірва, його уподовж перетяла.

Над горами в свисті хуртовини, геть в далечині летючи, проносить ся вихор бовкане дзвону, — стогін забутий в просторі... То вихор десь дзвона хита на давніниці.

І ночі тієї страшної, ступаючи тяжко в глибокі вибої, зіходив на гори Эгова.

Вітер розхрістав одержу йому і бороду геть розмахав разом із білим волосем...

Там на вершку, де змара вже ось недалеко, спинив ся він і, спіраючись лівою рукою на стовбир старої ялини, що трепотів наче груди жіночі, блиснув очима і погляд орлячий кинув униз на те місто, що так ще недавно кервою повставшого люду мило мури свої.

І, простягнувши правидю свого, в гоміні вітру, в плачу борів слово, мов стріли, в долину шпурнув:

— „О городе великий, юдолю мук і плачу! не довго ще будею підмливати кровю вірних моїх, не довго слізьми їхніми вмиватимеш лице своє”...

... не митимеш лице своє! ревла буря.

— „І ти, ріко, не довго ще тобі ровносити тугу по землі мойй; потечеш ти незабаром кровю-огнем і славою великою в усі кінці, в усі ріки, благовістуючи день радости”.

...день радости! топтав сосну ураган.

— А ти, твердине і місце гадюче, ти бачила, як ронив ся в тобі упер перший, ти чула, як брязнули вперше кайдани невольничі — ти і мури твої побачите день і сонце ясне, і весна рожева квіччає вас квітками пахучими, барвистими, де квіччались ви головами відрубаними”.

... головами відрубаними! стогнали нетрі.

— А ви, що плетете петлі до шибениць і ножі вкладаєте в руки катівські, — спить спокійно, бо суд ваш блище, ніж сорочка ваша до тіла вашого”.

...до тіла вашого! дзвонив верховітем вітер.

— А ти народе мій, отаро овеча, ти станеш завтра зграєю левів і погинуть під павурами твоїми сьогоднішні розпінателі народа мого... Амінь!”.

...Амінь!... Вітер шарпав слова понад борами...

З осідаючих хмар сніг ударив, і місто завилось у жовту намітку. Кругом стало чорно. Йойкнули сосни, погнулись, як жито, смереки: хуртовина Бога захопила, і на її неокраєних кривлах в стогоні шури сгова, господар всесвіту, бог кара і пімсти, бог вічної правди, добра і любови подавсь на Україну.

.....

Кінець першої частини.

Головніші друкарські помилки.

Стор.	Стрiч.	Надруковано.	Треба.
3	12	окремого	кремезного
3	14	розп'ятого	розп'ято
5	2	телефон	телефону
5	26	з застоу	за стоу
6	7	потапали	потопали
7	30	жiнка	мама
8	33	амброзiю	амброзiєю
9	14	Богс пускав	Бог спускав
9	17	еї	ї
10	11	зосо том	злотом
12	16	пiдкерпимось	пiдкрепямось
15	9	царствующих	царе царствуючих
15	18	землею	за землею
15	28	праведний	праведний твiй
16	2	продали	предали
16	5	сатанськими	сатанинськими
16	11	iмiго i соглядатої	iмого i соглядатаї
16	14	в гнiві	в гнiві великiм
16	16	своєї	твоєї
18	4	одверни	вiдверни
18	5	слевами	сльозами
19	19	робiтника	робiтника
22	9	колосило ся	колосило ся
23	9	дорiжок	дорiжок, стежичок

Стор.	Стріч.	Надруковано.	Треба.
24	14	поклони	поклін
25	10	Йосилем	Яковом
27	13	гринув	гримнув
28	4	опуда? Якісь	опудала? Які
28	14	буди	були
28	20	випилось	випивалось
29	32	шараг	шерег
30	27	вказуючи	сказав, вказуючи
33	8	нігде	ніде
33	27	оовані	оковані
35	6	затчивпі	заточивпі
35	25	льви	леви
36	25	вразливший	вразивший
37	6	не сором ся	не осором ся
38	26	нами	ними
43	3	віривках	оривках
43	18	вчиненим	вчиненого
54	17	велику	велику хустку
55	30	подожі	подорожі
58	23	пані	пани
59	4	колись	колись каміне
59	12	бідна	вперта
60	23	квітки	квятки
61	3	шляхи	штяхи
62	14	беручи	беручись
63	2	хо-	попід лавами хо-
65	19	шматки	шматку
67	21	до	то
74	8	хохе	хоче
79	4	покладаєсь	покладає
80	10	на инакше	не инакше
81	2	хлоцчих	хлопчик
84	1	капустняк	капустника

Стор.	Стріч.	Надруковано.	Треба
84	13	в кишені	в кишені золотенькі наболі
84	25	чорносотенців	чорносотенцям
85	3	налякати	налякати
85	16	важкий	вожкий
87	4	розступив ся	розстукав ся
89	28	качаря	качура
93	27	заграва	заграви
93	33	харякають	харькають
94	28	знакаблуком	закаблуком
96	8	на військи	на військо
96	12	Ромодону	Ромодану
107	33	здрала	здибала
110	15	спілну	спілку
117	8	Вийли	Вийшли
119	30	в гору	вгору
128	21	трупа	трупи.
140	1	бованим	вованим

